

S P I S Y
FILOSOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERSITY
V BRNĚ

O P E R A
FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE
BRUNENSIS

REDIGUJÍ JUL. GLÜCKLICH, ARNE NOVÁK A FRANT. NOVOTNÝ

ČÍSLO 13

P. M. HAŠKOVEC

BYLA GEORGE SAND V ČECHÁCH?

BRNO 1925

VYDÁVÁ FILOSOFICKÁ FAKULTA
S PODPOROU MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY
V KOMISI KNIHKUPECTVÍ A. PÍŠA V BRNĚ, ČESKÁ 28

Ve Spisech filosofické fakulty Masarykovy university dosud vyšlo:

1. *R. Urbánek*. Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy. Cena Kč 9.—
2. *Fr. Trávníček*. K střídnicím za praslovanské ϵ v českém jazyce. Cena Kč 4.80.
3. *Eugen Dostál*. Problémy gotiky italské. Cena Kč 28.—
4. *St. Souček*. Domnělá píseň pražských vyhnanců na Slovensko a její slovenské příbuzenstvo. Cena Kč 14.—
5. *Václav Vondrák*. Příspěvky k nauce o praslovanském přízvuku. Cena Kč 16.—
6. *Bohuslav Horák*. Gallové v českých zemích. Cena Kč 6.—
7. *Fr. Trávníček*. Příspěvky k nauce o českém přízvuku. Cena Kč 8.—
8. *Karel Titz*. O původu jména Žižka. Cena Kč 8.—
9. *Václav Vondrák*. Další příspěvky k nauce o praslovanském přízvuku. Cena Kč 8.—
10. *Rudolf Urbánek*. Žižka v památkách a úctě lidu českého. Cena Kč 20.—
11. *Josef Tvrdý*. Problém skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v dějinách filosofie. Cena Kč 12.—
12. *Otokar Chlup*. Výzkum duševních projevů u dětí méně schopných. Cena Kč 20.—
13. *P. M. Haškovec*. Byla George Sand v Čechách? Cena Kč 14.—

125380

262

*

S P I S Y
FILOSOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERSITY
V BRNĚ

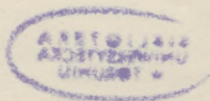
O P E R A
FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE
BRUNENSIS

REDIGUJÍ JUL. GLÜCKLICH, ARNE NOVÁK A FRANT. NOVOTNÝ

ČÍSLO 13

P. M. HAŠKOVEC

BYLA GEORGE SAND V ČECHÁCH?

BRNO 1925

VYDÁVÁ FILOSOFICKÁ FAKULTA
S PODPOROU MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY
V KOMISI KNIHKUPECTVÍ A. PÍŠA V BRNĚ, ČESKÁ 28

OTRÁVA
KAPITOLA PRVNÍ
VYŠŠÍ ŠKOLA
PRAHA

PROF. DR. J. H. H. H. H.
BYLA GEORGE BAYD
7. CESTY

719531

TISKEM POLYGRAFIE V BRNĚ.

Wz 67/94

Ú v o d.

Toto pojednání jsem psal se vzpomínkami na ušlechtilou ženu

Karolinu Světlou,

jejíž památce tedy je věnováno. Byl jí představen r. 1897 a byl častěji pak hostem její domácnosti, mohl jsem jí ještě v červenci r. 1899 odevzdati první svou prácičku mimo časopis tištěnou, brožurku o F. L. Čelakovském.

Neběží mi také v tomto pojednání o nic více než o průkaz, že Sandová v Čechách byla. Uvědomuji si, že ty, kdo nedovedou kriticky myslet o věcech minulých, zevrubností svých důvodů a opodstatňování snadno bych mohl přivésti k pochybnostem; ztrácivají totiž pro ni jednotný přehled argumentace a sami se zviklají, neboť je jim třeba spíše víry než průkazu; odtud mínívají, že dokazovati méně znamenalo by dokázat více.

Ale běží o všestranný průkaz; o ten jsem usiloval. Jenomže, poněvadž cíl jeho je více vymezený, bylo možno se spokojiti někde materiálem již někým podaným, nikoli přímo u zdroje čerpaným a prozkoumávaným. Jakmile tedy bylo patrno, že se cíli blížím i tak, beze všeho, což, doufám, bude uznáno, nepokládal jsem za nutné celý materiál znovu a všude přezkoumávati. Tím si čtenář vyloží užití pramenů i literatury, pokud mi byly přístupné; některé knihy, do nichž jsem nahlédl, z nichž však nic necituji, ani se o ně neopírám zvláště, nejsou vůbec uvedeny.

Také úmyslně nevyčerpávám celého rozsahu thematu „Sandová a Čechy“; byla by tu celá spousta drobných otázek. Jsou písňe v jejím románě uvedené ohlasem skutečných písní českých, jak se někdy zdá (Il y a là-bas, là-bas, une âme en travail et en peine. La bonne déesse de la pauvreté), i když snad hodně vděčí za svůj původ fantasii básniččině? Nebo z jaké inspirace vznikl

Consuelin denník ve špandavském vězení? Odkud má autorka zprávy o hodických Rudolcích, zvláště o představeních tamních, a pokud snad jsou ohlasem skutečnosti? Jsou Zdenkova úsloví, přísloví a rčení (Va au diable atd.) ohlasem nějaké skutečnosti, což se někdy podobá? A co pravdivého je podkladem zmínky o husitském hrobě a štítě (Consuelo I. 279)? Odkud je latinský hymnus na sv. Jana Nepomuckého? Atd. atd.

Při práci jsem našel na mnoha místech účinnou podporu. Ochotně mi vyšla vstříc správa knihovny Národního musea, zvláště pp. J. Volf a M. Novotný; stejně p. min. rada dr. L. Klieman, ředitel archivu min. vnitra, i jeho adjunkt p. Adalbert Schmidt, jenž mne ujišťoval, že scházejí-li dokumenty v indexu obsažené, které mi mohly posloužit, není to jejich vinou, nebylo jich ve fasciklech už tehdy, když přišly do archivu; rovněž správa městského archivu pražského, jakož i mag. rada p. dr. F. Jakubův; velkou laskavost mi prokázala pí. A. Čermáková-Sluková informacemi i rukopisným materiálem, p. prof. Bernard Bouvier z Ženevy cenným výpiskem, konečně několik kolegů mi poskytlo podporu bibliografickými poukazy (St. Souček, A. Novák, B. Horák a A. Fichelle), kol. V. Helfert pak, mimo jiné, zapůjčením důležité literatury chopinské a kol. J. Horák některými výpisky z knih, jichž jsem neměl v Brně. Všem jim srdečný dík!

V Brně dne 28. října 1924.

I.

1. Roku 1922 prošla snad všemi našimi novinami, jimž události v písemnictví nejsou lhostejné, zpráva, že tehdejší tajemník francouzské legace v Praze Jean Pozzi prokázal o pobytě proslulé spisovatelky George Sandové v Čechách, jak jej zaznamenávali někteří naši literární historikové, že je pouhou legendou; Sandová prý nikdy v Čechách nebyla.

A to oznamovaly jednak na podkladě jeho přednášky v „Club français de Prague“, jednak článku v řadě výkladů „Les Français à Prague“, *George Sand* (RFP. I. 1922, 89—97). Ve své zdvořilosti a ochotě, s jakou vycházíme rádi vstříc cizincům u nás prodlévajícím, neptaly se, právem-li tak autor tvrdí proti ustálenému domnění, nepoohlédly se po tom, proč naši literární historikové drželi opačné mínění, lehce uvěřily.

A přece p. Pozzi přistoupil k tematě jenom jako obratný a bystrý causeur. Neboť jinak, jestliže se toliko domníval, že pobyt Sandové v Čechách je jen „pověstí“ (89), nutně by byl pátral po svědectvích dalších, čehož on neučinil, spokojiv se toliko projevem Sandové samé z jejího listu ze 14. února 1865 (96), nejmenovav ani toho, který jej první našel a otiskl, Jeronýma Holečka (ČMFL. III. 1913, 413), ba on si také ani nedal nejnnutnější práci, kriticky prozkoumatí hodnotu těch svědectví, o nichž věděl, totiž písemných záznamů Sandové a Světlé, ani jich prostě nekonfrontoval.

Přijal totiž bezpodmínečně jako jasnou pravdu to, co měl za formální prohlášení slavné skladatelky románů. Ale jako diplomat zajisté si byl dobře vědom, že hlavně v diplomacii také skutečné formální prohlášení přijímává se za pravdu často jenom a výhradně vnějškově ze společenské zdvořilosti, avšak tím bedlivěji a opatrněji se kontroluje četnými skutečnostmi, nespornými fakty, kde mohou

být bezpečným svědectvím, a všemi možnými poznáními, která jsou schopna vyjasnit pravdu!

Podivno je i to: Kdo nebyli současnými pamětníky, jako Mme Pailleron, nebo Mme Lauth, a jsou druhdy přirozeně zaujati a hledí ochraňovat romantického života Sandové, jak právě také prokázal R. Doumic svou knihou (George Sand. 1909), nebo mínění L. Legera, jenž se přece daleko později jal všímat si Slovanstva, jda až do r. 1863 za jinými cíli, jsou p. Pozzimu vždy věrohodnější než to, co přinášejí svědci naši, na př. dcera Riegrova, pí. Libuše Bráfová, která mu jasně píše, že její otec mluvil o pobytu francouzské spisovatelky u nás jako o věci bezpečné (95); a to byl přece velmi pozorný současník doby, kdy mohla Sandová do Čech zavítat.

P. Pozzi si nepočíná dost kriticky; také zbytečně prohlašuje líčení Světlé za „jediný přesný pramen o cestě“ Sandové do Čech (96) a obrací se s výtkou k našemu dějepiscetví literárnímu, jako by tuto „legendu“ šířilo za „bezpečný fakt“ i do školských učebnic (93). Ale nenacházím nic takového ani v učebnici A. Pražáka (Rukověť dějin české literatury. 1912. 68, 116 a n.), ani T. Glose (Rukověť jazyka českého. 1919? 147, 167 a n.). Z knih, které vyšly po r. 1913, jen „Přehledné dějiny literatury české“ A. Nováka ve svém třetím vydání (1922, 309) opakují arci v poznámce to, co měly v prvním a druhém (1910, 1913), protože přehledné dějiny vždy mohou jen spíše zaznamenávat výsledky zkoumání, nikoli přezkoumávat drobná fakta. A nejnověji F. Chudoba (A Short Survey of Czech Literature. 1924, 119—20) toliko praví, že Světlá psala pod vlivem „francouzské spisovatelky George Sand, která byla v Čechách velmi známa za mládí K. Světlé“. Ba někteří, jež Pozzi mylně jmenuje (93, 94), neměli důvodu o věci pochybovati, neboť jejich knihy nebo články vyšly před r. 1913 (L. Čech, J. Máchal).

2. Pro poučení naší veřejnosti, která by se už měla zhostit svého exotismu, na obranu naší literární historie, která přece nesoudí povrchně, jak chtěl světu namluvit p. Pozzi, a ovšem i v zájmu kritického a metodického prozkoumání tohoto drobného problému literárního, nikoli však pro polemiku s článkem francouzského diplomata, odhodlal jsem se probrati otázku pobytu Sandové v Čechách,

nevyčerpávaje arci tematu (k němuž se jistě ještě historie vrátí), neboť mohu užít jen kusého materiálu.

Stat p. Pozziho totiž nereklamuje nijak vědecké odpovědi, ani svou vnitřní hodnotou, ani svými závěry, které autor stejně odvážně jako opatrně formuluje tak: „Nous pouvons donc conclure 1° que toute référence à une visite de G. Sand à Prague avant 1843 est inexacte; 2° que la possibilité de son voyage entre cette date et celle de la lettre... n'est guère vraisemblable — car, comment, dans ce message à Madame Podlipská, n'y ferait-elle pas quelque allusion, même voilée? — et 3° que la venue mystérieuse en Bohême de la vieille dame de Nohant, après 1865, qui ne serait plus, il est vrai, en contradiction avec les termes de cette lettre, paraît alors, pour mille raisons, difficilement croyable“ (96/7). Je-li třetí věta samozřejmě správná, vždyť také nikdy nikdo ničeho proti ní mířícího nevyřkl, souhlasím-li s druhou, ač ji vzápětí autor opírá argumentem, který je příliš slabý ve své prostoduchosti, musím spolu vyznati, že marně hledám v celé stati p. Pozziho i jen stín historického důkazu, jenž by jej opravňoval k vyslovení první jeho proposice (96).

A přece právě tyto závěry málem by byly došly akademické sankce. Stěží však lze za ni míti poznámku A. Krause (Husitství v literatuře, zejména německé. Rozpravy české akademie věd a umění, č. 58. 1924. 113), který bez jakýchkoli pochybností, k nimž tu vybízí tolik momentů, souhlasí s Pozzim a diví se, že ten list Sandové dávno nestačil učiniti „konec tradici o pobytě G. Sandové v Praze, o jejích výletech s drem Čejkou, na nichž prý (jak zaznamenala Karolina Světlá ve svých vzpomínkách) hledala doklady a prameny pro své romány“; toho se však nikde nedočteme v knize K. Světlé „Z literárního soukromí“ (1904. 90—93), kteroužto zprávu sám J. Pozzi nepřesně cituje (str. 94—102, vyd. ?) i také nedostatečně oceňuje, za celý rozbor (94) její maje kritickou námitku, již obdobnou dávno nadhodil jako kritickou poznámku A. Novák (Literatura česká 19. stol. III. 2. 1907. 31); výmluvná mnohost u Světlé budí jeho podezření. Nemohla se proto ve věci zakládat na realitu? Měl právo kritik proto tak lehce zavrhnouti vše?

3. Jak vzniklo tedy mínění o pobytě Sandové v Čechách a které jsou o tom zprávy a jakou mají hodnotu?

Karolina Světlá jala se nejprve časopisecky uveřejňovati své spisovatelské vzpomínky a v nich také líčila svoji návštěvu s Němcovou u dra J. Čejky (Ženské listy 1880. 146/7). Když je vydala i v knize (Z literárního soukromí. Ženská bibliotéka. 1897 a v S. S. XXX. 1904. m. u.), došly větší pozornosti. Tu připadlo r. 1906 jubileum Čejkovo, prof. J. Máchal o něm mluvil v rodných jeho Rokycanech a v úvodě své řeči (Josef Čejka. Publ. musea v R. 1. 1906. 3/4) vzpomínaje Sandové a jejích českých románů, paměti Světlé prostě parafrasuje, šířeji jen vykládá spisovatelčinu zprávu, že svobodomyšlný lékař pražský mohl býti velké spisovatelece průvodcem „téměř na zapřenou“ (Světlá 91). Ani jeden ani druhý z nich neudává rok, kdy by byla Sandová v Čechách bývala. Světlá také nic nepraví o cíli její cesty nebo příčině, proč se Sandová vydala do Prahy; prostě připomíná, že byla do Prahy doporučena jinam, ale že ji provázel Čejka, ten že se tak stal tlumočником mezi ní a českým národem a výsledkem toho prý dva známé její romány „Consuelo“ a „Hraběnka z Rudolstadtu“ (91). Máchal z toho právem usoudil, že „chtíc se zevrubněji seznámiti s českou historií, vybrala se do Prahy.“ (3). V „Literatuře české 19. stol.“ však už A. Novák praví: „Když George Sandová r. 1845¹ navštívila Čechy, studujíc tu časovou i místní scenerii svých románů . . . , byl jí zde Čejka průvodcem“ (ib. III. 2. 31). A Kraus mluví pak docela o jejích „výletech s drem Čejkou“ (m. u. 113). Tak se literární legenda vzdálila poněkud pramene.

II.

1. Ale všimněme si dříve projevů samé spisovatelky francouzské o její znalosti Čech z vlastního zření!

Předně je to onen dopis poslaný z Palaiseau dne 14. února 1865 Žofii Podlipské, sestře Karoliny Světlé, patrně do Prahy. Sandová v něm nejprve děkuje, jak zřejmo dále z textu, za zásilku, nepochybně krásně vázaný exemplář českého překladu² „Consuely“,

¹ Jak došel tohoto data, je mi neznámo; datum je nemožné, starší z románů, „Consuelo“, počal vycházeti r. 1842.

² Vyšel r. 1865 u Kobra s věnováním J. Vočadlovi a předmlouvou datovanou 18. října 1863.

jež pořídila sama Podlipská a z něhož předmluvu do franštiny přetlumočil Leger staré paní z Nohant, která neváhá ji nazvati „intéressante“. A pokračuje: „Elle (préface) m'a reportée au tems déjà éloigné où je rêvais les aventures de Consuelo et où, manquant de beaucoup de renseignements, j'essayais de m'initier par interprétation et par divination au génie de la Bohême, à la beauté de ses sites et à l'esprit profond caché sous le symbole de la coupe. Je n'avais ni la liberté ni le moyen d'aller en Bohême, et je me disais que si je commettais quelques erreurs, la Bohême me les pardonnerait à cause de l'intention sincère et de la sympathie fervente“. Tím se vrací k počátku listu, kde doznává, jak je jí milé vědomí, že ji mají rádi „avec tant de délicatesse et de générosité“. Proto důvěrou v příští osudy našeho národa a obvyklou formulí listovní uzavírá toto psaní.

Neznáme listu Podlipské. Ale jistě, vedle předmluvy k překladu, vzdával i on chválu a vyjadřoval podiv nejen hrdinné feministce, nýbrž také přítelece našeho národa. A snad i (kdo z nás by to nepochopil pro léta šedesátá a sedmdesátá?) projevil nelíčenou radost z toho, že slavná spisovatelka pro román plný ideí sociálních, jež se českým srdcím roztouženým po obnově staré slávy národní tolik zamlouvaly, sáhla k látce české a tím tak skvěle oslavila překladatelčinu milou otčinu; jejího ducha také znamenitě postihla. Proč bychom vylučovali možnost, že i tato drobná skoro lichotka v listě stála, když myšlenky Sandové nacházely tolikery ohlas a její literárně umělecké tlumočení světa mělo nejednu shodu s tvorbou obou sester Rottových, z nichž mladší Sofie zvláště se přiklonila k francouzské autorce?

A tuto poklonu¹ arci bystrá Sandová vycítila; ještě více však postihla, jak velký obdiv chová pro jejího genia překladatelka.

¹ Později, když už tato slova napsána, čtu p. Bousův překlad (Ženské listy. 47. 1919. 5/6) druhého listu Sandové pro S. Podlipskou (patrně když jí zaslala česká překladatelka druhý román zčeštěný, t. „Hraběnka z Rudolstadt“, vyšlý 1867), kde píše: „...důkazy sympathie, které mi projevujete a o kterých tvrdíte, že jsou sdíleny vašimi čtenáři — měla bych vlastně říci našimi čtenáři — mne nejen dojímají, ale jsou mi ctí“ (6). A v témže listě mluví o principu národnostním, který Evropa musí schválit a jehož nesmí opustit Francie, nejspíše protože ve smyslu národnostním nějak se dotkla s radostí překladatelka obou „českých“ románů Sandové.

Proto omlouvá své dílo jakožto román „český“. Ale omluva je podezřelá rozpory. V literatuře francouzské vlastně tehdy, kromě Lenfanta (i Beausobra), Varillase a Rocollesa¹, nic nebylo napsáno o husitství a německé literatury asi Sandová neznala². Také nebyla takové povahy vědecké³, aby pečlivě vyhledávala hluboko skryté zdroje. Jak se jí nedostávalo „beaucoup de renseignements“? Z něčeho nutně musila poznat nebo aspoň poněkud nablédnout, že látku, kterou si zvolila, neobzírala, nepronikala. Svoji knížku o „Žižkovi“ později skládanou i vydanou (1842, 1843) založila na Lenfantově knize o basilejském koncilu a válkách husitských, a přece ani tu si dost neprostudovala, co by vše z ní byla mohla vytěžit. Z něho však, trvám, nemohla souditi o „krásách českých krajin“ (beauté de ses sites), i když by snad byla z něho vyčtla „hluboký smysl skrytý ve znamení kalicha“ (l'esprit profond caché

¹ O nich srov. článek „Žižka v literatuře francouzské“, Žižkův sborník. 1924. 256 a n. Některé, jako známý Dumont de Florgy nebo abbé André (Histoire générale et particulière de la Bohême. 1783–1784), nejdou až do 15. stol., jiné jsou vůbec příliš úhrnné.

² Nenacházím o ní ani zmínky v knize L. Reynaud, L'influence allemande en France au XVIIIe et au XIXe siècles. 1922. 145 a n. Rovněž jí nepřipomíná v té souvislosti A. Tibal, L'influence allemande en France au temps du romantisme. Mélanges Ch. Andler. 1924. 335 a n. A když sama vypisuje, kým byla ideově osvícena (Histoire de ma vie. Éd. 1879. IV. 486), jmenuje z německých autorů Leibnitze a Herdera; při tomto výslovně praví „Herder expliqué par Quinet“, čímž je asi rozuměti (vedle článků?) překlad „Ideen“ (Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité) z r. 1827 (Lanson, ²Manuel č. 21468). Leibnitze mohla čísti francouzsky z jeho kontroverzí filosofických s kartesiany nebo z překladu „Théodicée“ (1710, a znovu de Jaucourtem 1734–1740) i z výboru Desmaizeauxova (1720, 1740; Lanson, Manuel 9861 bis) i čl. v Journal littéraire. To svědčí, že německy neuměla, čehož máme jiné doklady dále.

³ Ale to neznamená, že si neuvědomovala tato nadaná žena, čeho je třeba řádnému postupu vědeckému; praví ve „Valvédre“ (1861): „Les sujets ne s'improvisent pas dans la science; s'ils éclatent parfois comme la lumière dans les découvertes, c'est par des faits qu'il faut bien posément et bien consciencieusement constater avant de s'y fier, ou par des idées, résultats d'une logique méditative, devant laquelle les faits ne plient pas toujours spontanément. *Tout cela demande non pas des heures et des jours, comme pour faire un roman, mais des mois et des années . . .*“ (cit. P. Toldo, ZFSL. 43 1915. 171).

sous le symbole de la coupe), o čemž možno silně pochybovat, pomyslíme-li na způsob, jakým věc uvedla do svého románu „Consuelo“. Psala tedy tento román, jak tu doznává, bez dostatečné informovanosti, což potom seznala, a do českých dějin a krajin se toliko vmyslila a večila. V tom tedy by bylo i obsaženo, že v Čechách nebyla. Proč však ještě zbytečně naznačuje, že se do Čech nemohla dostat, nepopírajíc jasně, že tu byla? Ale odkud potom má to vše velmi zajímavé a přesné, co ví v „Consuele“ o českých dějinách, tužbách, krajích a povaze země i obyvatel? Vtírá se myšlenka, že jí někdo o Čechách a husitství poněkud otevřel obzory, nebo že snad něco zahlédla sama a tu teprve pochopila, čeho by jí bývalo všeho nutno, jenomže po způsobu své tvorby raději spolehla na večitění a intuici či prostě na svou fantasií.

Proto omlouvá své dílo, pokud cítí jeho nedostatky, ačli nebyla snad v tom směru i v dopise české její překladatelky nějaká jemná narážka, když už za posledních dvacet let (1845—1865) u nás znalost o době Žižkově a Husově udělala první (nové) kroky, takže by to byla Podlipská snad jemně naznačila. A (omluva tak častá u básníků) prý jenom intuici (jak bychom řekli dnes) vžila se do Čech a snažila se je poznati „par interprétation“. Tu nevíme, co si to „vykládala“, co jí mělo krásu cizí země, její dějiny a smysl velké doby v historii tamní přiblížit. Děj literárních se tato narážka sotva může týkati, vždyť v předmluvě k Žižkovi¹ připomíná, jak málo k věci čtla, jak si vše více smyslnila a že pro knihu čerpala z „nejlepšího pramene“, totiž prý „sous mon bonnet“, protože byla vždy přesvědčena, že „suchý učenec neváží tolik jako školák, který cítí, že v jeho srdci hovoří povědomí lidských skutkův“. Opravdu do Lenfanta jenom nahlédla, a přece i v Žižkovi má něco drobností, které sotva bychom našli v knize Lenfantově.² A kdo ví, kolik roz-

¹ *Jean Ziska, épisode de la guerre des Hussites* jako kniha vyšlo nejprve 1843, po druhé 1854 spolu s „Jeanne“; první vydání znám z tisku Alph. Lebègue et Sacré fils, Bruxelles, v knihovně Národního musea.

² Tak na příklad mluví o Karlovi, praví: Mais son plus grand oeuvre fut la fondation de l'Université de Prague à l'instar de celle de Paris, où il avait étudié (Ziska, 14), a'e něco podobného na příslušném místě Lenfant,

manitých podrobností by v tom ohledu ukázalo dokonalé srovnání? Jak by mohla odtud mít, ze suchého kritika historického, jenž tu nebyl, ono nadšené přirovnávání Čech a Francie, vědomí o podobnosti obou zemí, o níž tak ráda mluví v Žížkovi? My se nechceme a také zatím nemusíme pouštět do podrobného srovnání jejich spisků s literárními jejich prameny. Vždyť už tento rozbor jedné části jejího listu ukazuje, že Sandová mluví tu o českých věcech, které mohla znát buď jen z autopsie, byť nedostatečné, nebo z poučení; ty si nemohla zhora smyslit ve fantasii sebe bujnější.

Kritický čtenář musí tu usoudit, že to „formální popření“, autorčina prodlení v Čechách, jak v listě následuje jakožto opora omluvy z nedostatečnosti české barvy místní a českého ovzduší v jejím románě, je zbytečné a na podiv rozprášené. To patrně není bez příčiny. Autorka, která soudí, že intuici jest dáti daleko přednost před vědeckou strohostí, když vyznala, že toliko spolehla v kresbě cizích, vzdálených krajin a jejich historie hlavně na svou obraznost a své včítění, nepotřebuje se dále omlouvat. Čini-li tak, je to jakoby zlé svědomí podle známého francouzského přísloví. Anebo bychom chtěli jinou, jasnou, přesnou omluvu. Sandové omluva je však zbytečně specifikující; neměla prý „ani svobody (volnosti), ani možnosti“ jeti do Čech. Podezřelý je tento výklad u odvážné paní i u klidné kastelánky, jakou tehdy byla „la bonne dame de Nohant“; zdá se nedost upřímný.

Neboť, že neměla svobodu zajet do metternichovských zemí, pozorně střežených před ideovou nákazou, to Podlipská jistě věděla, a že neměla prostředků, to už paní z Nohantu k obdivovatelce opouští pole francouzské diskretnosti a normální hrdosti starší, slavné spisovatelky vůči adeptce. Tomu se nám nechce věřit, spíš v těch větách je něco jiného. A v tom je ta neupřímnost, je tu jakoby *reservatio mentalis*, zadní dvířka; pisatelka něco tají, není přesná u výrazu, ten poodhaluje. Byla-li v Čechách, protože právě Podlipská, nadšená žákyně, na ten pobyt asi diskretně neudělala nejmenší narážky, Sandová jej chce popřít, ale péro jí

Histoire de la guerre des Hussites et du Concile de Basle, 1731, str. 35, rübec nemá, zvláště ono proslulé „à l'instar“.

selhává? Je to ostatně její způsob, takhle mást čtenáře, zametat takto nejasnými slovy nebo obojetnými výrazy stopy. Neboť kdyby se chtěla prostě omluvit, že se odvážila položit děj svého románu do Čech, aniž kdy v této zemi pobyla, musila by prostě říci a patrně by řekla: „Bohužel (lituji atp.), nikdy jsem v Čechách nebyla“, nebo podobně. Neměla-li ona sama „ani volnosti, ani možnosti“ dostat se do Čech, patrně když se jala zajímat o Čechy nebo snad už pomýšlela na svůj román nebo už jej psala, mohl jí je někdo opatřit, s ním si mohla do Čech zajet. Tak užitým tu výrazem¹ však nemluví nepravdu, ani kdyby jinde zase snad, byť opět zastřeně, svůj možný pobyt v zemi kalicha přiznala. P. Pozzi dobře tušil, že by si přemírně sdílná a citová Sandová nenechala ujít příležitost, aby na svůj český výlet v dopise do Čech neučinila nějakou narážku. Vidno, způsobem sobě vlastním, ač nebyla nutná, přece ji učinila, ale proto, aby, jako tak často, čtenáře zavedla. To dosvědčuje jednak sám výraz, jednak jiný její výrok. Máme totiž, jako v jiných případech, od ní samé jiné svědectví o téže věci, svědectví starší o dvacet dvě léta,² bližší tedy událostem, doznání, které je však opak toho, co bychom vložili do smyslu dopisu Podlipské na první ráz, jako učinil poslední kritik. Je to předmluva k Žižkovi.

2. Předmluva ta, jako dopis by rád formálně pobyt Sandové

¹ Srovnej i analogické obraty za stejných okolností předně tu vyjadřující, že se nestalo, v čem byla překážka, nýbrž z vyšších důvodů opak: „Je n'avais ni le moyen de vivre à Paris, ni le goût d'une vie aussi animée (jako totiž byl život v domě paní d'Agoult), mais je fus forcée d'y passer l'hiver: Maurice tomba malade“ (Histoire de ma vie, éd. 1879, IV. 406). Jaká věta by v našem případě mohla být analogickým závětím k této (Maurice tomba malade), vysvitne dále z práce samé. A jindy, stejný obrat značící, neboť předbíhá skutečné události, že jen neočekávaná událost dala věci nový směr: „Keller n'avait ni le temps ni le moyen de faire le voyage, et n'osaît s'y déterminer, dans la crainte que la succession ne valût pas les frais de son déplacement et la perte de son temps“ (Consuelo, éd. 1859, II. 232). Nikdy u Sandové neznamená tedy tento obrat holé a ryzí popření skutečnosti, nýbrž vyznačuje toliko překážky, jež buď byly překonány nebo samy nestačily determinovat tok dějův.

² T. j. pokud je beru z prvního vydání knížky o Žižkovi (1843), nikoli z „Revue indépendante“ z r. 1842, ale po tomto znění se ani nesháním, protože pro náš důkaz je to lhostejná, zněla-li tam stejně, či byla-li tam vůbec.

v Čechách popřel, zase jej formálně přiznává. Sandová tu nejprve připomíná s postesknutím, že české dějiny jsou ve Francii málo známy, a kdo prý by je chtěl studovat, musí znát česky a latinsky. A pokračuje: „Or ne sachant pas mieux l'un que l'autre, je me vois forcé d'extraire d'un gros livre, estimable autant qu'indigeste, quelques pages sur la guerre des Hussites, comme explications, comme pièces à l'appui (c'est ainsi qu'on dit, je crois), enfin *comme documents à consulter entre les deux séries principales d'aventures que j'ai entrepris de raconter sous le titre de Consuelo. En parcourant la Bohême à la piste de mon héroïne, j'avais été frappé du souvenir des antiques prouesses de Jean Ziska et de ses compagnons. Je pris alors quelques notes que je publie maintenant, avec prière aux lecteurs de ne prendre ceci ni pour un roman ni pour une histoire, mais pour le simple récit de faits véritables dont j'ai cherché le sens et la portée, dans mon sentiment plus que dans les ténèbres de l'érudition.*“ Čtenáři románů jako románopisci prý nestarají se o učenosti a tak se jí ptali, kde prý sebral ten Albert z Rudolstadtů Žižku, co má dělat Žižka v 18. století, je-li on skutečná postava či fikce. „Bien loin de dédaigner cette sainte ignorance, je suis charmé de pouvoir faire part à mes patientes lectrices du peu que j'ai lu sur cette matière, et de l'enrichir de quelques contradictions que je me suis permis de puiser à meilleure source, oserai-je dire quelquefois sous mon bonnet?“ Suchý učenec prý nemá cenu jako „un écolier qui sent parler dans son coeur la conscience des faits humains“.¹

Z toho vyplývá: k složení prvního svého „českého“ románu „Consuelo“ (1842/3) Sandová ještě nekonala historických studií o husitismu, tu také nenazývá Žižku² „du calice“, nýbrž až v druhém románě (a obyčejně podtrženo), t. v „Comtesse de Rudolstadt“ (1843/5). Ale Sandová za to chodila v Čechách po místech, kam přišla v románě její hrdinka, a tu našla památky na udatenství Jana Žižky a jeho vojsk, udělala si poznámky. Ty „poznámky“ či poznámky z knihy či obojí jsou prý ta knížka

¹ Shodně ve vyd. z r. 1869 (Lévy) s prvním uvedeným; v onom je pohromadě tištěn „Gabriel“.

² V druhém vyd. z r. 1845 (Nouvelle éd. revue et corrigée. Charpentier) proti obvyklému Zyska nacházím jen jednou psáno Jean Ziska du Calice (I. 297).

o Žižkovi; to je nejasné. Z týchž poznámek však čerpala pro své romány, neboť o nich se pak zmiňuje uvádějíc Alberta z Rudolstadt.

Ale „Consuelo“ nemá tolik známek sčtetlosti v dějích husitství, a přece o Žižkovi a jeho významu, o českých dějinách s ptačí perspektivy, o Karlově mostě a jeho významu v české historii, o českých aspiracích po státní svobodě dobře ví a je i jiné podobné velmi jasně tlumočí.

Knižku o Žižkovi napsala a vydala Sandová jako doklady, dokumentaci či jakési objasnění pro oba romány. Tu dokumentaci vzala z nezázivné knihy rozsáhlé, kterou nejmenuje, ale již se potom dovolává v druhé knížce o Prokopu Velikém (1844. 224), totiž Lenfantovy „Histoire de la guerre des Hussites et du concile de Basle“ (1731). Čtla ji tedy až po Consuele. To, zdá se, vlastně tu příznáno. Znamená tak, že četba Lenfanta jí podává fakta a děje, „documents à consulter entre les deux séries principales d'aventures que j'ai entrepris de raconter sous le titre de Consuelo“? Neboť ty dvě řady příhod Consueliných budou nejspíše příběhy a zážitky v Čechách a potom v Prusku, jak to odpovídá skladbě obou románů, nikoli snad příběhy její v Itálii a v husitské zemi.

Že takhle je třeba rozuměti tomuto roztomile zmatenému výkladu, poučuje nás „notice“ přidaná k novému vydání Žižky a datovaná 17. ledna 1853 v Nohantu. Zní: *J'ai écrit Jean Zizka entre la première et la seconde partie de Consuelo, c'est à dire entre Consuelo et la Comtesse de Rudolstadt. Ayant eu à consulter des livres sur l'histoire des derniers siècles de la Bohême, où j'avais placé la scène de mon roman, je fus frappée de l'intérêt et de la couleur de cette histoire des Hussites qui n'existait en français que dans un ouvrage long, indigeste, diffus, quasi impossible à lire. Et pourtant ce livre avait sa valeur et ses côtés saisissants pour qui avait la patience de les attendre à venir. Je crois en avoir extrait la moelle en conscience et rétabli la clarté qui s'y noyait sous le désordre des idées et la dissémination des faits.*¹

¹ V obou textech tu jsem podškrtnal slova já: u Sandové v prvním je podtrženo toliko „à l'appui“ a v druhém „Ayant eu à consulter“ i „la moelle.“

Tedy je tedy poučena o husitství knihami o „posledních“ stoletích českých dějin. Jsou to jiné knihy než Lenfant? Možná, opravdu, dosti zpráv má Sandová o 18. století v Čechách, také však snad je to zase jen Lenfant. Ale ty „knihy“, buďtež to kterékoliv, ty že by jí byly odhalily kus podstaty Žižkovy a Prokopovy doby? Připustíme tak, ale chce tedy říci Sandová, že jasněji viděla do husitství pomocí jistých knih, takže mohla z Lenfanta vybrati tresť, jádro i jasný řád ideový? Ale jak to, když smysl husitství více než v suché knize protestantského pastora hledala „sous son bonnet“? Není toto dovolávání se knih, které jí náhle ukázaly, jaký *zájem a jakou výraznost* (frappée de l'intérêt et de la couleur) mají dějiny husitské, paralellou k tomu, jak jí „procházky Čechami po stopách hrdinky“ jejích románů překvapily živou *pamětí (pomníky) na udátenství* českých božích bojovníků (frappée du souvenir des antiques prouesses de Jean Zizka et de ses compagnons)?

Nevidíme a nechápeme přesně a jasně z předmluvy (nikoli z poznámky) k Žižkovi, které to záznamy v knížce uveřejňuje, zda z těch procházek či z knihy, kterou čtla. Čtenář může býti zmaten do té míry, že bude chtít brát slova „En parcourant...“ atd. obrazně, že by snad byla fikcí, která má spisům dodat váhy, protože jsou čerpány z reality. Tomu nelze přisvědčit, neboť s tím je v rozporu, co Sandová o českých věcech opravdu ví, a nemělo by smyslu fikci jednou stvořenou potom popírat a zahlazovat, jeť fikce někdy méně škodná než realita. Ale zmíněná paralella ukazuje, jak místa rozuměti. Sotva totiž něco dále v předmluvě rozpakuje se autorka rázem přistoupit k vlastnímu vyprávění o Žižkovi, takže dříve se jí zdá vhodným promluvit o českých dějinách kolem r. 1400, při čemž provede přirovnání českých dějin počátku století patnáctého s francouzskými; zdůvodňuje to: „Si je vous y (totiž do životních příběhů Žižkových) faisais entrer d'enblée, lectrice délicate, épouvantée de heurter à chaque pas des monceaux de ruines et de cadavres, vous penseriez peut-être que la Bohême était alors une nation plus barbare que les autres“ (vyd. 1843. 9.), proto před-běžně vylicení dějinné a paralella s Francií té doby.

3. Takhle usoudí a řekne jedině snadno cizinec, který voděn jsa některým koutem Čech, je upozorňován co krok svými průvodci, ten hrad tam zbořený je v ssutinách po Žižkovi, tu vesnici onde

si dal zapálit, aby viděl na obléhání města, kde zbořil klášter a zvěšel mnichy, a podobně, vždy z větší či menší části podle pozdější legendy. Kdyby na př. takový cizinec takto byl provázen krajem od Ústí přes Teplice, Duchcov, Osek k Mostu, kde se tolikrát vojska tábořská a sirotčí bila s urputnými Míšenskými, nemohl by míti jiný dojem než Sandová.

Ale takovému nazírání hojně čelili Lenfant s Beausobrem. Ze zmatku, v němž nás tak nechává francouzská autorka, musíme tedy jediné usouditi: nečtla napřed mnoho nebo nic a pod vlivem vyprávění, kdy poznávala, jak památka Žižkova v Čechách žije (a i to bylo patrně dvojího rázu), že na každém kroku jsou stopy hrozného řádění (jak patrně slyšela) jeho vojsk, utvořila si představu, kterou knihami (Lenfant, Martinovy dějiny francouzské a snad něco o osmnáctém století) a patrně i poučením s jiných stran opravila.

Z toho však jde také, že není nijak nutno rozumět větě „En parcourant...“ jinak, než připouští její přirozený smysl¹, totiž slovné znění. Ovšem vidíme, že umístěním jejím v souvislosti chce Sandová právě ten její přirozený smysl oslabit. A když v době, kdy vůbec jala se mnoho z dřívějšího svého života opravovat a sedla k sepsání své životní obrany „Histoire de ma vie“ (1854), v níž jak doznává, nepověděla celou pravdu², k druhému vydání „Žižky“ před samu předmluvu, kterou zkrátila, položila datovanou poznámku (1853), poukazem na četbu o českých dějinách

¹ Je to pochopitelné; co v soukromém dopise, později, za rozvahy, nejen z důvodů literárních, neboť se na své starší práce střízlivěji, nýbrž i z jiných ještě příčin, hleděla zastřít, to veřejně pod dojmy ještě svěžími polo přiznala. Tu v první době mluvila pravdu jasnou, později nedostatečně ji, nelíc, zastírala. Neboť Sandová v životě denním, v jednání, usilovala o přesnost, ve věcech ideových, v náboženství, filosofii, politice, speciálně ve věcech literárních zvláště byla přesná, poctivá, ba v literatuře „elle a poussé l'honnêteté jusqu'au scrupule“ (L. Vincent, G. Sand et l'amour 1917, 174—6.)

² Praví (éd. 1879. IV. 461—462) tu: „La vie que je raconte ici était aussi bonne que possible à la surface. Il y avait pour moi du beau soleil sur mes enfants, sur mes amis, sur mon travail; mais la vie que je ne raconte pas était voilée d'amertunes effroyables..... (479). Les choses que je ne dis pas sont donc celles que je ne puis excuser, parceque je ne peux pas encore me les expliquer à moi-même.“ Dvojaká byla tato nešťastná žena!

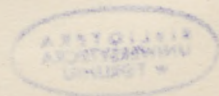
„posledních“ století, zakrývajíce znovu a víc, co je v předmluvě přiznáním, že totiž byla v Čechách.

Neboť ani potom se hluboko Lenfantem neobírala, nýbrž cítila toliko, že nutně potřebuje nějakého věcnějšího poučení o době husitské, jelikož dílo básnické se neobejde bez konkrétního podkladu, totiž že musí sama znát nějaká fakta. Těch není v „Consule“ (1842/3, 8 sv.), tu psala bez četby Lenfanta, jak z těchto přiznání vyplývá a poznáme z rozboru, a potom jen na rychlo¹ jej prohlédla, odtud knížky o Žižkovi a Prokopovi a pevnější informace v druhém „českém“ románě „Comtesse de Rudolstadt“ (1843/5 v 5 sv.)

Genetický vývoj dvou jejích českých románů a kronikářských knížek je tu spisovatelkou přímo načrtnut. Nejasnost předmluvy k „Žižkovi“ v druhém vydání poznámkou posílená, nemůže přece jen zastírat přiznání, že Sandová vlastně v Čechách napřed sbírala dokumenty pro svůj román, když se jí pod různými vlivy, hlavně však působením sociálních a humanitních ideí romantických doba husitská zjevila první revolucí, náznakem a předzvěstí po čtyřech stech letech příkvačivší velké revoluce francouzské. Vývoj jejích znalostí o husitství v zmíněných čtyřech knihách to potvrzuje.

I je nesporné, že doznávši svou přítomnost v zemích kdysi husitských, chce sama už tu v zápětí zprávu zastírat (jako potom také nepřesně v psaní dementovat) a odtud celá předmluva k Žižkovi mluví více o historické četbě, ač zase autorka o ní doznává, že jí používala málo, spoléhajíc více na svoji intuici a tvořivou obraznost. Je to známý postup lidí nepevně vřele, zvláště častý u žen, v jádře dobrých, které usilují o pravdivost, ale nikdy jí nedocházejí. Vzpomínky nebo jiné okolnosti je vnitřně pudí přiznat

¹ Nous regrettons que l'espace nous manque ici pour transcrire ces précieux documents et d'autres, qui jettent un grand jour sur les doctrines de l'Église et de l'hérésie. Nous y reviendrons, dans un travail plus étendu et plus complet. *Nous n'avons fait ici qu'extraire à la hâte, pour la commodité des lectrices, un livre difficile à lire et un peu pâle de sentiment* et d'opinion, et ne craignant pas d'y suppléer parfois, selon notre inspiration et notre conscience. (Procope le Grand. 1844. 281.) Nedostala se k té „obšírnější“ práci, kterou tu slibovala, a to svědčí, jak všechny ty husitské poznatky a dojmy byly poněkud prchavé.

něco, k čemu se nechťi nebo nemohou otevřeně hlásit, a tak kolisají: vyznávajíce zakrývají a zastírajíce nedovedou se rozloučit s lahodnou pravdou. A v daném případě to asi bylo i věci etí o návštěvě pomlčeti.

III.

1. V životě i díle Sandové tohoto kolisavého, vrtkavého a neupřímného postupu máme, zvláště v choulostivějších věcech, dokladů celou řadu. Sandová totiž byla v podstatě jistě poctivě idealistní povaha. Nejprísnější posuzovatel sotva jí upře, že patrně vždy měla nejlepší vůli konat jen a jen dobro. Ale ať už z kterýchkoli příčin, byla stržena romantickým proudem doby ve vír vášně, ten jí unášel, ona ani toho necítíc tím se měnila z klidné, dobré, ba mateřské povahy ženské v nelitostnou, skoro bezcitnou, nikdy neukojenou lítici vášně, která stále vyhledává muže, lehce se od nich rozlučuje nedbajíc společenského řádu, mravního zákona, naopak v důsledku sentimentálních doktrin rousseauovských tak uvolněnou ve všech závazcích „lásku“, přirozený prý to „zákon boží“, povýšila na jediné pravidlo anarchistického života milostného.¹

Ale Sandová tím sama hrozně trpěla. Časem se probouzívala z tohoto opojení a mravní mdloby; ba někdy se jí i v extasi a rozletu milostném ozval výstražný hlas, leč nadarmo a pozdě. Čím byla chladnějšího temperamentu, přitom však citovější, přemírné něhy i prudké energie, tím jen jsou ostřejší dvihy a klady bouřného jejího života, tím větší rozpory, ideové i lidské.

Hudební skladatel F. Liszt se o ni brutálně vyjádřil: „Sa connaissance n'est plus à rechercher depuis que sa maison est devenue un omnibus“ (cit. Vincent 104). A jeden z posledních jejich milovníků, jemný a zdrželivý F. Chopin, podle zápisků Delacroixových, řekl: „La chère Mme S. aura encore beaucoup d'aventures dans sa vie avant de vieillir, il lui arrivera encore

¹ Trpěla, jak to lékařsky zvu, „anafrodisii sexuální“. (P. Michaut Chronique médicale. 1904, 428). Literárně a ethicky o případu jedná hlavně L. Vincent, *George Sand et l'amour*. 1917 (tu citován Michaut 400/1) a L. Maigrón, *Le romantisme et les moeurs*. 1910 (zvláště str. 76 a n., 246 a n., 390 a n.).

beaucoup de belles choses et de vilaines aussi“ (ib., 94). Předpovídal dobře, ještě r. 1866, kdy Sandové byla 62 léta, nového milence přijala i ledově odstrčila. Výroky obou slavných hudebníkův, žel, nebyly bez oprávnění. Jaký byl stav Sandové za doby jejího květu v otázkách vztahů mravních, ukazuje její dopis důvěrníku Sainte-Beuveovi (z 25. VIII. 1833). Žena netřicetiletá bouří se proti společnosti, protože soudí její chování a vykládá: nedbá prý mnoho veřejného mínění, nicméně je nucena, tak píše, objasňovat některé věci. Když se totiž veřejné mínění obracelo proti ní, podávala k románům literárním i životním dodatky nebo opravy v nejrozmanitějších formách, buď jako nové knihy nebo jako nová vydání i jinak. A dodává, prý se o ní řekne, že je „nestálá a blouznivá“, že přechází od muže k muži: „Peu importe pourvu qu'on ne dise pas que mon lit reçoit deux hommes dans le même jour“. (Vincent, 199). To by byl hrozný doklad nejvyšší mravní otrlosti, kdyby v tom nebylo velmi mnoho romantického poblouzení prudce smyslné bytosti ženské, která snad cítí méně zodpovědnosti za svá velká slova, jimž zvykla v nespoutanosti romantického odboje proti tradičním hodnotám mravním, než za své skutky.

A pokračujíc doznává, že nebude dotčena tím, nebude li pochope-
pena, že však nechce býti „tupena, urážena, snižována.“ Vidno, nebyl jí tedy přece jen soud společnosti o její mravní hodnotě tak úplně lhostejný. Cítila, že je to zároveň i jakýsi soud mravní a s tím by se byla patrně ráda vyrovnala docela smírně.

Nedlouho potom totiž obrací. Tu zmíněné již probuzení naznačuje právě také list Sainte-Beuvovi, jiný list z konce března 1835, kde Sandová trpce želí, že byla stržena ve vír vášní¹: „Maudits soient les hommes et les livres qui m'y ont aidée par leurs sophismes“ (ib., 108). A hned potom též obrací, pro sebe už také omlouvajíc předešlý život bouřný potřebami uměleckými, jako by činila rozhodné pokání; píše Lisztovi (5. V. 1836): „La vieillesse vient... Le besoin de grandes émotions est satisfait outre mesure“ (ib., 197). Rozpoznává i stav, v jakém se octla,

¹ V době blízké v románě „Leone Leoni“ (1835) Julie zvolá: „O matko má, jak hluboko padla tvá dcera“, sotvaže poznává, co s ní zamýšlí Leoni, že se totiž stává vlastně chotí dvou mužův.

i jeho příčiny; touží po jednom muži-záchraně: „Si je pouvais être sous la domination d'un homme, je serais sauvée“ (ib., 107). Ač byla napřed rebel společenského řádu mravního, chce mu učinit zadosť k vůli dětem, jak píše v témž listě: „Je voudrais donner à mes enfants *une vieille mère respectable*“ (ib., 63), což podtrhávám.

Nedivno arci, že prudký život rozkošnický, jemuž se asi bránívala hledajíc trvalé štěstí a plné ukojení, jichž nedocházela ovšem, i zklamání z něho a lítost vedou ji k náhlým ideovým kontradikcím i srázným rozporům vnitř ve vlastní duši a v poměru k sobě samé, a tak na konec ke lžem. V dopise k příteli Chopinovu, Grzymalovi, jež nutno položit do jara r. 1838, právě v milostné souvislosti píše, že bude musit „lhát jako ostatní“ (Vincent 180, 190)¹, ač dopis je pln myšlenek o sebeobětování, o snaze a ochotě přispět k blahu muže, na nějž, když se právě začal stýkat s jinou, zamířila její nezkrotná touha. To obrátila i na svůj život. V kresbě „Elle et Lui“ (RddM. 1859), kterou po smrti Mussetově sebe jen chce zkrášlit v poměru k němu, Thérèse, což je sama Sandová, líčí s vědomím, že je tak plně oprávněna, jak se vždy prý dovedla obratně uhnout, aby nemusila nijak přiznat svůj soukromý život (26/7). A ve spisku „Sketches and Hints“, už titulem tak výmluvném, přímo radí, aby lidé skrývali vlastní podstatu (cit. Vincent. 203). A Sandová také tak jednala. Badatelé, kteří si váží jejího nadání a nejsou vůči ní nijak nepřívětivě zaujati, shledávají všude v jejích vzpomínkách „tajnůstkářství a přetvářku“ (P. Toldo, G. Sand et ses romans, m. u. 43, 1915, 176). A zkoumatelka, která vyzbrojena metodickou přípravou a jako žena oprávněna kriticky souditi, L. Vincentová, dospívá názoru, že Sandová byla neupřímná nejen v tom, co se týkalo jejího soukromého života, jak se myslívá, nýbrž i v jiných věcech privátních i směle popírávala bezpečná fakta a důvodné obžaloby². To vše vhodně a jasně osvětluje i stilisaci vzpomenu-tého dopisu Podlipské a dává plné oprávnění našemu rozboru.

¹ Je vais être forcée de mentir comme les autres.

² „Non seulement George Sand n'a pas dit toute la vérité sur sa vie privée, mais elle a protesté énergiquement contre des faits certains, contre des accusations méritées“ (ib. 176), podtrhuji. A vykládá ji tak: „La soif du plaisir

2. Než teď, aby bylo patrné, že není ničím ojedinělým rozpor v tvrzení Sandové o jejím pobytě v Čechách, jak jej nacházíme v dopise Podlipské a v předmluvě k Žižkovi, běží o něco jiného. Vzpomenouti totiž třeba, do jakých ideových protikladů se dostala svým životem, jaká ustavičná kolísání, jaké stálé a naléhavé opravy bylo jí podstupovati, jak musila co krok uhlazovati nebo usmiřovati svá konání nebo své projevy a konečně jak jí bylo usilovati, aby přivedla na jinou míru nebo postavila do nového světla, co více, trvám, pod tlakem proudu, do něhož se nechala strhnout, než pod impulsem vlastní povahy, vykonala, napsala nebo řekla. Toho jen několik výmluvných příkladů.

Tak autorka bojovných románů feministických, v nichž vždy cizoložný milenec byl glorifikován, kdežto manžel postaven do černého stínu, a v nichž čtenář nejednou našel manželství prohlášeno otroctvím, táž autorka ve svých člancích z r. 1848 (*A propos de la femme dans la société politique*) proti dřívějším názorům houževnatě brání tradiční formy manželství. V listech k vlastní deeri, ač sama dávno rozvedena, když i dcera chtěla jíti od muže, jež už nemilovala, za vlastním štěstím, mocně tomu odporuje, soudíc, že i v nedobré manželství třeba setrvat, protože má své pouto a v tom ustálení. Žena spisovatelka, která dříve zbožšťila vášeň, stále plna touhy, r. 1866 v listě z 22. listopadu G. Flaubertovi kajně přiznává, že čistota má v sobě eos dobrého (Vincent 138).

amena donc la déformation de cette nature riche de qualité éminente. Le désir de la volupté passa chez elle à l'état d'obsession. Moins elle la rencontrait, plus elle s'acharnait à sa poursuite. La courtisane ne vit que pour jouir, George Sand n'a vécu que pour 'désirer' (213)... Son caractère enfin, sous la pression de ses désirs inassouvis, a perdu sa franchise naturelle; elle a dissimulé avec soin la plupart de ses aventures pour cacher les plaies de son âme; elle a souvent trompé sur ses véritables sentiments afin de satisfaire sa curiosité" (214). Kam až tak dospěla, ukazuje tento takt: r. 1833 jede s Mussetem do Benátek; pro muže, jemuž oznamuje svůj příjezd z Paříže do Nohantu, předpokládá v listě z 30. listopadu, že jede léčit svůj reumatismus, jímž právě ten rok mnoho prý trpí, chce mu doma nechat děti, zvláště dcerku, která prý by tu dlouhou cestu nesnesla, ... nic prý nechce jednat bez jeho mínění a končí list: Je t'embrasse (Spoelberch de Lovenjoul, *La véritable histoire de „Elle et Lui“*. 1897. 58 a n.), k listům z Benátek (z 5. III. a 6. IV. 1834) potom pro klamaného muže připisujíc: Je t'embrasse de tout mon coeur (!). A obecně je známo, co byla i jak skončila tato benátská epizoda.

Ba svá vlastní četná životní dobrodružství, na nichž si zakládala jako na výbojích nového života, později své důvěrnici a žačce paní Juliette Adamové omlouvá dobou, literaturou, filosofickými¹ směry, jako saint-simonism atp. (Vincent 148 a n.)

Odtud si vyložíme změny, jež Sandová podniká v nových vydáních svých děl. Tak je to z nejslavnějších, „Lélia“ (1833), první velký výkřik neukojitelnosti vášně a neslučitelnosti její s čistými aspiracemi duše, v novém vydání (1839) mění potlačující silné výrazy realistní, zjemňuje scény, zvláště ty, které vyvolaly ostré a nepřívznivé kritiky, zladí i také závěr (Vincent 11). Vše² nasvědčuje tomu, že Lélií je vlastně Sandová sama. Také všechny prvnější její romány jsou prostě ohlasy jejich životních osudů.

Ale ve svém vlastním životopise „Histoire de ma vie“, psaném v l. 1854/55 (IV. 174—179, éd. 1879), o němž sama doznala, že v něm není celá pravda, chce Sandová vykládat „Lélii“ jako zosobnění pochyb, zoufalství a skepse století i nenávisti k smyslým mužům, krátce ráda by, aby se věřilo, že je tu už v koncepci podložena filosofická myšlenka. Prý se vykládala jednotlivá místa psaná s nejčistšími úmysly jako místa kluzká³, kdežto pisatelku

¹ Nesouhlasím proto s těmi, kdož chtějí vykládat život Sandové jenom jako život ženy nenormální; tou se teprve stala, a jistě nejedna žena, dobrá a řádná matka, ušla podobnému osudu, že byla ochráněna, aby v mládí, jako se stalo Sandové v 26 letech, nepřípadl na ni jistý druh svůdného milence. Nejsou jen nemoci organické, jsou i nemoci získané nebo naočkované; to nesmí ti vykladači zapomínat. Tak jen nenormálností ji vykládá (tendenčně?) i strážlivý jinak James Huneker (F. Chopin. Der Mensch, der Künstler. 1914. Něm. překlad L. Lorme, H. Glücksmann), pravě: Die Sand war das Produkt anormaler Kräfte, sie selbst war anormal und ihre geistige Tätigkeit war es ebenfalls, wenn sie auch keine ewigen Typen in der Romanliteratur geschaffen (44), což ovšem je daleko zdůvodnění.

² Les lettres à Sainte-Beuve, à Musset, à Pagello, à Michel, à Zoé Leroy, l'Histoire de ma vie, nous révèlent une G. Sand de tempérament semblable à celui de Lélia (Vincent. 87).

³ On voulut voir des portraits dans tous les personnages, des révélations personnelles dans toutes les situations; on alla jusqu'à interpréter dans un sens vicieux et obscène des passages écrits avec la plus grande candeur, et je me souviens que, pour comprendre ce que l'on m'accusait d'avoir voulu dire je fus forcée de me faire expliquer des choses que je ne savais pas (ib. IV. 176), podtrhuji, neboť to vyvolalo zvolání Vincentové: C'était vraiment exagéré de poser, pour avoir été, en 1833, une petite pensionnaire (s. u. 37).

prý tehdy zaměštnávaly myšlenky sociální, otroctví ženy, smutek, ubohost a beznadějnost i vady společenského prostředí atd. Ale dvacet let předtím v soukromých listech minila jinak.

R. 1833 v dopise F. Rollinatovi (cit. W. Karénine, G. Sand. Sa vie et ses oeuvres. 1899 a 1912. I. 430) mluví o knize, o níž prý už ani neví, jak ji psala, vybízí adresáta, aby četl klidně, rozvážně, co ona psala „duší plně zaujatou vlastní bolestí“, a tak prý najde tajemnou nit, pozná, že „Lélia est mon âge mûr“ (srov. i list témuž z 26. května t. r., I. 246). A téhož roku píše Sainte-Beuveovi, že si sama ani dosti neuvědomila, že jest „absolument et complètement Lélia“ (cit. Vincent. 43). I po třech letech, kdy své vypravování nově upravovala, píše v psaní z 21. srpna 1836 sl. Royer de Chantepie o Lélii, kterou tato prý posoudila shovívavě, že „do ní vložila ze sebe více než do kterékoliv jiné knihy“ (Corr. II. 25). Však také „Lélia“ je ohlasem vztahů Sandové k Mussetovi na jedné straně a k Michelovi, jejímu obháječi v rozvodovém procesu, na straně druhé. Jenomže sotva si spisovatelka ze zpráv a posudků o své knize uvědomila, že „Lélia“ příliš prozradila z jejího života, vydala hned roku následujícího knihu „Le secrétaire intime“ (1834), jež má být první protiváhou a zmásti čtenáře i veřejné mínění¹.

3. Není radostné probírat analogické skoky a nedůslednosti, jež vedou ke zkřivování skutečnosti, nepravdám a lžem v životě spisovatelčině. Co tu vše lze potom o této tak nadané ženě připomenout a doložit v její historii s Mussetem a Pagellem, o jejích tenatech rafinovaně² políčených na Chopina, zatím co se v nich ještě třepal Mallefille, a z jiných okolností života! Nešťastná ta žena, jako každá jiná, jakmile začne žít scestnou vášní, jme se

¹ To obšírně doložila L. Vincent, s. u. 227—242.

² Vzpomenutý list příteli Chopinovu K. Grzymalovi; pro něj chce ruský životopisec Sandové Vladimír Karenin, což je pseudonym ženy, k čemuž však nebudu přihlížeti (Karénine, George Sand. III. 43), odporovat mínění o pokrytectví Sandové, odtud shledávaje, že byla úplný „honnête homme“, ježto prý takové upřímnosti, jako ona tu, nejsou schopny ženy; pro jiné ten list je však „monument d'impudence et d'inconscience“, k čemuž silně ukazuje i podrobný rozbor (Vincent 182—197). A P. Toldo o něm praví: „C'est ce qu'un comptable appellerait „partie double“ (ib., 43. 183).

křivě mluvit, aby věci nastrojovala ve zdánlivou pravdu, a lhát bez odpovědnosti k sobě samé, beze studu, ba i cynicky. Jediný příklad tu jistě dostačí. Když se mezi ní a chotěm Dudevantem lámala harmonie, vlivem její vlastní nevěry (Vincent 177), napsala dne 8. listopadu 1825 muži dopis, kde se v kruté sebeobžalobě doznávala jen k platonské lásce k Aurélienovi de Sèze. Literární kritik Doumic přirovnává (s. u. 50) tento list k proslulému příznání paní de Clèves, která proti lásce v ní klíče žádá za pomoc a ochranu svého muže, jemuž zůstala stůj co stůj věrná. Zřejmě kritický omyl. Když pak za procesu Sandové o rozvod (26. VII. 1836) ten dopis její byl čten obhájcem Michelem, lidé slzeli. A přece v rukopisném spisku „Journal intime d'Aurore à Aurélien“ přiznává se sama, že toto psaní nepsala z lítosti, nýbrž z *nutnosti* (Vincent 177)¹. To je jasné. Chvilky otevřené důvěrnosti prozrazují, jak na druhé straně dovedla Sandová mistrně užívat „dissimulation“ (Vincent 176)², obratné přetvářky. A byla si toho dokonce vědoma, v „Leli“ aspoň (I. 298) praví o básnicích, že mohou vyznávat krásu, již jejich srdce není vzřato, být nadšeni věcí, za niž se nebíjí.

Z toho ze všeho je zcela bezpečně patrné: *soukromý* projev Sandové z r. 1865, který jaksi „popírá“ její pobyt v Čechách, ale je v rozporu s jejím starším projevem *veřejným* z r. 1843 (resp. 1842), který zase pobyt ten dosvědčuje, nemůže mít žádné průkazné síly, zvláště vzhledem k psychologii autorčině a podle jejích zvyklostí ve psaních, aby se z něho mohlo usoudit, že Sandová v Čechách nebyla. Vzájemný vztah obou projevů naopak *svědčí pro její návštěvu na české půdě*.

IV.

1. Jaká jsou druhá svědectví o jejím pobytu, v první řadě zpráva Karoliny Světlé v jejích literárních vzpomínkách? Již

¹ Jinde se o tom nejnovější kritik vyjadřuje tak: „... cette fameuse lettre n'avait point été dictée à Aurore par le repentir et la tendresse, mais par les simples convenances, pour sortir d'une situation difficile et sauver les apparences.“ (L. Vincent, G. Sand et le Berry. Nohant. 1919. 255.)

² L. Vincent shrnuje: Elle excelle à dérouter la curiosité du correspondant ou du lecteur par des termes vagues, des mots à doubles sens, entendus seulement de ceux qui tiennent le fil conducteur. 103.

předem možno tvrdit, že Světlá nebyla ve věci nijak zaujata, leda jednak svou zálibou ve spisovatelském genu Sandové, jednak láskou k vlastní otčině, již přála každý dotek velkých cizinců. Ale úcta k Sandové, již, jak uvidíme, i bránila proti kritikám soukromého jejího života, jistě by byla nedovolila Světlé tvrdit o ní něco nepravdivého, zvláště kdyby věc měla jakýkoliv příděch hanlivý, její láska k vlasti nijak však nezastírala její soudnost; to potvrzuje i také okolnost, že, byla-li tu Sandová „na zapřenou“, Světlá nevedla o tom zprávu do veřejnosti, leč až po smrti sestřiny literární učitelky († 1876). Byl to snad též důvod, že se ani F. L. Rieger o případu nikde písemně nezminil, ač o přítomnosti Sandové v Čechách byl přesvědčen, patrně z nějakých vážných důvodů? Napsala o něm aspoň jeho dcera: „Můj otec také mluvil o pobytu George Sandové v Praze, jako o věci zcela jisté. Myslím, že se o ní doslechl od dra Čejky, který mu byl přítelem. Ale písemně nezanechal o tom nic.“ (RFP. I. 95.) Příznačné také je: Světlá toto tajemství svěřila Elišce Krásnohorské už někdy v letech 1863—1866, ale známý a přítel Čejkův J. V. Frič, když se o tutéž věc sdělila autorka „Z literárního soukromí“ také se svým čtenářstvem (r. 1880), veřejně a jasně ji nepopřel, nýbrž toliko na ni odpovídal jakoby odmítavým vtipem¹.

Položil jsem důraz na to, že Rieger mluvil o pobytě Sandové v Praze. Tak vypravuje i Světlá. Mimo vzpomínku na litografovaný portret Sandové, jejíž prý viděla při své návštěvě s B. Němcovou u dra Čejky v okenním výklenku (s. u. 85), a popis Sandové, jejíž prý podal Čejka, přirovnává postavu francouzské spisovatelky s postavou naší Němcové (ib. 92), Světlá referuje, v souvislosti s touto návštěvou, ličíc její průběh, o pobytu Sandové u nás zcela prostě.

Píše: „A Čejka se jal nám vypravovat, jak se cítil šťastným, když mu bylo dopřáno doprovázeti Sandovou po Praze. Bylať doporučena profesorovi Gordicianimu, učiteli zpěvu na pražské konservatoři, jenž ji uvedl k sestřím N., nadšeným to přítelkyním jazyka a literatury francouzské.“

Ale nemohly jí dámy ty, německy jsouce vychovány, pověděti,

¹ Srov. přílohu 5.

po čem prahla, a Čejka, jenž s rodinou tou byl spřátelen, nabídl se slavné spisovatelce za průvodce. Ovšem byl nucen učiniti tak na zapřenou, neb pohlíženo v tehdejší metternichovské době, kde červencové¹ pařížské povstání ještě velmi živě tkvělo v myslech, podezřívě na dámu tak podvratných zásad politických, jako byla Sandová; pročež málo co o tom do obecnstva vniklo, že byl on tlumočnickem mezi ní a národem českým.

Jak skvěle úkolu svému dostál, o tom svědčí nejuvýtečnější romány Sandové: *Consuelo* a *Hraběnka z Rudolfsstadtu*, mou sestrou Podlipskou na český jazyk převedené.⁴

To je vlastní zpráva Světlé o pobytu Sandové v adoptivní vlasti *Consuelině*. Je trapný omyl², hledati v ní přebytné podrobnosti, které by činily zprávu ve všem všudy podezřelou. Je velmi podobné, že osobnost Světlé zabarvila celek at v slovech Čejkových, pronesených k Němcové, at v kresbě osob scény zúčastněných, nebo i v líčení, jak upraveno; musí se to však dotýkati samého fakta: Čejka doprovázel Sandovou po Praze? A pomysleme si i třeba, že Světlá si zosnovala celou scénu, aby poukázala, kdo je u nás ona vlastní nástupkyně a představitelka sociálně a feministicky výbojného románu po způsobu Sandové, chtěc snad tím reklamovati pro sebe i význačnější místo v české literatuře nad Němcovou; není potom pravděpodobnější, ježto věc psala a uveřejnila, kdy ještě žila řada vrstevnických, byt nepřímých svědků, jimž se o té události obě ženy jistě hned potom zmínily, že naopak skutečná příhoda jí dala k tomu podnět a rámeček, než aby za tím cílem celou smyslila? ³ Ba i kdyby snad návštěvy u Čejky nebylo, což by byla mohla Světlá budovati něco na holé smyšlenice o průvodcovství českého lékaře? Pamětníci by ji byli hned podezírali

¹ R. 1830. V dopise neopravují tehdy obvyklá a dnes jinak ustálená rčení (odporučena m. doporučena), ani vlastní jméno *Gordic'iani* m. *Gordig'iani*.

² La précision des détails de ce récit semblerait péremptoire, si la précision des détails n'était malheureusement quelquefois — c'est un principe de la critique historique — en raison inverse de leur exactitude. (Pozzi m. u. 94.) Ale tu zapomněl francouzský causeur dodat, že to jeho „quelquefois“ neplatí zde neboť nutno uvažovati také, právem-li v daném případě „množství“ detailů činí nějakou zprávu podezřelou.

³ Proto také některé kusy těchto vzpomínek z této příhody pomíjíme, což možno, že ničeho nepraví pro naše thema.

nebo opravili. V tom se mohla opřít jedině o věc třeba tajenou, avšak obecněji známou (srov. svědectví Riegrovo, E. Krásnohorské i fakt hry J. V. Friče).

Pro nejvlastnější faktum, jež se nás týká, jeví se tedy zpráva Světlé ohlasem skutečnosti a prostým referátem. Také se tu Světlá neptá, jak se Sandová mohla dostat do Čech, ačkoliv si uvědomuje, že to bylo tehdy obtížné, ba nemožné pro spisovatele jejího rázu. Kdyby zprávu prostě od někoho přejímala, pak sotva jí tato myšlenka přišla, též ona námitka by se nutně vynořila a snad by se tedy střežla vkládat do svého vypravování podezřelou epizodu a ostatně by se výmyslem rázem prozradila. Patrně tedy uvěřila prostě nejbližšímu účastníku. Totiž zařadila do svých vzpomínek fakt, na který narazila, podrževši jej v paměti (byl i poznamenán?), ten se jí představuje jako nesporný, nemá smyslu jej kritisovati; podává jej, ale ovšem po svém.

Shrňme si, co vlastně tu ve věci o Sandové řečeno: Přijela do Prahy, doporučena Gordigianimu, ten ji uvedl do prostředí, kde nemohla zvědět, co chtěla, tak se jí stal *pražským* průvodcem Čejka, ale před širší veřejností diskretně o tom mlčel, jsa šťasten, že se se Sandovou sešel.

Nehledíme-li tedy k slovům, jež mimo místo uvedené, ale v souvislosti se Sandovou, Světlá vkládá v ústa Čejkova, vlastní zpráva sama neobsahuje ve faktech ani nic překvapujícího, ani romantického, ani neobsahuje nějak příliš podrobností. A máme-li ze slov samé Sandové důvod věřiti, že v Čechách byla, pak se zpráva Světlé jeví ve faktu věrohodnou.

Světlá, kterou vidíme obdivovatelkou názorů i talentu Sandové, by se byla jistě pečlivě vyhýbala tomu, šířit o ní nepravdy. Ve věku, kdy psala své literární vzpomínky, žena padesátiletá, sotva byla nakloněna smýšlet příběhy o osobách. Mimo to žijí dosud svědci, jako Eliška Krásnohorská nebo neteř Světlé A. Čermáková-Sluková, které měly příležitost poznat podivuhodnou paměť¹ podještědské spisovatelky.

¹ Paní A. Čermáková-Sluková v listě z 21. září t. r. mi o tom píše tak: „Ještě nedávno připomněla si sl. Krásnohorská tu úžasnou její paměť. A jak rychle četla! Myslívala slečna, že není možno, aby při tom rychlém obracení

Ale nadto z autentického pramene také víme (list A. Čermákové-Slukové), že si K. Světlá už jako dívka sedmnáctiletá, tedy od r. 1847, psala deník, který, když jej po letech neteř objevila, bohužel sama spálila¹. Opírají se tyto literární vzpomínky o údaj tam brzy po faktu zapsaný? A správně-li samu sebe postřehla K. Světlá, píše 7. října 1872 z Prahy E. Krásnohorské: „Nejsem s to úmyslně dosti nepatrnou věc si vymyslet“? Když tu prvopočáteční své novely odsuzuje jmenujíc, patrně pro jejich romantism, „blbou zpupností poslat cosi podobného do světa“, můžeme věřit, že se rozpoznala a že se právem charakterisuje jako rozvázná spisovatelka: „Nevěřím v inspiraci tu, již se tak rádi spisovatelé chlubívají, zato věřím v pravdu přísloví: Gut Ding will Weile haben“², což v každém případě znamená značnou dávku poklidné autokritiky. A protože své práce beletristické pilně přepracovávala a třeba i čtyřikrát přepisovala, tím spíše nepsala vzpomínky bez úvahy a rozmyslu; uvědomovala si přece, že mají a budou mít povahu dokumentární! Jak by byla tedy v nich i fakta „zbásnila“ ta, která pro své ještědské povídky měla zápisníky plné lidových dokladův! To se nepodobá dost skutečnosti.

Tomu svědčí i přímočarý ráz a ideová solidnost jejích výkladů kulturních. (Srov. i stat T. Novákové, K. Světlá. 1890. 11.) Jenomže mohla podlehnout klamu, suggestci!

listů mohla pochopit jich obsah a ona nejen pochopila, ale pamatovala až do smrti.“ Že měla Světlá mimořádnou paměť, je z toho, tuším, patrné; zapamatovali-li si průměrně lidé význačné a zvláštní události svého života, mohla si celkem věci i rozpravu u Čejky, jež na mladou mysl jistě působily, snadno zapamatovati ovšem Světlá.

¹ Toto sdělení pí. Čermákové-Slukové, zdá se, je v rozporu s tím, co vypravuje sama Světlá: „Abych poněkud v češtině se cvičila, psala jsem si deník, jenž měl ale tentýž osud, jako dosud veškeré moje literární pokusy“ (Z lit. soukromí 13), čemuž rozumí L. Čech, že byl zničen jako německý almanach (Čech, Světlá 109). Byl potom deník jiný, psala jej totiž Světlá znovu? Či je nejasný a nepřesný výraz v jejích pamětech, po ženském způsobě Sandové, také zastřením toho, že deník byl spálen, totiž zničen, tím však zakryto, že autorkou samou?

² Vše cit. z opisu, který tohoto listu pořídila A. Čermáková-Sluková a mně laskavě půjčila.

2. Nezdá se to podobné. Vzpomenuvši dra Čejky, neboť o návštěvě u něho je vlastně řeč, a jeho životní epizody průvodcovské se Sandovou, nezapomíná, že oba české romány francouzské bojovnice feministickosociální přeložila její sestra Žofie Podlipská. A to píše snad někdy r. 1879. Jistě že před čtrnácti léty čtla děkovný dopis Sandové a v něm tajemné „popření“ její návštěvy v Praze.

Buď tedy na list a smysl, který na první pohled se z něho nabízí, zapomněla, nebo ho nedbala. Zapomněla-li, patrně, že ten list svým popřením nedovedl v ní zničit povědomí a víru v někdejší výlet Sandové do Prahy. A nedbala-li jeho lehké negace vědomě, měla k tomu jistě důvody, byla totiž přesvědčena o opaku toho, než co by list byl rád tvrdil. Že jej čtla, je nepochybné. Vždyť se sestrou Podlipskou žila v ustavičném spojení, bývala její vůdkyní a rádkyní, anať mladší Rottová na své dráze spisovatelské druhdy teprve až po jejím úsudku se odhodlala k spisovatelskému činu. (A. Čermáková-Sluková, Listy dvou sester ve Vzpomínkách na K. Světlou. 1909. 277).

Sandová pak v době jejich mládí byla jednou ze spisovatelek, které u nás měly zvláštní váhu, takže J. V. Frič se o ní chystal napsat už pro druhý svazek almanachu „Lada Nióla“ (1. sv. 1854) podrobnější („vážnější“) studii (L. Čech, K. Světlá, Krit. studie 1891. 199). Sandová zaujímá mnoho místa v korespondenci obou sester v l. 1857/58, když Světlá pobývala v podještědském rodišti mužově. Sdělujíce si navzájem své literární dojmy, úmysly, projekty, pochyby, radosti a strasti, často se vracívají k Sandové¹, jsou dokonce obě jejími obránkyněmi; Žofie v listě sestře (25. VIII. 1857) líčí, jak ji ohnivě bránila proti výtkám jejich poklesků pro její poesii, vděčna jsouc „duši, která ji často unášivala do blahých sfér enthusiasmu, ba pobožnosti“. Prozrazuje tím jen věc samozřejmou, že dílo literární nemá etikou hodnotu absolutní, nýbrž žije podle duše čtenářovy, co do něho vkládá a k čemu se jim

¹ Listy z 15. srpna 1857 (Podlipská Světlé o „Lettres d'un voyageur“), z 27. t. m. (Světlá Podlipské o Dühringsfeldové, „německé kopii Sandové“), z 3. září 1858 a 6. t. m. (Podlipská Světlé znovu o Lettres s nadšeným jich doporučováním; s. u. 228, 237, 239/40, 262/3).

podněcuje. Světlá¹ později rozhodně také, ale více z úvahy, brání Sandové, soukromý život prý patří umělcům samým a zodpovědnosti jich vnitřní, jen dílo veřejnosti.

Znovu v dopisech Podlipské a Vrehlického z let 1875/76 Sandová a její díla se stávají podnětem literárních úvah, jež pod tím heslem se ozývají někdy list za listem². A v ženských kruzích vlastně až do konce století je Sandová svým nadšeným způsobem tlumočení a romantickým ovzduším svých děl vlastní podněcovatelkou³ myšlení sociálního a humanitního, překonávajíc v tom ohledu i filosofy nejzajímavější (Guyau).

Sandová, její dílo a myšlenky v poměru k životu a také soukromému životu jejimu, toť byl u obou sester Johanky a Sofie dosti trvalý otevřený problém. Jak by si byly při své vzájemnosti tedy dopis tak významný nesdělily? A při vztazích své své rodiny k Francii (bratr jich Jindřich r. 1855 prodlel v Paříži)? A při tom, že tehdy v naší obci literární každý přímý kulturní styk s cizinou byl událostí?

A přece Světlá jako by vlastního obsahu listu, jenž měl zničit „legendu“ o zájezdu Sandové do Prahy, ani nevzala na vědomí a sama Ž. Podlipská, již byl poslán, vzpomínajíc též scény s Němcovou u Čejky, již klade do r. 1852⁴, nevyvracuje.

¹ V myšlenkách otisknutých ve známém sborníku statí o životě a díle „Boženy Němcové“ (red. V. Černý 1912) str. 317/18.

² Tak zvláště leden, únor a březen 1877 jsou jimi dosti vyplněny, srov. Dopisy J. Vrehlického se Sofií Podlipskou, ve vydání od F. X. Šaldy a V. Brtníka. 1917; listy z 3., 26. a 30. ledna; z 3., 10., 16. a 26. února; 3. a 12. března atd.

³ Srov. korespondenci pí. J. Brdlikové (vyd. A. Pražák v Programu gymn. Minervy 1910), zvláště psaní pí. S. Podlipské (3. X. 1892, 16. XII. 1893 a 14. V. 1895), kde právě Sandová, jako Guyau, oslňuje pisatelku „množstvím myšlenek“. První knížky Sandové překládány u nás také až v letech osmdesátých (Marquis de Villemer 1871 atd., Indiana 1882 atd.), dokonce část „Konసుెలు“ pod titulem „Loď za loď, žena za ženu“ (1921. Knihy nové vlajky), totiž prvních dvacet a jedna kap., hledala nedávno čtenářstvo přes špatný překlad. Vliv Sandové v třicátých a čtyřicátých letech na Rusi, u nás by to bylo v letech padesátých a šedesátých, líčí jímavě a s pochopením F. M. Doštojevský, Z denníku spisovatelova (čes. překl. 1910. II. 266 a n.)

⁴ Vročila-li Podlipská, má patrně důvod k tomu, totiž ví stejně dobře o věci, a když Světlá nepoložila žádného data pro své vzpomínky z literárního soukromí, vybírajíc asi ze životních pamětí (i zápisníčku?), jen co se jí jevilo.

ničeho, neopravuje ani nepopírá sdělení sestřina (S. Podlipská, Životopis Boženy Němcové, 1891. 39). Byly tedy o pražské návštěvě Sandové obě spisovatelky *přesvědčeny* a patrně toliko z jemnocitu vůči milované básničce ji nedementovaly. Či by byly nechtěly zničit pěknou a sympatickou legendu? Avšak tak, jak chápaly Sandovou, učily se právě od ní odvaze otevřenosti; ostatně „legenda“ neměla zvláštních krás, aby ji proti skutečné pravdě držely! Byly by se odvážily tedy tvrdit něco, co by byly věděly jen z doslechu, a Světlá by byla toho užila jako pěkného tematu pro líčení své návštěvy u dra Čejky? To je nemyslitelné.

3. A protože ani v básnickém tvoření nevzniká něco z ničeho, ani legendy bez půdy a plodného zrníčka, bude se kresba Světlé o události, když jako dívka dvaceti dvou let by byla dovedla Němcovou k Čejkovi, zakládat aspoň v jedné věci na pravdě a pevných znalostech, čemuž všechny další okolnosti a podrobnosti nijak neodporují.

Vždyť aby si věc byl snad smyslný Čejka sám a někomu sdělil, při jeho vědeckém vzdělání, inteligenci, ohleduplné povaze a věku, je sotva pochopitelné. Také, co on oběma ženám řekl o Sandové a co u něho poznaly, podle zprávy K. Světlé, je nejenom pravděpodobné, nýbrž má v některých rysech záruku pravdivosti.

Čtyřicetiletý Čejka kreslil oběma svým návštěvnicím Sandovou, zároveň přirovnává¹ její zjev fysický k Němcové. „Byla mnohem menší než vy, zavalitá, nemýlím-li se, již začínala šedivěti, a když mlčela, rozložil se jí po tváři zádumčivý klid, který sice nebyl bez zajímavosti, ale nikoli zvláště nedojímal a neuchvacoval. Avšak jakmile promluvila, vyskočila jí taková jiskra z očí, a

důležité, jistě sestra opakuje zprávu o téže scéně prostě jen doplňuje, čeho třeba v daném případě.

¹ Přirovnávatí mohl arci jen ženy aspoň přibližně staré. Protože podle vrocení Podlipské tato scéna se sběhla r. 1852, bylo tehdy Boženě Němcové (nar. 1820) *tricet dvě* léta. Nutně měl Čejka v paměti přibližný věk Sandové, a odtud se toho přirovnání odvážil; sešel-li se s ní na př. r. 1838, byla tehdy Sandová (nar. 1804) *tricet čtyři* léta. Pochybují, že by mohla Světlá všechny okolnosti této věci tak promyslet, abychom nikde, s kterékoli strany se na její zprávu podíváme, nenarazili; tak i tato okolnost sama o sobě váží, svědčíc pro věcnou autentičnost sdělení K. Světlé.

tahy její nabyly v září její takového výrazu, že předčila co do krásy každou smrtelnicí na zemi té zrozenou a tudíž také vás“ (Světla, s. u. 92), dodal, neboť napřed vyznal, že Sandová „tak krásná“ jako Němcová nebyla, připomínáje, že se po každé zachvěl, když naň znenadání upřela zrak, patrně ohnivý, z něhož naň šlehalo „sto nejpalcivějších otázek“ (16).

Srovnajme tento popis s tím, který zachoval Balzac v listě paní Hanské z 2. března 1838: „Au physique, elle avait doublé son menton comme un chanoine. Elle n'a pas un seul cheveu blanc malgré ses effroyables malheurs; son teint bistré n'a pas varié; ses beaux yeux sont tout aussi éclatants; elle a l'air tout aussi bête quand elle pense“ (z *Lettres à l'Étrangère*, které vyšly prvně 1899, cit. Doumic s. u. 198; skoro celý otiskuje z *Revue de Paris* 1899 W. Karénine, II. 448 a n.).

Nikde není rozporu, všude běží o tutéž věc, na niž jen různé individuality rozličně reagují, majíce každá pro sebe z ní jiný dojem; také ji i podle svých společenských zvyklostí jinak definují. A píše-li Balzac, že vlas Sandové je *ještě* černý, ač by čekal něco jiného, je to ve shodě s Čejkou, který si není jist, začínala-li už Sandová šedivěti; kdyby ji byl viděl jen o několik měsíců později než Balzac, mohl buď zahlédnouti tu a tam nějaký vlásek našedlý, ale mohl míti takový dojem z téhož silně černého vlasu, jaký se jevil francouzskému romanopisci *ještě* černým.

Jiné literární popisy nejsou už tak podobny, tak blízké popisu Čejkovu, třebaže se s ním nijak ve věci nerozházejí, zvláště pokud jsou z doby skoro současné; jsou to popisy Mussetův, Grenierův a pozdější (z r. 1854) Heinův, jež otiskujeme v příloze. Kdyby zpráva Světlé byla belletrii, mohla by vycházeti snad jediné z popisu Heinova, neboť ty, které jsou nejbližší Čejkovu, Balzacův a Grenierův, nebyly, pokud vím, známy před r. 1880. Ale K. Světlá třeba znala nějaký jiný literární portrét Sandové, nám neznámý; nelze toho vylučovati, ale snad všechny francouzské, které byly sneseny (L. Vincent, *George Sand et le Berry*. 1919, 525—544), i dva německé, které znám, a zvláště ty, které jsou dobově blízké, neshodují se tolik s Balzacem jako popis Čejkův u Světlé. A kdyby se snad zakládal portrét Čejkův-Světlé na pozdější četbě české obdivovatelky, jak by musila být pozorná a co

kritiky vynaložit, aby vystihla Sandovou té doby a tolikerou podobu s portrétem Balzacovým! Nedovedla by v portrétě takovou časovou lokalisaci a náhody tu nelze připustiti. A mohl by se vůbec belletrista sebe lepší odvážiti srovnávati vzájemně s jistou přesností krásu dvou žen, z nichž jen jednu by znal osobně, a druhou mohl znát nejvýš z portrétův? A to by učinila Světlá, kdyby své líčení neopírala o skutečné sdělení Čejkovo ať v celku zapamatované nebo hned post festum zapsané. Jestliže teprve pět let předtím (od této příhody) jala se psáti deník, i kdyby tam samu událost nebo projev Čejkův, který se mohl státi jinde a za jiných okolností, Světlou byv pak toliko jinak lokalisován, nezapsala, tož aspoň deníkovou rekapitulací tak význačné události utvrdila si vše ve své svěží paměti, a na tu příhodu jistě vzpomínávala.

Vyjde-li najevo, že Čejka mohl mluvit se Sandovou v témž roce, z něhož pochází popis Balzacův, pak jejich shoda má jistou průkaznou moc.

Ostatně je příliš známo, že dva z nejjemnějších přátel Sandové, Musset a Chopin, zakusili vůči ní něco obdobného, jako sděluje u Světlé Čejka. Na první pohled totiž ani jim Sandová nejevila se hezkou, v prvním setkání s ní nijak je nezaujala její osobnost, až teprve v konversaci, stejně jako svou výmluvnou řečí okouznila a odzbrojila Mussetovu matku a Pagellova otce. Mluví-li ostatní okolnosti ve prospěch Světlé, patrně ani tento rys nebude motiv, který by byla snad z čehy uvedla do své scény, což by nebylo nemožné, ale svědčilo o znamenitém umění, které však do memoirů sotva Světlá zanášela a chtěla nosit.

Máme tu však ještě její vlastní obrázek Sandové, načrtnutý podle „illuminované litografie pověšené v jednom z výklenků okna vedle psacího stolku“ u Čejky (s. u. 85). Ta litografie představovala „dámu prostředního věku, snědé výrazuplné tváře, temných, zádumčivých očí oděnou v černé hedvábí, přes jejížto krátce zastrížené kadeře lesku havraního byl přehozen malý krajkový závoj, malebně k nim upevněný větví růžově kvetoucí akácie“.

Ze všech portrétů Sandové, jež jsou nám známy z reprodukcí a o nichž bude zmínka v příloze, tento podle slovního vyobrazení Světlé celkem připomíná ty obrázky, které máme z let 1837—1842. Tu ve dvou případech nosí Sandová vlasy svázaný a ozdo-

beny nějakou látkou, totiž na obraze Calamattově často reprodukovaném (1836/37) a na portrétu Charpentierově. S tímto se kresba Světlé shoduje ve všem: má černý šat, má přes vlasy krajkový závoj a na něm kvetoucí snítku, z reprodukce arci nemohu poznat, je-li závoj ten snítkou připíchnut k vlasům či nic; rysy osobnosti úplně odpovídají kresbě Světlé. Tohoto portrétu Charpentierova byla pořízena jednak ocelorytina (od Robinsona), jednak „špatná litografie“ od Lassallea, jak ji posoudil Karenin (s. u. II. 34); tu nepochybně naše spisovatelka popsala.

Možná, že tutéž litografii měla sama Karolina Světlá; aspoň ta, kterou mi popisovala při mé říjnové návštěvě (1924) paní Anežka Čermáková-Sluková, pokud se v hlavních rysech pamautovala, tomu spíše svědčí. Byla by ji měla po Čejkovi? A ne-li, nebo byl-li to portrét jiný, což by si byla vymýšlela, že stejnou viděla u Čejky? Čím více znala portréty Sandové, tím je méně pravděpodobný omyl. A odkud by jej byl měl Čejka? Opatřil si litografii koupí? Doma či na cestách? Ale což konal-li je až jako známý lékař, kdy už byly jiné a lepší reprodukce (zvláště tisky)? Mluvil-li se Sandovou, není možné, že svůj obrázek měl od ní? Ani tento detail tedy nemluví proti celkové věrohodnosti autorky „Z literárního soukromí“.

4. Podrobnosti, které u jednoho kritika budily pochyby pro důvěru ve sdělení K. Světlé, jsou tímto odklizeny, nebo zcela zeslabeny. Jiné se týkaly¹ nadšených slov, která Čejka v líčení Světlé pronáší k povzbuzení Boženy Němcové, aby se stala českou Sandovou, snaže se charakterisovat ráz tvorby francouzské romancierky. Dojista v každé slovní podání výrazného autora vtiskne se kousíček jeho osobnosti, ale proto ještě, není-li zvláště silných pochyb odjinud, podle slohu samého můžeme vinit jeho zprávu

¹ Tak A. Novák pozastavuje se kriticky a praví, že prý se ta nadšená slova, vložená v ústa Čejkova, shodují se stilistickým rázem spisů K. Světlé, a proto „vedou k důvodným pochybnostem o autentičnosti celé rozmluvy“. (Literatura česká 19. stol. III. 2. 31.) Tato pochybnost má své oprávnění do jisté míry, ale v každém případě by se mohla týkat jenom způsobu podání, jak o scéně Světlá referovala, nikdy však ještě, i kdyby řeč Čejkova byla úplně sloh Světlé, nemůžeme věc samu, totiž scénu u Čejky a všechny její věcné momenty, brát v pochybnost toliko z tohoto argumentu.

z nevěcnosti¹, jenom když je i věcný důvod pochybovat, že by jinak mohl býtí upřímným výrazem.

A toho zde není. Ostatně i co do slohu, vezmeme-li totiž Čejkův článek o pokroku medicíny, tedy článek vlastně vědecký, a jeho až shakespearovsky barvitý a sytý výraz slovní s jistou sklonností k jakémusi pádnému verbalismu, z něhož na doklad citujeme kusy v druhé příloze, nevidíme tak velkou vzdálenost, aby sloh promluvy Čejkovy nemohl být aspoň do jisté míry ohlasem skutečnosti, ačli se tento profesor medicíny vyjadřoval, mluvě s dámmami, aspoň přibližně tak, jako psal.

Ba jeho sloh, když píše o literatuře, mohl by připomínati stil jeho projevu k Němcové; má však jeden rys, který je příznačný a pro nás daleko důležitější. Mluvě o Hálkově Alfredovi (ČČM. 32. 1858. 132) dokládá ke konci: „Zpěvák se učí dýchat, vokalisovat, vyslovovat; nejuhlaženější básník tříbí a piluje, až mu pot na čele stojí; jednoduchý půvab, jakým Heine čaruje, nebyl bez práce; *geniální žena pařížská dala se zákonům jazyka do přísné kázně na mnohá léta, než psala ‚Leone Leoní‘ a ‚Jacques‘, aniž pohrdla radou zkušného přítele*“, což podtrhuji. Oba Sandové romány tu jmenované vyšly před dobou, kdy mohla Sandová zavítat do Čech, první tu jmenovaný r. 1835, druhý rok předtím (1834) a nejsou z těch, které by byly ceněny nejvýše.

Kritického čtenáře hned tu zarazí, proč se r. 1858 Čejka dovolává pro slohovou pohotovost a vytříbenost Sandové dvou z jejích starších románů, a přece nikoli nejprvnějších ze známých (1832 Indiana, Valentine; 1833 Lélia), když už zatím dávno vyšla, nepočítajíc její „české“ dva romány, jež nejsou slohově pod oběma romány z mládí, některá z jejích nejlepších děl? Tak „Le meunier d'Angibault“ (1845/46), „La mare au diable“ (1846), „Mauprat“ (1837 a opět 1853), „François le Champi“ (1850) a jiná. Snad jich nečetl a znal toliko ty starší? Ale nemohl nevědět o bohaté produkci² spisovatelky, pro niž měl tolikový obdiv, a jakmile o ní věděl, měl aspoň nějakou známost o tom, že ta nová díla

¹ Hlavně pro fakta a data vnějšková, jež se nás tu v první řadě dotýkají.

² H. Thieme, Guide bibliographique de la litt. française de 1800—1906 (1907. 367), vypočítává od r. 1835 do 1858 57 děl, a přece ještě není úplný, neboť zaznamenává jen vyd. v knize a podle prvního spisu.

jsou druhdy lepší, větší starších, jichž vzpomněl. Proč nepřipomenout českému čtenáři spíše „Le compaignon du tour de France“ (1840) nebo „La petite Fadette“ (1840) nebo „Spiridion“ (1839), jichž celý ráz mohl mít více ohlasu?

Nevím arci, zda se Čejka nedočel někde o slohové zname- nitosti obou jmenovaných románů, jak vyplývá z jeho slov. Člán- kův o Sandové od prvních jejích dob nebylo málo¹, nebyly jí však vždy příznivé, všechny se k nám nedostaly, zvláště listy bojovného svobodomyšlnictví, všech také Čejka nečítal. Dva z přátel San- dové nemluví v tomto smyslu o jejím slohu, G. Planche (*Études littéraires*. 1855. 343 a n.) vzpomíná jiných starších (Indiana, Valentine) i vyspělejších jejích prací (La petite Fadette a La mare au diable), a Sainte-Beuve rovněž nijak v tomto smyslu ji neoceňuje (*Causeries du lundi*. I. z r. 1850. 363; *Critiques et portraits*. II. 1841. 425). A český kritik současný (K. Sabina, *Slovo o románu vůbec a o českém zvláště*. Lumír. 8. 1858. 231), jistě sčelý, mluví o Sandové v stejné době (11. března t. r.) vzpomíná důvodně, jako význačných a typických, jiných románů Sandové (Indiana; Spiridion; Lucrèce Floriani; *Lettres d'un voyageur*; Horace).

Ale „Leone Leoni“ bylo převedeno² do češtiny už r. 1836, „Jacques“ nepřeložen nikdy do té doby. Čejka ovšem nemusil čekat na překlad, čítával francouzsky³. Připusťme, že mluvil se Sandovou nepřilíš dlouho po r. 1836, jistě že se jí hleděl zavděčit poukazem na to, že je už překládána do češtiny. Narazil-li tak na „Leone Leoni“, rozpředla se o věci rozprávka a Sandová mohla jej poučiti. Tak by mohla být Čejkova zmínka v kritice o Hálkovi ohlasem skutečnosti.

Kdyby jí totiž zakládal výlučně na dobré literární úvaze, byl by přece přirozeněji vzpomněl prvních prací Sandové (Indiana,

¹ Co uvádí Thieme (368), není vše, srov. na př. u. knihu Spoelbercha de Lovenjoul 257 a n.

² V Malého „Bibliotéce zábavného čtení“ (Powjodka z francouzského panj Dufantové — Jungmann i Doucha však píší správně Dufantové — ono podle němčiny?)

³ V dopisech s Douchou mluví o spisech francouzských, na př. Million de faits.

Valentine, Lélia), což by odpovídalo lépe tomu, že i předmět jeho kritiky je první kniha, totiž Alfred, první větší epika Hálkova; přirovnání by bylo správnější vůbec a vhodnější zvláště, že ty první kusy autorčiny jsou z nejosobitějších z jejího péra. Nebo by jinak byl musel mluvit o povídce „Rose et Blanche“, kterou sepsala Sandová společně se Sandeauem (1831), která je vůbec její první produkt literární a měla úspěch, když už vzpomíná práce jejího přítele, čímž myslí patrně Sandeaua. Neboť že by do r. 1858 znal Čejka jenom ty dvě práce Sandové, zdá se úplně vyloučeno.

Zvláštní je však také, že se Čejka rozpakuje jmenovat Sandovou jejím jménem, ačkoli se hned pozná, koho míní; neskryl se. Ale jistě měl svou vnitřní pohnutku k tomu. Nechtěl právě tím, co řekl, zatajit svůj vztah k ní? A skrýt, že věc by mohl mít od ní? Budeme-li předpokládati, podle zprávy K. Světlé, že ji na zapřenou provedl Prahou, nic více, a tedy naznačený literární rozhovor s ní, pochopíme vše.

A přijela-li do Prahy Sandová po r. 1836, na př. r. 1838, t. j. po „Leone Leoni“, ale před jinými romány, má asi od ní přímo¹ tento soud o stilistické škole jazykové, kterou prošla před jmenovaným románem. Proto jí nejmenuje, ale proto také hned tato věta, kterou oceňuje její práci slohovou, je spádnější a jaksí teplejší.

Nemáme tedy důvodu nevěřit ve věcnou věrohodnost zprávy Karoliny Světlé, i když se do podání vmísilo něco z jejího postupu literárního. A Čejka si příběh se Sandovou v Praze nesmyslil; vylučuje to i jeho ryzí a krásný vztah k ženám, jak se jeví nejen v poměru k jeho matce, nýbrž i na př. v listě Bohuslavě Rajské (z 17. srpna 1843, S. Podlipská, Z let probuzení. 1872. 105/6).

Jest čas uzavřít; rozbor zpráv, jich vztahy a kritika ukazují, myslím, přesvědčivě: *Sandová v Praze byla.*

¹ Proto právě slova Světlé o „das erste Kunstgenie Frankreichs“ (s. n. 91.) a o pozorném poslouchání Sandové (ib. 92.) nevzali jsme v úvahu, že by třeba mohly být ohlasem slov H. Heinea (Welche Aufnahme fand nun das Drama von George Sand, des größten Schriftstellers, den das neue Frankreich hervorgebracht, des unheimlich einsamen Genius, der auch bei uns in Deutschland gewürdigt worden? Französische Zustände, IV. 1862. 286, z r. 1840. A dále: Sie ist eine sehr feine Horcherin. Sie hört auch gerne auf den Rath ihrer Feinde. ib. 300, z r. 1854); nejsou však slovným prejetím, proto by bylo těžko to tvrditi.

V.

1. Jiná otázka je, kdy a za jakých okolností. Mohli-li jsme tuto, pokud to historickým vědám dáno, dospěti jistoty, bude nám v další části naší práce vybudovati celý příběh, i když v základě pevně založený, přece jen s právem na pravděpodobnost, byť sebe větší.

Vidíme, že Sandová mohla býti v Praze v letech kolem r. 1840. Přiblíždíme-li tu k jejímu životopisu a okolnostem, které nejvíce určovaly její jednání, poznáme na ráz, že tedy pobyt její na půdě české spadá do doby jejího poměru k slavnému polskému skladateli a pianistovi Frederiku Chopinovi, jenžto zaujímá léta 1837—1847. A to povede naše šetření po stopách slavné spisovatelky.

F. Chopin (1809—1849) sám dávno znal dosti Čechy. Jeho talentu první směr dal Čech¹ Vojtěch Živný. A když se Chopin dvacetiletý vracel do Polska z Vídně, přibyl do Prahy 19. srpna 1829 a pozdržel se tři dni. Prahu ocenil za „krásnou, velkou a starožitnou“ v dopise rodičům odtud poslaném (22. srpna, Mieczysław Karłowicz, *Souvenirs inédits de Chopin*, 1904. 79), seznámil se tu s Hankou, který jej obdaroval řadou pohledů na Prahu pro učeného Skarbka, kmotra Chopinova; jeho průvodem byl nadšen (dopis rodičům z Dráždan z 26. VIII. Karasowitz 80-2) a musil se mu i zapsati do knihy, kam prý se zapisují ti, komu Hanka věnuje zvláštní pozornost. Jsa už znám jako slavný hudebník, koncertoval předtím ve Vídni (Huneker 17), zvláště v kruzích aristokratických (Karłowicz 180), vyjel z Prahy do severozápadních Čech a poznal Teplice, Most, Duchcov a jiná místa (Hoesick, *F. Chopin. Zarys biograficzny*. 1899. 29 a n.). Z Vídně již měl známosti mezi šlechtou rakouskou a českou, prý se tam, jak píše domů 13. srpna 1829, líbil „Schwarzenbergům, Wrbnům“ a jiným, ba kdosi v museu za ním běžel poznat jej (M. Karasowitz, *F. Chopin. Leben und Briefe*. 1881. 73). V Čechách pak jej L. Łempicki uvedl do knížecího domu Claryův (Karasowitz 82—84), kde byla paní domu sestra tehdejšího purkrabího českého svobodomyšlného K. Chotka; místo do divadla se tam dal

¹ Tak všude označován, jen *Encyclopedia britannica* mluví o „a Polish musician of the name of Ziwna“.

dovést a hrál tu v četné společnosti naprosto „aristokratické“ (Hoesick 30), o níž sám mluví s obdivem. V těch dobách Teplice slavné, hojně vyhledávané a místo diplomatických schůzek, měly i starostou horlivého hudebníka J. Wolframa.

A znovu projel Čechami a zastavil se v Praze, odkud opět píše domů (21. listopadu), na cestě přes Vratislav a Dráždany, kde mu v kolonii polské neříkali jinak než „pan Frycek“ (Hoesick 31), do Vídně, hned roku následujícího, 1830 (Karlo-wicz 4). A když se byl mezitím na trvalo usídlil v Paříži, 1831, přijel odtud do Čech užívat lázni pro zotavení a posílení svého zdraví. Tak r. 1835 s rodiči a sestrou (Karlo-wicz 4) prodlel v létě v Karlových Varech, děláje odtud zájezdy (Huneker 39) a učiniv si tu známost s Marií Wodzińskou, jejíž otec však nepřivoloval k sňatku pro nepevné sociální postavení skladatelovo (ib.). A opět roku následujícího, 1836, zajel do Čech, v Mariánských Lázních stýkáje se s Marií, která se s ním v říjnu loučí dopisem na shledanou „v květnu nebo v červnu“. Než k tomu již nedošlo, r. 1837 spojení s Wodzińskými přerušeno.

Ale Chopin tak mohl poznat i české hnutí národní. Vždyť tehdy u nás „každý Polák byl našincům svatým“ (J. V. Frič, Paměti. 1891. I. 50), z Čech pomozeno generálu Skrzyneckému k útěku a pro revoltu polskou projevovaly všechny sympatie. Měl asi zájem i pro lidovou píseň českou, vyzývá aspoň v listě z 6. července 1831 přítele, který jede do Itálie, aby se zastavil „na nějaký čas v Dalmacii a Illyrii, aby poznal zpěvy tohoto bratrského národa, jakož i na Moravě a v Čechách“ (Karlo-wicz 183). Arci vlastní společnosti, v které se tu pohyboval, byla společnost lázeňských cizincův a předních domů šlechtických. V těch letech jeho sláva dozrála; když v únoru a březnu 1838 píše o něm »Gazette musicale«, zve ho „pianista stejně vynikající jako skromný“, s úctou patříce na jeho dosavadní třicet dvě díla¹ i na jeho umění reprodukční (Niecks. II. 17).

¹ Opus 33 z října 1838 je věnován hraběnce Mostovské a op. 34 (Trois valse brillantes [A-dur, A-moll, F-dur]) sl. Thun-Hohensteinové, z prosince 1838. (F. Niecks, F. Chopin als Mensch und als Musiker [přel. Dr. W. Langhans]. 1890. II. 16).

2. To už byl znám se Sandovou. Zvláštní to bylo přátelství! Ona byla, pro něho, málo hudebně vzdělaná, třebaže dobře uměla o hudbě mluvit (Huneker 45). Soudila, že přijde doba, kdy Chopinova hudba bude převedena v orchestr a neztratí prý nic na své povaze klavírní (Histoire. IV. 441.), což nesvědčí dobře o jejich hudebních schopnostech. Jejich seznámení líčivá se ovšem v romantickém¹ zabarvení, ale o tom, čím více si lze představit, tím méně víme. Jedno je patrné, Sandová neučinila napřed na Chopina dojem; on sám píše: „...včera jsem se setkal s George Sandovou...; udělala na mne zcela nepříjemný dojem“ (Niecks. II. 9). A jeho známý píše o tom Lisztovi: „Když jsme šli domů (z večírku), povídá mi Chopin: Jak nesympatická to žena, tahle Sandová! Je to vskutku žena? Skoro bych o tom pochyboval!“ (ib.)² Zjevně, v lásce zklamaný Chopin Sandové nedobýval. Vždyť i takový obratný zastánce slavné spisovatelky, jako je R. Doumic, je přesvědčen, že se Chopin bál seznámit se Sandovou, vyhýbal prý se tomu: „C'est elle qui vint à lui“ (s. u. 204), dokládá. Ale z jara 1837 už se asi znali dosti dobře (H. Leichtentritt, F. Chopin. Berühmte Musiker. 1905. 76).

A jiná nesouměrnost jejich přátelství. Sandová byla výbušná síla, překypující a dobyvačná (Domic 204), kdežto Chopin byl spíše nedůvěřivý a hlavně zdrženlivý, prý „opravdu slovanská povaha“ (Huneker 50). Také Sandová, třeba už od r. 1835 poněkud strízlivější, přece ještě byla plna myšlenek na lámání sociálních i mravních zvyklostí, horlivá revolucionářka feministická, zvláště když to hovělo její neukojitelné touze po chiméře naprosté lásky-vázně, která ji však vždy zklamala. A umělecká i literární Paříž tehdejší byla na divoké takové poměry takřka uvyklá; nikdo se jim nevyhnul. Hugo, Musset, cudný a přísný Vigny, Flaubert a jiní navázali obdobné styky. I skladatel Liszt tak intimně se přiblížil hraběnce d'Agoult, původem z Frankfurtu a

¹ Není ovšem třeba příliš vyvracet ty kresby (o jich seznámení; tak když se líčí, jak při tanci „chaîne anglaise“ se jejich přátelství navázalo atd., nebo kdo byl prostředníkem, neboť že tu někdo spolupůsobil, je jisto, nebo kde se seznámili, Huneker 45, na hudebním matinée atp.) jako činí skoro s hněvem Niecks. II. 2.

² Srov. co o tom L. Vincent, G. Sand. et le Berry. 295.

známé více pod pseudonymem Daniel Stern. Sandová s ním oběma r. 1836 pobyla několik měsíců ve Švýcařích a později v psaní Lisztovi (5. dubna 1837) zve Chopina k této dámě¹.

Chopin také nemiloval romantismu, jeho bouřlivého nadšení, druhdy prázdneho, jeho výstřelků a jeho odporu ke všemu ustálenému, jeho nájezdy na církev, stát a tradici ho rmoutily i zlobily, jeho křik, reklama a výbojné překypování ho ochlazovaly a odpuzovaly; nebyl bojovná povaha (Huneker 37). Mimo to, jsa přísně katolicky vychován, neměl leč hrůzu před každou nepravdělností, nelibě nesl a byl i pobouřen každým porušením zákónika zachovalosti², protože se mu v základě protivilo vše nízké³, nenáviděl je (ib. 42). Píše-li tedy příteli Grzymalovi, potom, když už jeho poměr k Sandové byl ukončen (list ze 17.—18. listopadu 1848), že nikdy nikomu neklnul, ale že je tak unaven životem, že Lukrecii (t. j. Sandovou) by mohl proklínat, jenomže prý ona také trpí (ib. 55), je zřejmo, že Sandová jej k vášni strhla a vládla jím, i když asi často proti jeho vůli. Chopinově povaze se jistě úplně přičil takový poměr, patrně jen pomalu upadal a se ochočoval, i byl také potom zlomen navždy.

Když Mendelssohn píše ve svém dopise z 24. srpna 1837, že Chopin byl „nedávno“ v Londýně, ale prý „nechodil do společnosti“, jednou prý toliko hrál u Brodwooda, továrníka na klavíry, uveden byv prostě pode jménem pan „Fritz“ (Leichtentritt 71), nebyl to v první době vášně stud, při jeho povaze tak pochopitelný, který jej vyháněl ze společnosti, čím raději dříve ji vyhledával a v ní se ochotně veselil?

¹ Sandová sama vzpomíná, že u pí. d'Agoult (a patrně tedy r. 1836) se seznámila s Chopinem: Elle recevait beaucoup de littérateurs, d'artistes et quelques hommes du monde intelligents. *C'est chez elle ou par elle que je fis connaissance avec Eugène Sue, le baron d'Ekstein, Chopin, Mickiewicz, Nourrit, Viktor Schoëlicher etc. Mes amis devinrent aussi les siens. Elle connaissait de son côté M. Lamennais, Pierre Leroux, Henri Heine etc. (Histoire de ma vie. IV. 405.)*

² Velice měl za zlé Lisztovi, že za jeho nepřítomnosti vešel do jeho bytu s dámou. Huneker 42.

³ Sandová sama jej charakterisuje: „ . . . son noble caractère, son désintéressement, sa fierté, son orgueil bien entendu, ennemi de toute vanité, du mauvais goût et de toute insolente réclame, la sûreté de son commerce

3. Také tato doba od jara 1837 až do podzímku 1838 (skoro do r. 1839) je dosti temná a místy vůbec nevysvětlitelná jasnými fakty. Významné jednotlivosti zvláště opouštějí životopisce¹. Až do doby, kdy se Chopin se Sandovou, na podzim r. 1838, vydal na ostrov Majorku, jejich poměr nebyl nijak veřejný, patrně úsilím Chopinovým. Teprve r. 1839 posílá Berlioz Chopinovi listky pro dvě osoby, také až po té době v listech přátel vzkazují se Sandové pozdravy po Chopinovi (Karłowicz 161 a n.). Nemáme pozitivního sebe menšího důkazu, že by Chopin, jako činivali jiní intimní přátelé Sandové, byl do r. 1838, respektive 1839, bydlel na jejím venkovském statečku v Nohant (srov. Karénine III. 37 a n.), třebaže někteří jeho životopisci se to odvažují bezpodstatně tvrditi². Bezpečně víme, že teprve v letech 1843(?)—1847, za sezony byv učitelem klavíru, o prázdninách pobýval v Nohantu³ (Huneker 49).

Korespondence Chopinova je sice neúplná, zvláště jeho dopisy rodičům z Paříže dosud nejsou všechny známy, nicméně přece

et les exquis délicatesses de son savoir-vivre faisant de lui un ami aussi sérieux qu'agréable." (Histoire de ma vie. IV. 46; také ib. 443.)

¹ Tu dobře praví H. Leichtentritt (s. u. 76): „Mit dem Jahre 1833 bricht die erhaltene und zugängliche Familienkorrespondenz plötzlich ab, erst aus den vierziger Jahren sind die Familienbriefe wieder als Quelle benutzbar. Es ist also wenig über die Einzelheiten von Chopins Leben, besonders 1837/38, zu melden. Insbesondere über die erste Zeit Chopins Beziehungen zu George Sand ist Dunkel gebreitet. Im Winter 1837 war Chopins Gesundheitszustand nicht gut; sein Leiden machte im Jahre 1838 bedenkliche Fortschritte, so daß ein Aufenthalt im Süden für ihn ganz Notwendigkeit wurde“, t. j. cesta na ostrov Majorku, na podzim r. 1838. Dopisy které Karasowski kladl do r. 1838, důvodně umístil Hoesick až do doby pozdější do r. 1841, srov. Karénine III. 51.

² Niecks. II. 19: Wir können, wie ich meine, mit Sicherheit annehmen, daß Chopin im Sommer 1837 nach Nohant gegangen ist und überzeugt sein, daß er dies im Sommer 1833 gethan hat, obwohl zuverlässige Angaben bezüglich dieser beiden Besuche nicht zu finden sind. Je příliš významné, že Niecks a Karenin, kteří znali neznámý materiál, tak si ta odporují. Karenin měl docela přístup ke všem materiálům Spoelbercha de Lovenjoul, k dokumentům dosud nevydaným a nepřístupným i franc. badatelům. Zdá se, že spíše v létě 1838 něco zamlouvají než by vůbec nic nevěděli.

³ Protože slova Sandové o „pendant ces huit années“ vztahují se na její dobu chopinskou t. j. léta 1839—1847 kdy „Chopin venait passer trois ou quatre mois chaque année à Nohant“, nelze položit takový jeho pobyt před r. 1839 (Histoire de ma vie. IV. 457 a 459; srov. i 441.).

někdy výmluvná. On má od své rodiny listy až do 8. května 1836, dále však už jich není až od 9. ledna 1841 a v těch nikde ne-najdeme od něho pozdravu Sandové (Karłowicz 87—90). Jeho listy domů pak jdou, pomineme-li dobu do r. 1837, až od 18. září 1844 a on v nich vždy nazývá Sandovou jen buď Mme S. nebo Mon hôtesse (ib. 2 a 21), neomylný to doklad jeho hrůzy i ostychu z takového poměru, jimž svědčí stejně jeho postesknutí v uvedeném dopise Grzymalovi.

Také ovšem korespondence Sandové není úplná¹, zvláště nikoli dosavadní její vydání šestidílné (1882). A přece i ta je poučná, pro tato léta, 1837—1839, v první řadě. Málokterý rok neposlala slavná spisovatelka nějaký dopis, který by v souboru psaní nemohl být obsažen, po tak dlouhou dobu, jako tu, zvláště r. 1838. Její korespondence tuto nemá jediného listu od počátku dubna do konce září, t. j. po šest plných měsíců; pro předešlý rok není ani lístku pro červen (a poslední dva měsíce v roce) a roku následujícího jako by korespondence (mimo konec roku) plně ustala po tři měsíce od července do září. Že by Sandová nebyla vůbec psala, je nepravděpodobné, tedy jsou listy, které odeslala, toho rázu, že nemají být, snad aspoň zatím, tištěny. Také vskutku psala v květnu r. 1838 paní Marliani (Karénine II. 457), je-li vročení správné, a 26. září P. Lerouxovi, ač na druhé straně její dopis majoru Pictetovi do Ženevy je v Correspondence (II. 104) datován říjnem 1838, kdežto Karenin jej datuje jarem (s. u. III. 233). A to není bezdůvodné, list je z počátku července toho roku.

Tento dopis však také ukazuje, že se se Sandovou dělo něco výjimečného. Omlouvá se v něm zase ze svých životních pošetilostí, touží po cizích krajinách. Ráda totiž jezdila, jak doznala už v dopise Mussetovi², a jak konečně je jasně z její povahy, usta-

¹ Karłowicz naznačuje dopisy od Mme Freppa, C^{resse} Furstenstein, C^{resse} Gainsborough, M. Galloux, Mme Gangler, Mme Garat, Veuve Garcia, M. Gathy, M. Goubaux, Mme Grote, M. Grzymala et M. Gudin, ale neotiskuje jich (166), jako listy Chopinovi avšak stejně píše, že by na místě tom a tom měly stát dopisy Sandové sl. L. Jędrzejewiczové i Clésingerových. „Sur la demande des héritiers de George Sand, nous renonçons à cette publication“ (120).

² Mluví o „mes projets de voyages fréquents“, Corresp. de G. Sand et Alfred de Musset. 46. cit. RHLF. 18. 1911. 561.

vičně chtivé nových vznětů, stále lačné překvapení a unesení, ale také sama přiznává, že nejspíše „většina z nás dnes cestuje z touhy po tajemnu nebo osamocení a pro jakési ztajení“, ukrytí (Karénine III. 56), a její nejdůkladnější životopisec, který druhdy ani neví, jak by kde s ní sňal všechny slabosti i příliš lidské, poučuje svého čtenáře, jak ona dovedla rychle přecházet s místa na místo a jak se hbitě stěhovala (ib. 36 a n.).

Je pravděpodobné, když potom sám vykládá, že celé léto 1838 ztrávila v Paříži? A přece si Karenin, ač měl přístupným širší, ne-li celý materiál, musí konstatovat, že Chopin „psal to léto méně než vůbec kdy a také Sandová proti svému zvyku byla velmi skoupá na psaní a v těch, která existují, málo mluví o sobě“ (s. u. III. 54.), což jsem podtrhl. Velké mezery v korespondenci jak Chopina, tak Sandové v letech 1837—1839 jsou tedy zaviněny nejen nepřístupností dopisů, nýbrž i skutečným jich nedostatkem. To je ve shodě s tvrzením životopisců toho i onoho, že „máme jen málo zajímavých dokladů o této době“ (Karénine III. 53) i s tím, proč tuto dobu u Sandové i Chopina biografové prostě přeskakují, zastírají nebo pomíjejí skoro mlčením (srov. Karłowicz 4). Nejenom snad nechťí, nýbrž ani nemohou o ní mnoho pověděti z dokumentů, které mají po ruce?

Proč nepsali, proč je po nich málo dokumentů, zvláště v létě 1838? Karenin myslí, že prožili rozkošné léto v Paříži (III. 53), Niecks míní, že v Nohantě (II. 19). Proč by však byla Sandová z Nohantu, kde byla doma, mezi svými, v rodném kraji, s nímž splynula, byla ustala ve svém dopisování, když v něm nepřestala ani v Benátkách, za episy mussetovské a za okolností daleko choulostivějších? A jak by se bylo odtud nerozlévalo její nitro, šťastné novou láskou, v plynulé řádky jejich listův, aspoň nejlepším a nejspolehlivějším známým? A Chopin? Vždyť psal hned potom na podzim z Majorjky, proč by nepsal aspoň někomu odtud?

Chtěli-li, jak miní Karenin, žít v Paříži tajně, byl by to dobrý úkryt? A byl by to pro nepevné zdraví Chopinovo vhodný letní pobyt za největších žárů? Idyla, jakou si pro tento pár v letní, žhoucí Paříži kreslí tento životopisec Sandové, jež by tak osamotněle žila s Chopinem, je nepravděpodobná. A proč by z Paříže byli nepsali? Aby se ukryli? A jak by se tam byli mohli ukrýt

oni dva? Jak by je byl, milující, kteří přece jen mají tolik kulturních potřeb a kteří se nikdy nezřeknou navštívit krásná místa přírodní, kam se jednou valí zástupy obecnstva, jindy se uchylují umělci nebo životní snilkové a samotáři, nepotkal někdo ze známých? A v té době v letech 1837—1847 byla prý, což se zdá podobné, celá řada těch, kdo psali deník (Huneker 41). Nikdo by to byl v listě nesdělil, nikdo v denním skizzáři nezachytil? A proč tu v létě odstraňuje Sandová syna Maurice v průvodu Mallefilově do Havru (Karénine III. 53)? Aby mohla žít s Chopinem v Paříži či v Nohantu? Vždyť s dětmi i s ním jela pak na Majorku!

Z toho ze všeho vyplývá: Chopin a Sandová byli někde, kam s nimi nikdo nemohl, odkud nemohli či nesměli psát, na pobytě, jež bylo nutno naprosto tajit. Byly-li jaké stopy jeho, zahladili je patrně a kdo ví, zda také nikoli z důvodů, aby nová epizoda, snad poněkud i podobná benátské, stejně nerozvířila vlny uměleckého života, není-li však ani sledu po tomto létě, patrně, že diskretnost byla na všech stranách zachována¹.

Uvážíme-li, že ještě v „Histoire de ma vie“ Sandová sama potom v padesátých letech vyznává, že mívala a mívá ještě touhu „voyager pour voyager“ (Karénine III. 55), a ozvala-li se právě ten rok ta touha, jak svědčí dopis Pictetovi, byla nejspíše spolu s Chopinem v cizině a to někde, kam se mohli dostat jen tajně, na zapřenou a odkud nemohli psát. Ale naplňovala-li Chopina hrůzou „myšlenka, že by měl opustit Paříž, svého lékaře, své známé, ba docela i svůj pokoj a klavír“, už od několika let, jak píše Sandová (Niecks II. 21), takže „byl otrokem svých zvyklostí a sebe menší změna jich byla pro něho strašnou událostí“ (ib.)², pak se dal asi svést toliko k cestě do země, kde byl znám, kde vše mohlo

¹ To by odpovídalo též Chopinově cudnosti a diskretnosti. Právě-li L. Vincentová (G. Sand et le Berry 295): „Les relations intimes de Chopin et de George Sand devaient dater très probablement du milieu d'octobre 1838“, a vzpomíná-li, že Sandová psala v září t. r. Lerouxovi o Mallefilovi „que depuis trois mois, il n'y avait plus aucune (intimité) entre eux“ (ib. 249), shoduje se to podivuhodně po všech stránkách s našimi předpoklady.

² Srov. Histoire IV. 436 a 453—460; Sandová tu sama mluví o tom, jak bylo nutno Chopina strhnout k cestě (436), myslím, těžko se odhodlával k cestě ve společnosti nelegitimní ženy.

hovět jeho zdraví, kde měl přátele a kde mohl být jako doma. Tím spíše, byla-li finanční tíha cesty na něm, jako později při výletu na Majorku. A tajil-li Chopin i přátelům, až na dva (Niecks II. 22), cestu na tento španělský ostrov, kam se přece musil odebrat do jižního podnebí, aby napravil své zdraví svrchovaně ohrožené tuberkulosou, pak se tím spíše před tím halil v mlčení o jakékoli cestě jiné.

Vše ukazuje tedy k tomu, že patrně v létě 1838 (spíše než r. 1837¹ nebo jindy, což už je nepodobné), Sandová a Chopin si vyjeli a sice do ciziny, kam slavný skladatel chtěl jet, kam mohl také své družce opatřit „volnost i možnost“ (liberté et le moyen) se vypravit a kde jeho skrupule z takového poměru a jeho stud nebyly by ještě jitřeny. Takovou cestu mohli podniknout do Čech. Tu byly všechny podmínky pro ně.

VI.

1. Chopin tu měl známosti v kruzích mocné aristokracie, příznivé francouzskému duchu, třeba nikoli vždy právě jen revolučním. Ty šlechtické domy nejen měly co největší styky, nýbrž jejich členové zaujímali druhy i nejvlivnější místa. Už z dřívějšíka znám byl dobře v domě teplických Claryův-Aldringen, jehož někteří členové, tak Leopold, Dobnerovi tlumočili lásku k „slavnému a šlechtnému národu českému“ (J. Hanuš, Národní museum a naše obrození. 1921. I. 157), jiní mimořádně podporovali ustavení českého musea, jako Jan (ib. 1923. II. 53), týž to z rodiny Claryův, jehož choť byla dezerou maršála, francouzského spisovatele, osvícence

¹ Ačkoli tento rok není vyloučen úplně: prý toho roku (1837) prodělal Chopin kuru v českých lázních, podle zářijového čísla „Neue Zeitschrift für Musik“ t. r. (Karénine III. 37), což, bohužel, nemohu ani potvrdzovati, ani vyvracet; neboť v Archivu ministerstva vnitra vedle zpráv z Teplic, jež označují současné zaslání „Seznamu“ hostí, těchto seznamů jsem nenašel, a lázeňská správa dnešní mi na dotaz o tom vůbec neodpověděla, ac jsem jí přiložil známku na odpověď. Také zámecký archiv a úřad neodpověděly na dotaz v té věci učiněný za mne jedním přítelem, ac dotaz byl opakován. Záznam „Neue Zeitschrift für Musik“ (září 1837, str. 80) prostě konstatuje, že je Chopin tou dobou v českých lázních (Teplicích?), jak mi věc laskavě vypsala sl. PhC. B. Seichterová (dopis z 26. ledna 1925 z Vídně).

a estheta zahradnictví, Karla Jos. knížete de Ligne, jenž v Teplicích trávil dobu lázeňskou a po němž jeho vnuk claryovský měl jméno. A Jan Clary byl „působením té doby pán osvícený a snášelivý, pročež nazýván od poddaných pánem nejdobrotivějším“ (Sedláček A., Hrady a zámky. XIV. 1923. 153). Jeho syn, zmíněný již, zanechal po sobě i francouzské cestopisy, nákresy a rytiny a uveřejnil ilustrace k de la Motte-Fouquéově „Undině“ (OSN. V. 437), krátce byl milovný věd a umění¹.

Karel Josef Clary pak měl chotí vlastní sestřenicí Aloisii Chotkovou, deuru tety Sidonie Clary-Aldringen a Jana Rudolfa Chotka, otce tehdejšího proslulého nejvyššího purkrabí českého Karla Chotka (v úřadě 1826—1843), kdysi rovněž purkrabího a svým časem presidenta Král. české společnosti nauk (1803—1804) i nadšeného hudebníka s obdivem zvláště pro klassiky, jako Bach, Haydn a Mozart. Karel Josef Clary, jenž prodléval kdysi (1810) při dvoře Napoleonově, byl však teď už mrtev († 31. V. 1831) a v claryovském domě v Teplicích za mladých let syna Edmunda (* 1813) jistě ještě vliv měla matka Aloisie rodem Chotková, sestra tehdejšího purkrabího, jenž v nejednom směru byl svobodymilovný, aristokraticky neupiatý a hlavně o blahobyt země pečlivý. Nač snad doličovatí nebo vykládati, že v těchto kruzích byla hudba ceněna a zvláště že hudební talent tu byl upřímně a opravdově vážen? A v první řadě těmi, kdo sami hudbu pěstovali! Toť známo. Proč by si byl nemohl tedy Chopin pro svou průvodkyni pomoci těchto známostí opatřiti volný průchod do českých lázní nebo někam na statky svých mocných příznivcův, když týž purkrabí knězi², bez vědomí policejního presidenta a jaksi proti pánovitému arcibiskupovi, opatřil pas k útěku?

¹ Ostatně Chopin byl znám i s pruskopolskou větví knížat Radziwiłłův. Známý Antonín Radziwiłł, autor hudby k Faustu, poznaňský místodržitel (OSN. XXI. 48), patrně je ten, jenž jej zve (4. XI. 1829) do Poznaně, přijímaje od něho dedikaci Tria (Karłowicz 180) a s tímto rodem spřízněny byly i Claryové provdáním deur za syna Antonínova Bohuslava (sestra Edmunda C.—A. Mathilda) a za Viléma Radziwiłła.

² Z rukopisného životopisu dra Mart. Al. Příbila, jež sepsal jeho přítel dr. Jos. Tieftrunk, dvorní lékař Ferdinanda V., je zřejmo, že Příbil, ceremonář, potom zámecký kaplan arcibiskupský v Břežanech, stýskal si do „nepřízně arcibiskupa Ankwicze u Chotka, jehož děti předtím nějaký čas vyučoval, a že ho

Ostatně rodiny Claryův a Chotkův nebyly jediné, s nimiž už předtím měl Chopin styky. Znal se neméně s Thuny děčínskými, z nichž Lev jej listem z 28. března 1835 doporučí do Prahy JUDru L. Kleinwächterovi a JUDru K. Helmingerovi (Karlowiez 204)¹, Bedřich mu později posílá jako žáka Waldsteina, když tento jede do Paříže (8. V. 1845, ib.), a hraběnka Thunová ho velmi naléhavě zve listem z 6. června 1836 na Děčín (ib.); také Chopin jí nezapomněl a v prosinci r. 1838 jí věnoval své op. 34. *Trois valse brillantes*. Zvláštní, proč si na ni a hr. Mostovskou vzpomněl právě v podzim tohoto roku!

Proti té domněnce cesty Sandové s Chopinem do Čech se může namítati celý ráz metternichovského Rakouska, které se bálo i knih, takže o propuštění cizích knih musilo být žádáno, a to nejen snad o autory (Hugo, Bulwer, Calderon atd.), nýbrž o nevinné časopisy (Hippologické listy, *Journal des demoiselles*, *Magazin pittoresque* atp.), ba i o knihy jako *Lesebuch der Kirchengeschichte*. A žádosti takové přicházely netoliko od lidí, kteří by snad byli nějak po-

prosil o přímluvu u pruského vyslance ve Vídni⁴, nedoufal totiž čeho od arcibiskupa. Purkrabí Chotek dopsal soukromě pruskému vyslanci ve Vídni, ten brzy důvěrně odpověděl, že Příbil v Prusku úřad dostane. A bývalý ceremonář odejel přes Vídeň (pro instrukce) „v listopadu 1835 do Německa s pasem, který mu Chotek zaopatřil — ale vše šlo tajně, bez vlastního povolení k opuštění Čech.“ Tak mi laskavě vypsal z onoho životopisu, který se chová v Národním museu, p. dr. J. Volf. Podobně Čelakovský, maje jeti do Vratislavě, nedostával pasu, takže se tam vypravil bez něho, i píše o tom témuž Příbilovi, jehož byl přítelem: . . . „na štěstí nebylo na hranicích nejmenší překážky mi činěno, a teprve když v Praze se dověděli, že jsem vyfoukl, na rychlo mi žádaný pas vyhotovili . . .“ (Koresp. a záp. F. L. Čelakovského. Ed. F. Bilý. III. 1915. 21—22). Příbilův život vypsal J. V. Frič (Světlozor. 1872), když jej byl poznal v Berlíně.

¹ Chopin sice neodevzdal těch doporučení (ib.), ale mohl se seznámit přes to později s někým z těchto. Karlowiez tu mylně píše L. Kleinwächter místo Alois (1807), který byl jako Lev Thun konc. praktikantem u soudu a členem spolku pro podporování hudby v Čechách; jeho choť se stala Friderika Helmingerová, dcera soudního rady a prof., jejich syn se jmenoval Ludvík, ale o toho tu neběží, nar. se totiž r. 1839. Dvě dámy, o nichž mluví Světlá jako o sestřích N., mohly by býti Friderika Kleinwächterová a její švakrova Karolina (* 1819) sestra Aloisova a dcera bankéře, jenž držel dům Ballabene v Dlouhé ulici; pokud by se to snad mohlo vztahovat na starší dvě sestry Frideričiny (Františku a Jindřišku Helmingerovy), nedovedu usoudit.

dezřelejší, i od privilegované tehdy šlechty (hraběnka Clary, hr. Rohan), jak svědčí bývalý policejní archiv¹.

Řada autorů dána na index, z nich právě někteří velmi blízcí Sandové (Lamennais, Souvestre, Viardot, ib. f. 15 a/6), a ovšem řada cizinců, a to mimo revoluční Němce, právě polští uprchlíci, tak jeden z Grzymalů² jako podezřelý pozorován i se svým francouzským sluhou, podezřelí Francouzi, ač Francouzi se tehdy v našich zemích jen hemžilo. Ale to není žádné vyvracení; vidíme-li z psychologického stavu obou dvou milujících se přátel a z řady podnětů v jich životě i korespondenci, že patrně v létě r. 1838 Francii opustili, a dospěli-li jsme z rozboru zpráv jistoty, že Sandová v Čechách byla, nemůžeme než se domnívat, že tak jako na Majorku strhla Sandová, ač pak už snadno, Chopina sebou, tak teď, možná, že chtěla poznat zemi, o níž věděla, jejíž „revoluční“ minulost husitská, čím měla o ní mlžnější a romantičtější představy, ji lákala, neboť do doby počátků známosti s Chopinem padá i známost s Lerouxem, jehož ideály se v českých románech Sandové ozývají, tedy nejpodobněji přiměla slabého milence, aby jel tam, kde se nejspíše mohli skrýt. Z jejich francouzských přátel tam se za nimi nemohl dostat ne-li nikdo, tož sotva kdo.

A byl-li tu r. 1837 snad Chopin sám, je přirozeno, že znovu toužil po zemi, kde už tři roky za sebou pobyl, a kdo ví, zda ženskou ješitnost Sandové nevánilo též být Chopinovi něčím tam, kde dříve marně prahl, a stanout vítěznou sokyní na místech, kde jiná pod otcovským příkazem odmítala genia. Že sem Chopin i za dřívějších svých pobytů (1835, 1836 a snad 1837) přicházel jen jako lázeňský host a vlastně soukromě, navštěvuje toliko své aristokratické přátele, svědčí jasně hudební deník Prokschův. Josef Proksch, který chystal „Dějiny nejslavnějších skladatelů klavírních s kritickým přehledem jich děl“ (R. Müller, Joseph Proksch, Biographisches Denkmal. 1874. 53), který jich mnoho znal, i těch, kdo

¹ Uložený z let 1769—1869, jak mi laskavě dopsal p. policejní president R. Bienert, nyní v archivu ministerstva vnitra, tuto veskrz doklady z f. 16/9.

² Byl by snad to naopak on účasten nějak pomocně při cestě Sandové do Čech? Pak by to byl jistě výlet velmi romantický! Vždyť Sandová i v tomto věku byla schopna *bujně mladických čtvercín*, jak svědčí její list pí d'Agoult z 21. dubna 1837 (Corr. II. 65—72).

byli blízkými přáteli Chopinovými (Liszt, Mendelssohn, Czerny, Moscheles, ib. 16—30), ten by byl na Chopina, jehož skladby r. 1837 hrál (ib. 291) i veřejně, zapomněl ve svém „Musicalisches Tagebuch“, kdyby pobyty Chopinovy na české půdě nebyly bývaly plně soukromé, a pokud pěstovaly společenské styky, nebyly se omezovaly na české prostředí nebo několik aristokratických rodin, českému životu nikoli nepřátelských? To pokládáme za nemožné. Proksch si všiml i událostí českého života kulturního, zvláště pokud jakkoli souvisely s hudbou.

Tak tam není také zmínky o Chopinovi v Čechách vůbec ani v letech dřívějších, kdy tam opravdu byl. Ale tento jeho důvodně tu předpokládaný pobyt se Sandovou, nejspíše r. 1838 (1837?), je úplně ve shodě s relací Světlé o setkání slavné spisovatelky s Čejkou a osvětluje se nápadně vlastním jejím dílem, pro něž samo by jej bylo skoro nutno předpokládat.

Jak by byl nebyl nadšen ohnivě vášnivou Sandovou J. Čejka, tehdy dvacetišestiletý muž (* 7. III. 1812), nedlouho povýšený na doktora lékařství (1837)? A v souvislosti naší chápeme, proč byla Sandová doporučena Gordigianimu¹; bylo to asi doporučení od Chopina nebo z okruhu jeho českých příznivců, neboť konservatoř byla tehdy školou stavovskou. (E. Meliš, Konservatorium pražské. Lumír 1858. 427). A Giovanni Gordigiani (1795—1871), syn florentského tenoristy Antonína Gordigianiho, komorního pěvce Napoleona I., po pouti některými scénami italskými učil na ní zpěvu (1. VI. 1822—1829, pak 1838—1864) maje podíl i na operních představeních školy². Ba on v Praze mimo „Pygmaliona“ dal i sehrát, a to už 6. června 1846, vlastní operu „Consuelo“, jejíž látku³ vzal z prvních (21) kapitol románu francouzské spisovatelky, to

¹ Tak jej píše Čejka v nevydaném dopise F. Douchovi z 29. března 1858, uloženém v Národním museu; tak je správné.

² Srov. Ambros-Branberger, Konservatoř hudby v Praze. 1811—1911. Str. 36 a n., zvláště 177.

³ Consuelo. Soggetto tratto dal Romanzo „Consuelo“ di George Sand, jak se čtlo na divadelní vývěsce, hlásající, že i text i hudba, vše je od Gordigianiho, jenž vystupoval nadto v roli Porporově, srov. Oskar Teuber, Geschichte des Prager Theaters von den Anfängen des Schauspielwesens bis auf die neueste Zeit. 1888. 337—358.

jest tři léta potom, když román vyšel. Nejsou tato skutečnost i ostatní data a okolnosti příliš výmluvné? Či naopak v Gordigianově „Consuele“ je jedno z východisek smyšlené legendy? Ale Světlá jeho jméno chybně píše, neznala ho tedy asi dobře, a r. 1880 jeho opera sotva byla v živější paměti; nikde není po ní stop v době už smetanovské. A ovšem Sandová poslána k příteli tohoto učitele zpěvu Čejkovi, jenž sám byl hudebně vzdělán (zpracoval přece i nauku o harmonii a zanechal v rukopise klavírní i houslovou školu¹), hlavně však byl český vlastenec a věděl tedy více o „českých“ dějinách než jiní, mimo to žil českým životem kulturním a všemi touhami národními. Také měl Gordigianiho „přítelem“, jak jej sám zve v zmíněném dopise Douchovi; ten tedy asi nemohl připadnouti na jiného Čecha než na něho. Je v díle Sandové ohlas této rozmluvy s českým vlastencem, znalým dějin svého národa, reflektuje se tam nějak návštěva země? Totiž je tam něco více, než co se mohla Sandová dovědět z rozhovorů se slavným polským skladatelem, který poněkud Čechy znal, nebo jinými Poláky (Mickiewicz) i s členy šlechtických rodin, kam by ji byl mohl Chopin uvést, nebo čeho se mohla dočíst v knihách? Najdeme-li něco takového, pak nutno její návštěvu v Čechách položit před r. 1842, první to vydání „Consuely“, a tu jedině tato doba letní to připouští, nejspíše r. 1838, ale také nic nestojí tu tomuto předpokladu v cestě. A jelikož rozbor svědectví ukázal, že Sandová v Čechách byla, tedy nejspíše tohoto zmíněného léta. Cesta do Čech prostřednictvím Chopinovým (Grzymalovým?) byla jí plně otevřena, ba jedouc s ním, mohla se zase vydati na cestu pod nějakou „mateřskou“ záminkou a to větším právem než s Mussetem do Benátek; Chopin nebyl valného zdraví. Vykonala s ním snad i cestu, kterou Chopin sám dobře znal z dřívějších let, mezi Vídní a Berlínem přes Čechy (Prahu) a Drážďany? I tomu by oba její „české“ romány mohly nasvědčovat, zdá se mi však, že to vše, co tu u ní čteme, pochází z vypravování. Ale jsou i věci, které se spíše zakládají v autopsii.

2. Sandová totiž literárně umělecky tvořila neobyčejně snadno. Drobnost, která ji utkvěla z četby, zběžný pohled na krajinu

¹ Tak F. Pečírka v OSN. VI. h. Čejka.

vznítí její obraznost, takže se rozlétne v šir i dál zcela volně¹, zvláště kde látka ta se hodí k tomu, aby jí vstoupila v nitro lidské a vytvořila obraz citů a myšlenek. Uvědomuje si při tom rozdíl práce vědecké, soustavné, shledávající fakta a umělecké práce, jak jí sama rozuměla, práce, která prostě se inspiruje a tvoří jaksi sama ze sebe. Fakt, skutečnost zřena nebo zažitá je jí pouhým podnětem rozpříst, ztělesnit a vymalovat vlastní názory, v dílo promítnout vlastní nitro a tak uplatňovat své apoštolské myšlenky (srov. Valvèdre z r. 1861. Toldo 171). Proto také nemívá plánu předem pevně stanoveného, nýbrž vidí toliko hlavní linii děje, zří vlastní jádro a rozvíjí je mezi prací nově a jinak, nevědouc, kam ji její fantasie a obraznost zavedou (předmluva k Adriane z r. 1853. Toldo 157).

Podle romantických koncepcí umění ji totiž není „positivním studiem skutečnosti, nýbrž hledáním pravdy ideální“ (před. k *La Mare au diable*. 1846), jeho poslání je „misi citu a lásky“. Tak píše-li, neosnuje pevně skloubených dějů, nýbrž u ní „příběhy se vyvíjejí jeden z druhého, váží se v její obraznosti, splývají a vyvolávají se“, ona je tak prostě „divákem a redaktorem toho, co se při tom v ní děje“, (G. Lanson, *Histoire illustrée de la litt. française*. 1923. 299). Chtíc líčit spíše člověka, jaký býti má, než jaký jest, nepozoruje za tím cílem, nehledá, nestrádá dokumentů, nýbrž žije ve svém umění a jim. Dovede se sice objektivně utajit, ale to své zaujetí, sebe, vtiskuje všemu. Ale že, jak to s tím se vším souvisí, její inteligence je spíše čilá a „živá než originální, spíše schopná obrážeti ideje než je tvořiti“ (Lanson 300) a protože ji stále strhuje její zaujetí, všechno, co vytvoří, není umělecky vědomou kombinací, jejíž všechny složky autor plně a jistě ovládá, nýbrž odraz skutečnosti nebo cizích idejí, pro něž byla získána, a ona tak zážitky vnější i vnitřní, životní i čtenářské, subjektivně přetváří a si lehce uzpůsobuje. Může dobře obrazit vnějšek, ale budou to vždy věci, které viděla (Toldo 170). Tak zná osoby, jejich poměry, snahy, myšlení, povahy a vztahy, vidí jejich postavy, i zbývá jí jen uvést to v děj, čímž se mnoho netrápí (v *tou-lousské novelle* „*La famille de Germandre*“. Toldo 157.)

¹ Srov. čl. P. Toldo, G. Sand et ses romans. ZFSL. 43. 1915. 156 a n.

Lehce vznětlivá fantasie a snadnost, s jakou od konkrétního vychází k všeobecnému, ovšem jí ulehčovaly, aby hravě sbírala náměty v životě, a ovšem v první řadě v životě vlastním pod vlivem romantického egotismu každý svůj případ majíc za typický případ lidský. Proto vše, co se s ní dělo, tu analysovala, tu proti šedé skutečnosti dosnívala dále plněji, a řekněme, věčněji. To nijak nevádí, aby z té žité skutečnosti nepřešel v dílo jinak nejfantastičtější a nejchiméricktější kus dobře postřehnuté reality. Vždyť Sandová „všude má ráda projev života, svou duši mísí s věcmi; její popisy barvitě i poetické zároveň naplňují nám zrak i srdce, podávají spolu objekt i subjekt, malíře spojeného s modelem a jaksí v něm rozplynulého“ (Lanson. 302).

V každém jejím díle tak najdeme ohlas jejího skutečného života, zvláště z dob před plným uklidněním životním, dosti snadno postřehnutelného, ne-li hmatatelného. To bylo až nadsazeno, jak to i u nás ve formuli příliš zjednodušující uvedl J. Neruda¹, zvláště pro ohlasy jejích vztahů a poměrů milostných. Ale jako každé umělecké dílo, tak i její knihy nebývají toliko odleskem vnějších příběhů a vnitřních vztahů, nýbrž pod impulsem těchž událostí také rozkvetlých jejích tužeb, ideových snů a myšlenkových rozletů, jež k látce přidávají, ji rozvíjejí, ba často teprve formují k vlastnímu tvaru definitivnímu. Odtud přeměny úloh, „vykrášlení“ její vlastní přetvořené role; odtud snad i možno pochopit její protesty proti lehkým identifikacím; růžové mlhy příjemných snů jí zastíraly vlastní skutečnost, kterou bezděky v díle obrazila; to ovšem, pokud pozdní rozvaha nevedla ji k tomu, aby skutečnost, k níž se buď doznamenala, nebo jež byla známa, nezastírala a marně neopravovala.

Přes její odpor obecně se uznává, že v „Lucrezia Floriani“ (1847) v osobě knížete Karola kreslila Chopina (Doumic 217, Niecks I. 65), v „Lettres d'un voyageur“ (1834) v osobě Everardově svého právního zástupce Michela de Bourges atp. Vzniká tak etapově její dílo. Jasně vidíme, jak život, který kolem sebe

¹ Ve feuilletonu „Národních listů“ ze 14. června 1876, č. 163 (ot. v Nerudových S. s. II. Kritické spisy. VI. Lit. I. 285), kde se vypočítávají jména, jak každý z jejích milenců je uveden do některého díla, a mistrný stilista dodá: „Vždy jen popisovala muže, který ji právě zajímal.“ 285.

viděla, byl hlavním, ne-li jediným látkovým zdrojem její fantasií, na románě „Jacques“ (1834), jenž je úplným ohlasem toho, co kolem sebe našla, viděla a poznala v Itálii za pobytu v Benátkách¹ (s Mussetem). A ještě v pozdních letech, když si r. 1855 vyjela do Říma na cestu, která ji nepotěšila, nýbrž jen unavila, vnukl jí tento výlet román „Daniella“ (1857), cestovní to deník malíře, který se na konec oženil s pradlenkou (Doumic² 334) atp.

3. Tak je nepochybně i s oběma jejími romány českými „Consuelo“ (1842/43) a „La comtesse de Rudolstadt“ (1843/45). V druhém jsou prý ohlasy její návštěvy paláce inkvisičního na španělském ostrově Majorce na podzim 1838 (Karénine III. 59); v hlavní osobě knih po Consuele, v Albertovi, prý kreslí Chopina (Neruda), oba „hudební“ romány jsou prý ohlasem poměru k Chopinovi (Birch-Hirschfeld, Geschichte der fr. L. 1913. II. 337). Ale sama autorka o nich píše (Comtesse 1846. III. 245): „Si nous avions pu nous procurer, sur l'existence d'Albert et de Consuelo après leur mariage, *les documents fidèles et détaillés qui nous ont guidé jusqu'ici*, nul doute...“ Jistě je v tom značná část prostou fikcí autorskou, nieméně ani k té nepřichází vají spisovatelé bez věcně konkrétního impulsu. Osudy Albertovy a Consueliny, jak tvoří dějové pásmo obou románů, budou mít byt sebe slabší oporu a jisté východisko v nějaké skutečnosti, budiž ona básnířčinou fantasií přetavena jakkoliv. A Sandová také ráda si opatřila znalost zemí, kde měly děj její romány, nebo se o takovou znalost opírala, třebaže ji sháněla někdy i pozdě (Toldo 158). A místní barvy byla chtivá jako pravý romantik.

Vytvořila tedy patrně oba tyto romány pod nutkáním revolučních ideí svobody, rovnosti a bratrství, když se jí zjevila doba husitská [a boje Žižkovy a Prokopovy?] předzvěstí a prvním bojem o tyto novověké hodnoty života sociálního a politického, ať už pod impulsem četby, či více vlivem přátel, kteří na ni myšlenkově působili a ji určovali, či vůbec z jiných důvodů? Byl to jen P. Leroux (1798—1871) či ještě jiní její přátelé a ovšem

¹ Jak objasnil a prokázal Luigi Foscolo Benedetto v RHLF 18. 1911. 553-565.

² Doumic tu nenadhazuje možný vliv Lamartinovy Grazielly (1852).

i přátelé polští s jich messianismem? Čtla P. T. Dinocourta román „Le serf du quinzième siècle“ (1822), kde se husitskému příběhu i hnutí podkládá myšlenka sociální rovnosti a ideje republikánské? Nic z toho není nepodobné, vždyť si sama potom řekla: Aujourd'hui le Tabor, c'est la France (Comtesse de R. III. 348). Její socialismus lerouxovský se ovšem projevoval hlavně v tom, že bohatá kněžna nějaká chce si vzít prostého člověka, gondoliera, nebo naopak kníže prostinkou dívku z lidu, jako Albert cikánské dítě Consuelu. a tak je už v „Le compagnon du tour de France“ (1840), ještě předtím v „Simon“ (1836), ale i po českých románech později v „Le Meunier d'Angibault“ (1845/46); ta rozuzlení jí působí radost (Toldo 165), těší ji, obyčejný to básnický sen nad skutečnost. Ale vedle těchto ideí vybudovala svůj příběh Consuelin a Albertův z reminiscencí benátských a z poznání (skutečnosti?), z nichž některé velmi důležité ukazují právě do Čech a českého prostředí.

Píše-li Flaubertovi: „Consuelo, la Comtesse de Rudolstadt qu'est-ce que c'est que ça? Est-ce que c'est de moi? Je ne m'en rappelle pas un traître mot“ (Toldo. 156), potvrzuje toliko naše rozpoznání. Dojmy, z nichž příběh zosnovala, nebyly příliš hluboké, spíše letmé, ale v ideové osnově, celkem dějově chudé a silně fantastické, se zase uplatnily; dodaly jí barvy, svěžesti a zajímavosti.

Oba romány souvisí s Chopinovou epizodou Sandové nikoli tak tím, že hlavní hrdinkou je zpěvačka Consuelo, jako zájmem romantické spisovatelky o hudbu; romantikové totiž více si všímali umění výtvarných, barva, tvar, rozměr, to byla jejich sféra a výtvarná umění také na ně mívala vliv. Nacházíme-li v „Consuele“ výklady o české písni národní a nadšení pro ni, chtějí-li hrát hochovi v „Comtesse“ „Pochod Prokopa Velikého“ nebo „Svěcení praporu Orebitův“, tu je znáti hudební vliv na nehudební Sandovou. A patrně nutno jej přičísti Chopinovi. Bylo by snad z jeho vyprávění, z jeho líčení nebo z jeho poukazů, co je tu Sandové známo o cestě z Vídně přes Moravu do Berlína nebo přes Čechy do Drážďan? Něco si ovšem mohla vykouzlit pod dojmy z vyprávění svého hudebního přítele, avšak jsou-li tu v jiných kresbách a líčeních rysy, výklady a vůbec nějaké kusy, které je těžko, ne-li nemožno prostě přejmouti a dotvořiti si z vy-

právění? A jsou-li tu ryzí dojmy a ohlasy z prostředí? To je otázka, na niž kladná odpověď pak dává jen jediný závěr.

VII.

1. Mluvíe tu o době husitské, k níž v nejužší vztah uvedla oba své romány, ač dějem spadají v tereziánskou dobu rakouskou, jejíž prudní názory mravní, zdá se, byly dobře spisovatelece známy, v plné osmnácté století, Sandová pro líčení a částečně i pochopení husitství opírá se o uvedený spis Lenfantův¹. Po Lenfantovi celkem drží místní názvosloví, ale také se od něho odlišuje, přepisujíc místní jména jinak nebo mívajíc časem u nich vlastní poznámku. Tak v místě paralelním, kde věc je přejata nesporně z Lenfanta, ona píše proti Lenfantově Toplitz (ib., str. 239), několikrát opakovanému, Toeplitz². Buď se poučila někde jinde o správnějším názvu českého města, nebo jinou cestou poznala vlastnější jméno tohoto místa v dějinách husitství nikoli bezvýznamného. A vzpomíná-li Berouna (Béraune), nejen že proti Lenfantově knižní transkripci Beraune (I. 148) přidává akcent, patrně aby uvarovala francouzského čtenáře možné výslovnosti (Brón), o níž pak nutně věděla, že by byla chybná a že první slabika slova má znít *be—*, nikoli snad s polohlasným *e*, ona nadto proti stručné lokalizaci Lenfantově přidává určení polohy města³. V tom její záhadný údaj „Podwerther“ bude patrně nějaká zkomolenina „Podbrdská“, jež

¹ Proč v „Procopu“ (str. 250) cituje také Aeneas (Histor. Bohem. c. 48), nevím, latinsky neuměla, česká kronika Silviova celá do franštiny přeložena nebyla, bude to asi podle výpisku z Lenfanta.

² Po bitvě u Ústí (1426): „La fleur de leur noblesse y demeura, et fut ensevelie à Toeplitz sous des poiriers sauvages, qui, selon la tradition, ne portèrent jamais plus de fruit depuis ce temps-là“ (Procopie. 1844. 213). U Lenfanta čteme (I. 239): „Il y demeura quantité de Grands Seigneurs qu'on enterra dans un village près de Toplitz sous un poirier sauvage, qui, à ce que porte la tradition, fleurit tous les ans sans jamais porter de fruit.“

³ Má poznámku: „Ville royale de Bohême sur la Mise, dans le district de Podwerther“ (Procopie. 229), kdežto Lenfant prostě má: „Beraune était une Ville Royale à trois lieues de Pragne . . .“ (m. u.) Píše-li se ve vyd. „Consuey“ z r. 1860 „Beraum“ (III. 379), je to tisková chyba a autorka už zapomněla.

pokládala za správný kraj. Nemůže mít ani jedné z podobných drobností, v nichž se uchyluje nad svůj hlavní zdroj historický, ze tří stránek francouzských dějin H. Martina (*Histoire de France*. VI. *Eclaircissements*. II. 575/7), z něhož vzala něco pro pochopení husitství a jehož se také dovolává v knížce o Prokopovi Velikém. Výslovnost *bé*— v slově Beroun, i zkomolenina „Podwerther“, kterou by tak z žádné knihy nebyla přepsala, všimla-li si, jak rozmanitě a neurčitě Lenfant přepisuje český Vyšehrad¹, ukazují, že byla poučena z úst znalých češtiny a českých krajin, kde se odehrávaly válečné děje husitské, a slova ta přepsala sama také podle sluchu, totiž podle slov pronesených.

Idea boje o rovnost lidskou i boj sociální, které podložila husitismu, aťsi je měla od P. Leroux a nejspíše i z Dinocourtova románu, to mohla znát z literatury francouzské a sama dále rozvinout (*Consuelo* I. 314). Ale citový přízvuk, který tu provází některá ona místa (*Cons.* II. 138), je takový, že se ti zdá, jako by k nám zazníval z českých rtů nesměle se chvějících při vyslovování slavných jmen, nositelů velkých a světodějných ideí, a bezděky vkládajících v zabarvení řeči touhu po stejné síle a slávě otěiny, jakou slula v době Žižkově; něco tu mluví z té touhy let čtyřicátých, i když připočteme mnoho tvůrčí schopnosti a intuici autorčině, tato však nemohla, tuším, být tak silná bez věčného podnětu.

S jiné stránky to potvrzuje tu chronologická přesnost v stručném přehledu českých dějin, ideová jich perspektiva (*Consuelo* I. 212 a n.), tu zase, co vynecháno, ano i jistý zmatek. K takovému obrazu českých dějin nemohla dojít autorka sama, tam mohla dojít jen poučena, zvláště, když mnoho nečtla. Jak mladá Amélie z Rudolstadt poučuje *Consuelu* o dějích své vlasti, když bez jasné chronologie po vzpomínkách na husitství a jeho význam přichází

¹ Srov. čl. J. O. Hrušky „George Sand a české dějiny“ v *Naší době* 12. 1905. 924; tu se spisovatel domnívá, že Sandová znala i A. Krantze, *Historia von den alten Hussen zu Behemen* (1523), nebo Z. Theobalda, *Hussitenkrieg* (1609), ale protože cituje stejně *Aeneu Silvia*, ač neznala latinsky, budou i tyto německé prameny, jako patrně *Aeneas*, prostě citace přejaté z Lenfanta; neuvádí aspoň, že by *Aeneu* citovala z překladu, a jest o tom důvodně pochybovatí, neboť cituje *Hist. bohem.*, t. j. latinsky.

hned k třicetileté válce (ib. I. 214) konstatující, že před „stodvaceti lety“ (il y a cent vingt ans que notre noblesse etc.) byla zničena česká šlechta nebo se vystěhovala nebo odnárodnila, je to česká perspektiva našich dějin, kus romanticky historického nářku na nepřízeň dějin. Chronologicky dobře odpovídá, když Sandová svůj děj položila do doby po r. 1756.

Ale vskutku ideově se nehodí, neboť co tlumočí Consuele Amélie nebo čeho jsou výrazem život a názory Albertovy, to bylo době tereziánské cizí. Promítla Sandová prostě v minulost, co seznala? Je-li tak, tož tam promítla dobu let čtyřicátých (Ferdinandovy vlády a korunovace), kdy žila šlechta blízká státoprávním a druhy i národním aspiracím českým, a kdo ví, zda i neobmyslila šlechtu více českou náladou, než v ní opravdu kdy promlouvala; strach Annéliein z hlasitého hovoru o českém otroctví rakouském poukazuje spíše na kruhy občanské, jejich náladu i způsoby v jednání.

Ale pak Sandová mohla o věci poučení toliko slyšeti, neboť francouzsky psaných českých dějin, jdoucích až do této doby, nebylo¹ a jiné knihy o českých dějinách pozdějších netlumočily to, co ví Sandová². Jak se přese všechnen útisk despotismu zdvihá všude uvědomění opírající se o minulost, což nadšeně připomíná Albert (Consuelo I. 241); nebo bělohorská scéna, tak plná ryze české nálady a pojetí, jak se na léta kolem r. 1620 dívali u nás a díváme i později ještě a stále, od Třebízského přes Jirásku k Wintrovi (Consuelo I. 244); konečně celá ta perspektiva českých dějin, jak je pro Consuelu shrnuje v stručnosti hraběnka Amélie (Consuelo I. 212), zvláště když se vyvreholují v slova: „Nous ne sommes plus qu'une province de l'Empire, et vous entendez parler allemand dans un pays slave; c'est vous en dire assez“ (ib. 214). Toť je věru ohlas nesmělých roztoužení našich dobrých vlastenců let čtyřicátých, povzdechů, které našly i místo v nesmrtelné Kolářově básni. Mohla to mít Sandová z knih, zvláště živé citění

¹ Dumont de Florgy, Histoire de Bohême depuis son origine jusqu'à l'extinction de la dynastie de Przémisl. Vídeň. 1812. „Histoire générale et particulière de Bohême par abbé André“ (Vídeň. 1784), atp.

² Co o těch dobách vědí dějiny dnes, srov. J. Goll, Válka o země koruny české. I. 1915, nebo J. Pekař v ČČH. 20. 1914, 80 a j.

všech našich věcí? A mohla slyšet tak jasně jinde než na místě samém a u vlastního pramene?

Ale i v daném případě chronologickém, myslí-li snad stodvaceti lety na chvíli, kdy za války o dědictví rakouské čeští stavové holdovali novému králi, jež přijali, bavorskému Karlu (1741), mohla se rovněž o této události dovědět spíše z vyprávění než z četby; její zdroj historický Martin aspoň prostě ličí více vnější fakta věci (XV. 243) než náladu, kterou by pak do té události vložila Sandová, náladu státoprávní.

2. Mezi „Consuelo“ a „La comtesse de Rudolstadt“ je arci rozdíl co do poznání českých dějin; v druhém románě se daleko více uplatňují vlivy knižní než v prvním. Také sama spisovatelka doznala, že mezi nimi sepsala podle Lenfanta „Žižku“. Poučení pro čtenářku, které ta brožúrka měla přinést, zdá se, bylo věcnějším poučením i pro autorku samu. Vyšla patrně z malé znalosti, a vlastně skoro úplně bez znalosti knižní¹ a odtud vše v „Consuelo“ má ráz reminiscence, přímého dojmu, ryziho veitění, neboť je to proniknutí osobnostmi, kdežto druhý román už je, pokud se tkne věci českých, ovlivněn lekturou. Ale do studia se nepochybně i potom asi příliš hluboko Sandová neponořila, spokojuje se s pojetími, jež jí tlumočili a ona dosnila, ani v studiu dlouho nevytrvala. Vždyť jak „La Comtesse de Rudolstadt“, tak „Procope le Grand“ nejeví značnějšího pokroku ve věcně hlubším poznání doby husitské, nýbrž toliko v přijetí některých drobných fakt, jinak už dřívější pojetí její, význam a zajímavý výklad zesilují a podtrhují.

Tím spíše překvapují čtenáře na jedné straně nedostatečná orientace, na druhé citové proniknutí některých i nálad českých. Sandové dobře jsou známy státoprávní tužby české a nevole vůči

¹ V. Karenin (III. 336 a n.) právem uvádí jako určující elementy čtvrtý proud v českých románech Sandové: „hudbu (vliv Chopinův); polské ideje mystické s názorem na slovanský mesianismus a obrácení jich na dějiny české, zvláště husitské; ohlas myšlenek Lerouxových o nesmrtnosti člověka v lidstvu a konečně vliv ideí Lamennaisových i saint-simonismu o posvátném, kněžském poslání umělců.“ Tyto vlivy určily ideovou stavbu románu, jehož látka má podkladem různé reminiscence a skutečnosti; pokud je česká, nedovedeme ji vyložit než skutečným vlivem prostředí.

Rakousku, které vždy zarputile sobecké a reakční, oklešťovalo stará práva českých zemí; to, zdá se, nejspíš je u ní reflex z prostředí šlechty pokročilejší, která ovšem přála státoprávnímu postavení zemí koruny svatováclavské. Ale nesporně mísí se v to i nálada demokratických vlastenců českých, kteří po samostatnosti toužili, aby se národ mohl víc a více blížit opravdové lidovládě. Proto se Albert sice musí obrodit, ale proto je v něm také starý tábořský duch, proto se kochá v lidovém životě a lidové prostotě.

Zato na druhé straně poznáváme zmatek, který nemůže být z četby, ani snad z vyprávění daleko od místa, jež však pochopíme v souvislostech jiných. Má-li totiž jeti Consuelo z Vídně do Berlína, hrabě Hodic jí a Porporovi doporučuje, aby nejezdili přes Čechy, zpustošené válkou¹, kudy prý je vlivem toho špatná jízda, nýbrž posílá je přes Moravu a slibuje, že by je doprovodil „de Roswald (t. j. z osoblažských Rudoltic) à Pardubitz, s'ils voulaient descendre l'Elbe jusqu'à Dresde, ou à Chrudim s'ils voulaient passer par Prague“ (III. 319). Nesmyslnost, že by někdo jezdil přes hodické Rudoltice na Krnovsku a Pardubice, aby jel po Labi do Dráždan, vyzírá odtud jasně. Či by byla věděla Sandová o Rudolticích druhých a zaměnila je? Ale to se nezdá, neboť je označuje „Roswald (en Moravie)“ a v souvislosti s Hodicem jen o ty může běžeti, tam domů je chtěl doprovodit.

Ale také cesta² po Labi neznala osobní dopravy v 18. stol.,

¹ Válkou tou by se měla rozumět patrně válka sedmiletá (1756—1763), ježto děj „Consuely“ spadá do ministrování Kounicova (od r. 1765, J. Pekař, Dějiny československé 1922. 111). Ale vlastně se týká druhé války slezské (1744—1745), ač ta se Čech nedotkla tolik, neboť tu připomíná Sandová bitvu u Zárova (na Trutnovsku) z r. 1745 (srovn. III. 271); taková nepresnost je výsadou romantického básníka, ale ukazuje, že víc informací asi autorka vyslechla, než přečla.

² Labská plavba, která vždy měla význam pro kraj ústecko-teplický, takže odtud bývala i spravována (J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen, statistisch-geographisch dargestellt. I. Leitmeritzer Kreis, 1833. 150, 160) teprve od doby Karlovy byla možná z Prahy a od Mělníka přes Litoměřice dále i za nízkého stavu vody, neboť tehdy byly prolámány skály u Strekova kde pak sídlil purkrabí dozírající na řadnou dopravu, kdežto předtím se dala od 11. stol. jen od Litoměřic (F. L. Hübsch, Versuch einer Geschichte des böhmischen Handels. 1849. 288). Karlem proponováno i spojení s Odrou; později však vodní cesta jím upravená ztrácela na významu, oživila v 17. stol.

leda výjimečné, a snad Labe ani jako obchodní cesty nebylo tak užíváno. Zato ve stol. 19. za správcovství purkrabího K. Chotka, protektora Vlastenecké hospodářské spol. a člena Spol. pro povznesení zemědělství na Moravě a ve Slezsku, neboť se od r. 1822 o plavbě labské několikrát jednalo (1842 a dvakrát 1850), stála plavba ta v ohnisku zájmů a Karel Chotek byl právě hospodářských věcí velmi pečliv. Není tedy nejpravděpodobnější, že ve společnosti purkrabímu tak blízké a snad i jeho, věc přišla na přetřes? Vždyť Francie dávno měla od 17. stol. ne jeden pěkný kanál spojující různá moře navzájem, Sandová ze své otčiny¹ v Berry mījela je jezdit do Paříže a všude je tato kanalisační rozvětvenost francouzská známa. S autorkou o tolikerých zájmech, bystrou a inteligentní, ten, kdo přál i vodním cestám českým, jistě rád o těch věcech zavedl rozhovor! A proto asi Consuelo má jet z Pardubic po Labi do Drážďan, ba kdo ví, není-li to ohlasem takové úřední plavby na zkoušku, i když běželo dále jen o plavbu nákladní, nikoli osobní.

Druhá možnost cesty z Vídně do Berlína, navržená Hodicem, je už přesnější. Učitel se svou žačkou mají jeti z Vídně přes Moravu do Chrudimě a odtud do Prahy a dále přes Drážďany do Berlína. Ta cesta byla lehčí na zapamatování a nic jí nekřivilo, žádná jiná, ani historická, ani hospodářská reminiscence, proto zůstala ryzejší, smělá fantasie jí nezkřivila.

(1630—1642), kdy loďm upraveno proplutí. Ale stabilisace nabývala až po vídeňském kongrese, jenž vyvolal mezi labskými státy „Aktu o plavbě labské“ (3. 6. 1819, 23. 6. 1821, 13. 4. 1844), takže se utvorila r. 1822 „Pražská plavební společnost“. Ale i tehdy se jezdilo jen od Mělníka (a až do r. 1827 při nižším stavu vody nepluly nákladní lodě ani až do Prahy, nýbrž vykládaly zboží u Obríství). To proto, že za Josefa II. k splavnění přihlíženo, jako o tyto hospodářské cesty měl zájem i Chotek. Purkrabí K. Chotek koupil docela od Jana Andrewse za 48.000 zl jeho parní loď „Bohemii“ r. 1841; loď vykonala pokusnou cestu z Prahy do Mělníka a pak i do Drážďan (J. M. Schottky, Prag wie es war und wie es ist. 830, a Denkschrift über den staatlichen Wasserbau und die Schiffahrt im Königreiche Böhmen, 1891. 42,3). Mohla se tedy Sandové fantasie rozletet za cestou vodní z Pardubic do Drážďan jen podle toho, co slyšela v konverzací jako touženou možnost hospodářskou; kdyby tak učinila znajíc zeměpis českých zemí z vlastních studií, jevily by se stopy toho studia i jinde (Rudolice).

¹ Nohant je v Berry, dép. Indre, nedaleko La Châtre.

Cesta Consuelina po Šumavě (II. kap. 64 a n.) pak přímo svědčí o autopsii hlavně znalostmi zeměpisnými a topografií, i když se asi v ní uplatnily znalosti autorčiny ze Švýcar nebo z Itálie a vůbec z Alp. Ona se tu setkává s mladým Haydnem, s ním jde dále (ohlas cest a pochůzek s Chopinem?). Nejen kresba krajiny (bude níže vzpomenuto Šenavy) a znalost její podle distancí a poloh přesná, nýbrž i vzpomínky míst, dobrá lokalisace, zvláště také kresba styků s lidmi, jednotlivosti, nocování, jeho ráz, rozhovory s venkovany, předměty jeho, ba i figurky venkovské jako p. Mayer (II. 304), to překvapuje. Mohlo by to být jen vcítěním do prostředí přece jen tak rozdílného od toho, které Sandová znala, neboť do r. 1838 nebyla ještě „la bonne dame de Nohant“, žijící víc a skoro jedině v bohémském prostředí pařížském, i když z mládí, letních pobytů a výletů znala kus svého kraje venkovského? Či mohla by to vše postihnout z vypravování a cizího líčení? Soudím, že to je vyloučeno.

V tom ve všem je mnoho kresby z vlastního zření, v tom je nesporně něco prožitého; dojem odtud předpokládá, že v šumavských krajích českých Sandová prodlela, však sama tu sděluje, ztotožníme-li ji v tom (a ovšem jenom v tom) s Consuelou, že s komtesou Amélie jela do Domažlic, tu zase, že se už na cesty šumavské přesně nepamatuje (bude toho dotčeno) atp.

A zase, má také z knih to vše, co vypravuje o Hodicovi¹,

¹ I na něho vůbec mohla být upozorněna v Teplicích. Jeden totiž z jeho předků, Zdeněk hrabě Hodic, jakožto generál za války třicetileté, byl Bannerem poslán, aby se svým plukem osadil teplické údolí (1639), při čemž Pavel Clary-Aldringen musil před ním utéci (H. Hallwich, Töplitz, eine deutsch-böhmische Stadtgeschichte. 1886. 374 a n.). Vystupuje-li v „Consuele“ a má velkou úlohu domácí kaplan, učitel a historik domu, jež často Albert poučuje a opravuje a jemuž vytýká opravu dokumentů nebo jejich ničení, tím spíše je-li to vše ohlasem skutečnosti, jak mám za to, i thema hodické přivedeno do hovoru a Sandová si je lehce zapamatovala.

Dobře také píše „Roswald (en Moravie)“ v Consule III. 318; jsouť Rudoltice moravskou enklavou a byly jí tehdy. O Josefu Vojtěchovi Hodicovi z Hodic (1706—1778) psal u nás F. Mikovec v Lumíru (1852. I. 232), kde připomenut spisek „Adumbratio amoenitatum Rosswaldensium“ (Vratislav, 1778) a vylíčen nákladný i rozmařilý život Hodicův na jeho přepychovém, barokním zámku rudoltickém. Srov. i Kolář, OSN. XI. 430.

příteli Fridricha II., jehož skvělý dvůr a nákladný život na Rudolticích, kde velkolepé slavnosti v přírodě, uchylující se do chrámů bohů a bohyň ve skvostném parku, a ohňostroje vystřídávány drahými představeními, k nimž Hodie si vydržoval italské herce a pěvce? Vzpomíná také pověstného Trencka a jeho pandurů, jejichž působení v Čechách a jeho výsledky některé osoby románu přirovnávají k hrůzným účinkům válek husitských¹, ví o nich, že byli původu chorvatského, vzpomíná i jeho bratrance pruského, jenž skončil na revolučním popravišti francouzském (1794). Čtla snad sem hledící knihy, o nichž mluví Martin ve svých dějinách? Či některé jiné o prusko-rakouských válkách?

Sotva čtla Fridricha II. „Histoire de mon temps“, neboť kde mluví o Zárovu (Consuelo III. 271), nenazývá jej, jak tam² čtete a německy se říkává, Sohr, nýbrž „Sorow“. Je to kontaminace německého slova s českým o slovanské příponě? A byla by na ni přišla, i kdyby nějaká poněti měla od svých přátel o jazycích slovanských, ale kdyby neslyšela, jak se česky jmenuje ono místo? Její „Sorow“ je výsledek dvojího vlivu. Vždyť také čtla-li něco podrobnějšího o těchto válkách, než to spíš slyšené ji mohlo přivést k představě o blízkosti některých slezských míst s Čechami a místy českými a odtud i matení místopisná. Co tlumočí o Trenckových pandurech, tot česká legenda o nich, jak ji vyslechla, a nejspíše v Čechách. Ta právě mohla jedině dát podnět k povzdechu nad

¹ Když se Consuelo dívá na pandury, praví rudolstadtský kanovník: „C'est lui; c'est Trenck le pandoure, avec ses loups affamés, meute sanguinaire dont il est le sauvage pasteur“ (III. 271), a když Consuelo si povzdychne, lituje země české: *Pauvre Bohême! rendez-vous éternel de toutes les luttes, théâtre de toutes les tragédies!* „Oui, pauvre Bohême! victime de toutes les fureurs, arène de tous les combats“, reprit le chanoine; „François de Trenck y a renouvelé les farouches excès du temps de Jean Ziska. Comme lui vaincu, il n'a jamais fait quartier; et la terreur de son nom était si grande, que ses avant-gardes ont enlevé des villes d'assaut, lorsqu'il était encore à quatre mille de distance, aux prises avec d'autres ennemis. C'est de lui qu'on peut dire, comme d'Attila, que l'herbe ne repousse jamais là où son cheval a passé. C'est lui que les vaincus maudiront jusqu'à la quatrième génération.“ Consuelo III. 271.

² Frédéric II. Histoire de mon temps. (Red. von 1746). Ed. M. Pozner. 1879. 395 a n.

českou zemi, po věky jevištěm netržitých válečných bouří a krvavých srážek, stesk to od doby obrození víc a více zesilovaný a tradici ještě stibnuvší naše mládí. Ovšem k Žižkovým bojovníkům mohl snadno přirovnávat pandury (Cons. III. 271) zeměmilovný šlechtic osvícenec, jenž už lidštěji hleděl na „poddané“, na husitství však tradičně katolický a snad i z důvodů velmi pochopitelných mezi těmi hordami vojenskými, jež sužovaly zemi, neuvedl císařská vojska třicetileté války. Kdyby se přirovnání u Sandové, ať už je vložila komukoli do úst, opíralo o její a širokou známost, jistě by dopadlo jinak ať volbou osoby, jež je má tlumočit, či výrazem. Takto je ohlasem toho, co slyšela — a patrně v Čechách.

3. Consuelo přijela do Čech (z Benátek) k rodině rudolstadtské, sídlící v „Château des Géants“ (Cons. I. 186), jenž se tu jindy (I. 114, II. 175, III. 372 atd.) zve právem Riesenburg, což se později v „Comtesse“ (I. 114), jako by autorka zapomněla, píše Reisenburg.

Umísťuje-li jej Sandová do „západních výběžků Karpat, jež oddělují Čechy od Bavor a v těchto krajích se jmenují Boehmer-Wald (forêt de Bohême)“ a kde ještě před sto lety zdvihalo se rozsáhlé staré sídlo zvané po nějaké tradici „château des Géants“ (Cons. I. 186), chce ztotožnit tento hrad s Risenbergem či Ryžmbergem na Domažlicku (nad Kdyní), který byl „dávno“ pustý (Sedláček Hradů IX. 60) a v němž se pod vlivem románu Sandové vytvořila tradice (Podlipská, Předmluva k překladu „Consuelo“). Ale nikdy neslul *Riesenburg*¹, abychom jméno mohli tlumočiti „château“. Takový hrad toho jména, hrad, který není cizí době husitské a jejím událostem, jako celé jeho okolí, jímž se často valívaly vozové hradby husitské, kde šiky Žižkovy

¹ V době, kdy psala své romány, nejen musela vědět Sandová, že na Šumavě stojí Riesenberg, nýbrž i Oseku se říkávalo Riesenberg, zaměňováním a matením jmen. Ale právě tím matením donucen, F. Palacký vyložil (v něm. vyd. ČČM., Mith. der G. des vaterl. Museums. 1829. 172—176), že ta jména se neprávem zaměňují a že Oseku přísluší správně jedině jméno Riesenburg (což Sandová jednou, II., 119, píše: Riesenburg, comme qui dirait il castello dei Giganti). O tomto rozdílu z článku svého historiografa (Die Burgen Riesenburg und Riesenberg in Böhmen und ihre Geschlechter) česká šlechta dobře věděla, takže přesný název i překlad Sandové ukazuje k tomu, že tu na místě byla poučena.

i Prokopovy bojovávaly trestající věrolomníky, kam přicházely dobývat měst (Palacký, Dějiny. III. 369, 435, 437 atd.), hrad Riesenburg, jenž se dívá do krajiny plné dějů husitských, máme v Čechách. Je to Osek nad Duchcovem, s nímž stejně se zve obec, jemuž Češové jinak neřikali, ale jež zakladatel jeho nazval tím jménem německým, což prý vykládá i pověst¹. A tento Riesenburg, château des Géants, byl obýván ještě v polovině 16. století (Sedláček, Hrady a zámky XIV. 14. O. S. N. XVIII. Osek i XXV. Teplice) a pustl teprve, až když jeho vlastníci se přestěhovali na Duchcov. Na něj se tedy lépe hodí, co Sandová vypráví stran obydlí o svém „šumavském“ Riesenburgu, který jakožto „dávno“ zpustlý úkryt zlodějů byl úmyslně stržen daleko dříve než „před sto lety“ (za Ferdinanda III.), když děj „Consuely“ spadá do doby Kounicovy (po r. 1765), takže do těch časů nemůže klást žádná rodinná tradice jeho obývání, což však může platit o Oseku; u něho je tisíciletý prý dub, který může symbolisovat husitství pro romantickou fantasi básnickou. Ten tedy dlužno pokládat za sídlo rudolstadtské, tam přijela, tam bydlila, odtud konala výlety benátská učitelka zpěvu „Consuelo“.

Sandová zná také Schreckenstein a dobře zase (jako slovo Riesenburg, nikoli Riesenbergr) jeho jméno tlumočí „pierre d'épouvante“ (I. 194); v tom jde úplně za Lenfantem (I. 239). Ale spisovatelka proti historikovi klade ten svůj Schreckenstein do pohraničí podle svého šumavského „Riesenburgu“², kdežto Lenfant ovšem mluví o vzhodném skalním hradě u Ústí nad Labem. Ale Sandová má na mysli asi týž hrad a jen přenesla jeho úlohu na vřeh nad Kdyní (Koutem), jenž souvisí jako jeden z ostrohů s lesnatým pohořím, „které se táhne od Počinovic ke Koutům“ (Sedláček, Hrady IX. 59). Sandová v poznámce připomíná svým čtenářům, že toto jméno nese několik míst v Čechách³. Její hrdina jej zve „pierre d'expiation“ (ib., 195).

¹ Uvádí ji dále tu zmíněná kniha Cajthamlova, ovšem nepoznati z ní žije-li legenda, je-li stará či nového data. Nic o tom nemá H. Hallwich, s. u.

² Il y a près du château des Géants une montagne appelée Schreckenstein qui recèle une grotte et plusieurs chambres mystérieuses. Comtesse I. 116.

³ Cons. I. 194: Schreckenstein (pierre d'épouvante), plusieurs endroit portent ce nom dans ces contrées.

Na Šumavě její Schreckenstein není znám pod tím jménem, nýbrž jmenuje se Škarman (Sedláček m. u., Šubrt, Čechy I, Šumava 47; Podlipská v předmluvě k překl. Consuely). Také se nehodí pro něj úloha, kterou mu Sandová přiděluje, být totiž ztělesněním husitského vzdoru, pevnosti a vytrvalosti, jak hlavně symbolisuje na něm mohutný, bleskem přeražený dub, jež Albert nazývá „le Hussite“. Také nechápeme, proč tento kopec šumavský by měl být „pierre d'expiation“.

To však se hodí na Schreckenstein Lenfantův, totiž Schreckenstein, vlastně Střekov u Ústí. Na ten hrad se utekli někteří rytíři po krvavé porážce křižácké u Ústí nad Labem 16. června 1426, tento hrad, který je tak blízce památnému vítězství husitskému, s nímž v souvislosti uvádí jej i Sandová (Comtesse III. 118), je „pierre d'épouvante“¹ opravdu, a pro porážku tak krutou, již si zaviniili křižáci sami, odmítnuvše vzájemnou dohodu šetření jatých, může být zván „pierre d'expiation“.

V této krajině² Duchcov, Teplice, Ústí, krásné, tehdy návštěvníky vyhledávané, byly Teplice nejpřednějšími ten čas lázněmi českými, místem diplomatických schůzek, letním pobytem několika tenkrát význačných vládcův, tu Sandová prodlěla v místech, jež byla Chopinovi dávno známa. Tu také snadno našla stopy husitské, neboť tu častěji hřmívaly husitské vozy v letech 1421—1426 a ne jedno místo připamatovává jejich vítězství, arcíř řádili tu daleko hůře porážení Míšňané, nežli si vedli přísně vítězní Husité.

Ale k tomuto ústeckému Střekovu (Schreckensteinu) váže se i hrdinský čin chorvatských pandurů, nikoliv sice Trenckových, jak se čte u Sandové, nýbrž Laudonových (Sedláček, Hrady XIV. 45); a ti plní několik stránek „La comtesse de Rudolstadt“. Nevedly tedy asi historie a legenda samy obraznost básniřčinu,

¹ Ovšem „pierre d'épouvante“, nikoli však „pierre d'expiation“, by mohl být zván Škarman u Ryzmberka, neboť nedaleko odtud r. 1431 zběsile, jati strachem, prchali křižáci před vojskem Prokopa Velikého. Uvědomovala-li si to vše Sandová a proto přenášela, pak je jasno, že byla informována dobře a na místě, zvláště když neznala německy.

² O pověstech sem se nesoucích ať knižních ať dosud živých, srov. F. Cajthaml (V. L. Liberté), Staré pověsti ze Středoohoří a Podkrušnohoří. Ústí nad Labem. 1923. 19, 39, 72/3, 72/6, 77, 79.

aby tento hrad obdařila nějakou rolí ve vypravování, které se dost soustřeďuje k severozápadním a méně k jihozápadním Čechám? Neboť polohou na strmé skále těsně na břehu mohutné řeky stojící s kouzelným pozadím „Střekov mocně dojíká každého, který jej po prvé spatřil, a žádný obraz nemůže toto kouzlo přírody a umění patřičně znázorniti“, výstižně připomíná A. Sedláček (m. u. 34). Nepřenesla naň Sandová odjinud rysy, kterými se tak bizarně rýsuje v celém líčení Consueliných příhod? Podzemní chodby v skále vytesané, schody (zvané Ritterstiege) byly a jsou na hradě Sloupu na Litoměřicku, k němuž teplický rod měl jakýs vztah, že to byl hrad rodu, z něhož vzešla jedna z žen nejvýznačnějšího předka rodu claryovského, choť Jana Marka Jiřího, Barbora Terezie Kokořovcová z Kokořova. Na témž Sloupu v podivuhodném uspořádání samou přírodou „jest u skály ohromný buk snad třistaletý“ (Sedláček, čís. 181), do jehož kůry vpisovali jména návštěvníci (r. 1804 císař František s chotí). Byla by Sandová ve svém šlechtném zaujetí protirakouském právě proto z něho učinila husitský strom, symbol husitské síly, jak jej zná „husitský“ stoupenec i „potomek“ Albert z Rudolstadtu? Ne-li vůbec, aspoň umístěním snad připomněl jí jiné duby¹ Žižkovy známější, o nichž se v té době vědělo. A mezi těmi byl jí patrně povědomější a mohl s nimi v tom splynout vykotlaný dub u Oseka, prý tisíciletý, pod nímž několikrát tábořila vojska, jehož korunu „dávno rozbil blesk“, jako se s ním stalo v „Consuele“, a který požívá u obyvatel zvláštní úcty, že pod ním v roce svobody Osečtí chtěli ji chránit (1848)². Ten „rýžmburský“ dub bleskem sražený, jak předpověděl Albert z Rudolstadtu jasnovidně nazíraje na událost, toť motiv a scéna, jimiž se v „Consuele“ uvádějí „české“ její kapitoly velmi jímavě a účinně.

¹ Dub, pod nímž se Žižka narodil, vždy byl znám (srov. R. Urbánek, Žižka v pamětech a úctě lidu českého. 1924. 18 a n.) V. K. Klicpera vydal r. 1826 hru „Žižkův dub“, srov. M. Hýsek, Sborník Žižkův. 1924. 205. V té době žižkovská a husitská témata byla v modě; též studenti tu (jistě před r. 1848, snad i před 1842) hráli komedii „Žižkův meč“. Frič, Paměti. I. 121.

² Tak ze Středohoří (Na stráži. 48) a Podkrušnohoří (Starý dub u Oseka. 71) vypravuje F. Cajthaml, s. u., žel nepoznáváme, zda ta která pověst je nová či stará; osecký dub patrně Sandová znala.

A je-li obraz české krajiny, jak jej podává Sandová, po mém zdání nejpodobnější obrazu středočeskému, tak pohledy od teplického kostela do krajiny, nebo od Hoblíku u Loun a podobně, nelze než míti za to, že Sandová tuto krajinu opravdu spatřila, navštívila.

A do téže krajiny či spíše do prostředí některých jeho obyvatel hlásí se její romány také jmény a vztahy svých osob. Představme si, že Sandová s Chopinem snadno přišla do styků s šlechtickými rodinami, jež slavný pianista znal už od dřívějška; nebo že s ním, což není vyloučeno, nýbrž při všech okolnostech velmi pravděpodobné, docela i byla snad hostem rodiny Clary-Aldringen. Pak arcit' pojížděla tu s ním „po stopách své hrdinky“, sbírajíc i dokumenty z úst některých členů rodiny té a jiných jí blízkých; tím se nejedna věc z románu vyjasní. Jmenuje-li se ona mladá komtesa rudolstadtská, která je určena za choť hrdinovi, Amélie, nemusilo by to překvapovat, neboť už hrdinka Chateaubriandova René nesla totéž jméno a i tehdejší královna francouzská, choť Ludvíka-Filipa, se stejně jmenovala (Marie-Amélie). Ale tato Amalie má se tak stát choť svého bratrance, stejně jako Karel Clary vzal si za ženu Aloisii Chotkovou, dceru Jana Rudolfa Chotka a Sidonie Clary-Aldringen, svoji sestřenicí. A dvě z příbuzných Karlových se jmenovaly Amélie (matka a dcera), a byly choťi a dcerou Vojtěcha Václava Claryho, majora, zemřelého 1809, syna Leopolda, místokanceláře českého ve Vídni a příznivce Dobnerova; nejmenuje se tedy i odtud hlavní postava románů (vedle Consuely) Albert, což je Adalbert, tedy Vojtěch? ¹ O jednom ze svých strýců připomíná Amélie (Consuelo. I. 217), že měl dvě ženy, druhá prý byla nemocná, po ní Albert zdědil své visionářství, ale „tato druhá žena byla z nejčistší krve české a byla prý velice krásná a duchaplná“. Je možno nemít to za ohlas a básnické vybroušení skutečnosti? Aspoň ten, z něhož se tak zmohl i rozrostl rod claryovský, Jan Marek Jiří, byl třikrát ženat a třetí jeho ženou byla Barbora Terezie Kokořovcová z Kokořova ² a už jméno její pů-

¹ Tak jej také překládá S. Podlipská, označuje L. Čech, s. u. 141. Ale jméno učitele Chopinova Adalberta Živného má tu také asi svůj podíl a snad i kult sv. Vojtěcha u Polákův.

² Panství rodu Kokořovců z Kokořova prostírala se většinou také v severozápadních Čechách. V rodě vyskytl se případ „Jana Adama, na roz-

sobilo dozajista na cizince českým rázem a rodovou ryzostí. A jeho syn František Karel, jehož pravnukem byl zmíněný Karel, měl pět synů, jako Jan Marek Jiří měl pět dětí z první ženy¹. A je-li náhodou, že nejlepší přítel Albertův, podivín z lidu, jmenuje se Zdenko (Consuelo I. 307), jako se Chotková-Claryová jmenovala Sidonie (Zdeňka) a jméno v rodě častěji vyskytlo? A že v rodině rudolstadtské vystupují kanovníci, jako v rodině claryovské tři přímí strýcové rodu v letech kolem r. 1840 vládnoucího na Teplicích měli stejně vysoké hodnosti církevní (kanovníci, biskup), z nichž jeden, tuším, býval tu i hostem lázeňským? A proč se jedna z nich jmenuje „Wenceslava“? Jméno Václav bylo dáno v rodě několikrát a právě jeden z kanovníků slul Václav Filip. Ženské jméno k Václav v tvaru Wenceslava zná sice polština², byla by se je tedy mohla dovědět Sandová od svých polských

umu sníženého“, sklonnost k zvláštnůstkám, když Ferdinand Hroznata Kokorovec v 17. stol. proměnil pustý hrad Sloup na Litoměřicku v „poustevenu“, podle podivínského tehdejší módy (A. Sedláček, Hrady a zámky. XIV. 1923. 181, 188; OSN. XIV. 523). Nezapomnělo-li se v claryovském rodě cizím na dávnou členku z rodu „ryze českého“, pak se nezapomínalo asi úplně ani na Sloup a Sandová jej možná shlédla a jím se dala inspirovat; je opravdu velmi působivý svou bizarností. Ostatně však Claryové měli přibuzenství i s jinými domy šlechtickými českými nebo českých jmen (Malovci, Podstatští a Kulhánek) a nevztahují-li se snad na tuto Claryovou-Kokorovcovou, co se líčí v „Consuele“ o předcích rodu rudolstadtského, pak by snad se mohlo i týkat Josefa de Clario, který prý koncem 16. stol. bydlil na Goricku (Furlansku) a měl za ženu Barboru Štošovnu z Kounic (srov. J. Ledr, Hrabata Chotkové z Chotkova a Vojvína. 1886. 56); týkalo by se tedy tohoto jména snad to tajemné naznačené „poněmčení rodného jména“ (Cette famille, d'origine bohème, avait germanisé son nom en abjurant la Réforme etc. Consuelo² I. 228 a. n.)? Na tom tak nezáleží, prostě z rodových vzpomínek claryovských tu zcela dobře mohla vyjít fantazie básnířčina.

¹ Le comte Christian, mon oncle, n'eut pas d'enfants de sa première femme. Remarié à l'âge de quarante ans, il eut de la seconde *cinq fils* qui moururent tous, ainsi que leur mère, de la même maladie née avec eux, une douleur continuelle et une sorte de fièvre dans le cerveau. Consuelo I. 216/7.

² Užívá prý se ho dosud, slyším od jedněch, kdo pobývali mezi Poláky, kdežto jiní znalejší soudí opak; uvádí je sice i Linde i Karłowicz ve svých slovnících, ale filologové (Baudouin a Kryaski), jak se mnou sdělil laskavě p. dr. B. Vydra, pochybují o jeho polském původu a usuelnějším se v tom prostředí nozdá.

přítel, vždyť zná i ryze polskou Wandu, ale že v polském prostředí není rozšířeno, mohla je spíše slyšet i jako slovo české a ženská jména vlastenecká a národní v těch dobách právě přicházela do módy. Ostatně zajímavé je, že spisovatelka i jméno německé přepisuje podle výslovnosti v Čechách obvyklé¹ (Hanz. Consuelo I. 198.).

A odvozuje-li stále Albert Rudolstadtský svůj původ od krále Jiřího Poděbradského po přeslici, nezáleží na tom, že ten předpokládaný jeho předek poděbradský má jméno litevského vládce (Witold), jehož rod dal potom Čechám krále, důležitější je, že tu lze najíti vztah v základě z téhož počátku k Teplicím i k Sandové. Jiří dal totiž zapsati zámek teplický královně Johanně (A. Sedláček, Hradý XIV. 151 a n.) a po ní jej potom podědil Hynek z Minsterberka, takže tu předchůdcem rodu z r. 1838 byl rod poděbradský. Ale dcerou Jiřího je právě královský rod český spřízněn s královským rodem saským (wettinským). A od toho právem svůj původ odvozovala Sandová², její děd dobyl Prahy a vedl ústup francouzsko-bavorského vojska odtud, nebyl i to důvod spatřiti tu zemi a město?

V těchto dvou okolnostech jedině bude východisko fantazie slavné spisovatelky, která sháněla dokumenty k době husitské, ale tvoříc patrně pod dojmy různých vypravování místních, rodových a dějinných, ať skutečných či legendárních, byla přivedena k tomu, spojit dobu husitskou s dobou tereziánskou. Věk „rozumu“ dal poněkud za pravdu době husitské, tu vzešli obránci jeho, tu se jal probouzeti i národ Žižkův, Prokopa a Poděbradského. To vycítila. A tak je Albert duch Žižkův, Consuelo jeho sestra Wanda z Prachatic (Sandová píše Prachalic), a oba čekají na smíření vin proti sobě navršených.

Soudím, že je nejpravděpodobnější, že Sandová v Čechách pobývala asi r. 1838 (1837?) a nejspíše s Chopinem buď v některých lázních severočeských nebo snad i jako host někde u Claryův

¹ Potvrdil mi ji také p. prof. dr. J. Janko.

² Moric Saský, maršál († r. 1750 v Chambordu), který dobyl r. 1741 Prahy, proslulý svými láskami, měl s herečkou, krásnou Mlle de Verrières, dceru, potom legitimovanou Marie-Aurore de Saxe, a to je babička George Sandové. Srov. Doumic, s. u. 7, Karénine I. 80 a n. a L. Vincent, G. Sand et le Berry 10 a n.

(či některých jich příbuzných nebo známých?), s nimiž se už Chopin dříve dobře seznámil, oetla se nejen v hudbymilovném prostředí, čehož reflex zasahuje její romány, nýbrž mohla se i leccos dovědět o českých poměrech. Vždyť nedávno předtím zemřelý Karel Josef Clary (1831) byl rozhodným stoupencem Napoleonovým a velký válečník francouzský ve svých politických koncepcích dobře počítával s principem národnostním, jehož bojovou stoupenkyní a hlasatelkou byla sama Sandová. Tak mohla v jich domě najít i odpor k domu habsburskému a Rakousku, jehož je v románě tlumočnicí jakoby ve jménu českého národa Amélie, ale také méně pochopení pro sociální humanitářství husitské (v jejím pojetí), takže podle lokálních¹ vzpomínek na vítězné vůdce nepřemožitelných rot kališných zůstal jí Žižka a husité příliš strašnými, barbary, a sám slepý hrdina „příšernou postavou“, ač právě těm ideím egalitářským dává několikrát Albert jasný a přesný výraz, jsa Čechem nejen národnostně, nýbrž i cítěním sociálním. To rozpoltění ve vyprávění jako by bylo ohlasem nikoli dvojí informace, nýbrž nálady dvojího prostředí.

Že zasáhlo také občanské prostředí české, nelze usuzovati ze znalostí a projevů úcty, které se tu s nadšením dává široké místo, z úcty k Janu Nepomuckému² (Consuelo III. 370 a n.), neboť tyto věci mohou mít a spíše mají původ jiný a opírají se snad v detailech také o knihy. Nebyla to nejspíše nějaká zbožná duše z kruhů aristokratických, jež dodala tu informace (které jednotu věci zmátly)? Ale když Albert poučuje Consuelu o hudbě, ona se ho ptá na krásnou píseň, kterou jej zaslechla zpívat, a vzpomíná Hynka z Poděbrad, „svého předka“, Šimona Lomnického (psáno Lomnický, Consuelo II. 105) a Strejce Jiřího (psáno Streje, patrně chybou tisku) jako skladatelů četných „podivuhodných“ písní, z nichž Hynkovy prý jsou „husitské“, je zřejmo, že tyto zvěsti z české literatury mohla čerpat Sandová toliko od nějakého Čecha³.

¹ Co se tu vypravuje o Schreckensteinu (Consuelo II. 132) nebo zase o dobytí Riesenburgu (Žižka dal zapálit ves, aby si posvětili na dobytí), tot obyčejné povídačky sem přenesené.

² Jsou kusy latinské písně tu citované (seznam jich má Kraus s. u. II 78 n.) z knih či ze sdělení?

³ O Hynkovi bylo psáno v Hlasateli již r. 1818 a Hanka jej vydal r. 1823;

který byl literatury sice znalý, ale také se chtěl pochlubit (patrně na otázky po kulturním a literárním životě našem), že česká literatura nebývala tak chudá. Aspoň ani zmínky o těchto českých veršovecích, tím méně obdobné poznámky tomu, jak je hodnotí¹ Sandová, nelze najít v knize toho, který mohl být literárním zdrojem poučení o literaturách slovanských pro Sandovou, totiž v knize jejího spoluzakladatele *Revue indépendante*, Adama Mickiewicze, který právě v těch dobách vydával své přednášky (*Les Slaves. Cours professés au Collège de France, de 1840—1844, et publ. d'après notes sténographiées. 1840—1849. 500, i něm. překlad „Vorlesungen über slawische Lit. und Zustände“* se zvláštní předmluvou spisovatelovou, Lipsko 1849). A i předpoklad, že snad ji Mickiewicz poučil podle P. J. Šafaříka (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. 1826. 226, 337/8, 344*), z něhož silně čerpával², nejeví se pravděpodobný; z Šafaříkovy poznámky k Hynkovi nebude mít nikdo Hynka za lyrika a Strejce píše Šafařík Strýc, kdežto Sandová Streyc tiskovou chybou za Streyc; ostatně znalý Karenin (s. u. III. 198) popírá přímé užití spisů Mickiewiczových v tomto smyslu vůbec. Za to, kdo četl J. Dobrovského³, který v souvislosti s Hynkem, jehož Májového snu nezná, cituje májovou píseň „Dřevo se listem odievá“ (*Geschichte der böhmischen Sprache und älteren Lit. 1818. 303*), jako by byla snad jeho začátkem, a vůbec neuvádí Lomnického a Strejce, ten mohl Sandovou poučit, znal-li jinak ještě českou literaturu. Sama spisovatelka Dobrovského číst nemohla, vždyť

Šimon vydán Tomsou 1791 (Tobolka zlatá), Krameriem (Naučení) 1794 a jiné vyšly r. 1808; Strejce přetiskován až do obrození 1783, 1790. Srov. J. Jungmann, *Historie lit. české. 1825, str. 173, 174, 184, 208, 216 atd.*

¹ Srov. s tím, co píše Bowringovi Čelakovský v srpnu 1827 (Koresp. II. 593): Zu den vorzüglichsten Versmachern dieser Epoche gehören: der gekrönte Dichter Lomnický; Streyc...

² Tak mne poučil kol. J. Horák a vyloží prý v jedné ze svých blízkých prací.

³ Nemohla také tolik najít v F. G. Eichhoffovi, *Histoire de la langue et de la littérature des Slaves. Paris. 1839*, nemá toho a opírá se celkem o Šafaříka (ib. 229). Ani proslulý „*Almanach de Carlsbad. 1831*“, v němž k poučením o českých věcech řadí se i čl. „*Sur l'état présent de la littérature bohème par Charles Winarický*“, nemohl toho všeho podat, byla by se tam dočtla jen o Lomnickém (str. 195).

si německé věty dávala překládati Heinovi, aby jim rozuměla (Karénine III. 131, 132, 144); někdo ji tedy poučil. Byl by to někdo z aristokratické společnosti, s níž by vešla ve styk, či Čejka nebo jednak ten, jednak onen?

A nemá ráz ohlasu, neli skutečnosti, aspoň vyprávění o ní postava pruského vojáka „Karla“ (Karl. Consuelo III. 357 a n.), který je Čech „par le sang, par le coeur“ a odhodlán mstiti na Fridrichu II., čím vším at hmotně at mravně ublížil jeho vlasti? Je pro něho jejím největším nepřítelem, „jejím bičem“, a tak i osobním nepřítelem jeho vlastním ten, jenž z něho udělal pruského vojáka.

Konečně vedle citových nálad vlasteneckých, jež by sotva byla dovedla Sandová podati tak dobře, kdyby byla nikdy s nikým z Čech o věci nemluvila a nezahlédla aspoň cípek těch tužeb, přání, vzdechů i úsilí vlastenecké společnosti české, vedle podrobností at z názvosloví či jiných, vedle obdob, které její román má ke skutečnosti, z níž jsou jistě vzaty, neboť tak Sandová tvořila, nutno si všimnouti kresby a líčení skladatelčiných v kapitole o příjezdu Consuelině s Porporou do Prahy (III. 367). Svěžest, živost i plastičnost kresby, přesnost postřehů v jednotlivostech, to by byla Sandová, tak nepřesná na př. a konfusní v údajích zeměpisných, nebyla dokázala, kdyby nebyla Prahu viděla. Vjeli Koňskou branou (Rostbor), projeli napříč částí města na pravém břehu vltavském (Moldaw) až na Karlův most, popojdou k zabradlí: „De cet endroit, les deux villes distinctes qui composent Prague¹, l'une appelée *la nouvelle*, qui fut bâtie par l'empereur Charles IV, en 1348; l'autre, qui remonte à la plus haute antiquité, toutes deux construites en amphithéâtre, semblaient deux noires montagnes de pierres d'où s'élançaient çà et là, sur les points culminants, les flèches élancées des antiques édifices et les sombres dentelures des fortifications. La Moldaw s'engouffrait obscure et rapide sous ce pont d'un style si sévère, théâtre de tant d'événements tragiques dans l'histoire de la Bohême . . .“ To je prožito, procítěno, vzato ze skutečnosti²; na tento význam Kamenného mostu pražského

¹ Pohled na plán Prahy z tehdejší doby (na př. u J. M. Schottky, Prag, wie es war und wie es ist. Praha. 1832. II. díl) svědčí o správnosti postřehu.

² Také i p. Pozzi z kreseb krajinných soudil by, že tu byla tak prý jsou výstižné (ib. n. 92).

v našich dějinách, jehož vzpomene právě vlastenecký Čech kráčeje tu, patrně Sandovou někdo upozornil, snad když ji tudy vedl. Jaký máme vážný důvod pochybovat, že to byl J. R. Čejka? Proč by ji byli nebyli moeni příznivci a přátelé Chopinovi opatřili přístup do Čech, když asi po něm toužila, což jim bylo tak snadné? Ale, kdož ví, nepřijela do Prahy také za měsíčné noci, jako Consuelo, když tak krásně líčí? Tím by patrně byla jela úplně na zapřenou. Bylo-li radno a taktní vzhledem k šlechtickým rodinám, pod jejichž ochrannými křídly se oba milenci spolu dostali do Čech, tento zájezd držeti v tajnosti¹, což se jenně a ohleduplně povaze Chopinově jenom zamlouvalo, takže se proto tohoto výletu snáze odhodlal, bylo nutno o návštěvě Prahy (snad Sandové samé?) zachovati plnou diskretnost. To patrně všichni učinili, proto nemáme současných písemných dokladů o tom, jenom vlastenecká radost, zvláště po vydání obou románů, nedala mlčeti úplně; tak mohl událost zvědět dr. F. L. Rieger od Čejky, mělť jistě plnou jeho důvěru, a potom i Světlá s Němcovou, ale až po roce svobody, ovšem nepoložila-li, chceme-li být skeptičtí, Světlá příznání pozdější hloub v minulost (Čejka † 1862). Světlá pak sama dávno před spisováním svých pamětí vypravovala o Čejkově provázení Sandové přítelkyni osvědčené dr. Elišce Krásnohorské, podle její paměti někdy v l. 1863—1866, jak mi naše ušlechtilá básniřka sděluje laskavě v dopise. Datum je výmluvné; vyrazila tedy věc Světlá (prvně?) až po smrti Čejkově v důvěrném sdělení, ale veřejně pak až po smrti Sandové, tedy když již nebylo obou účastníků.

4. Není vlastně příznáním, ovšem příznáním zahaleným, když Consuelo vykládá udivené dámě, kterou překvapilo slovo Bohême: „Oui, madame . . . Dans notre langage d'artistes aventuriers, nous disons souvent *courir la Bohême*, pour signifier qu'on s'embarque dans les hasards d'une vie pauvre, laborieuse et souvent coupable, dans la vie des Zingari, qu'on appelle aussi bohémiens. Quant à moi, je partais, non pour cette Bohême symbolique à laquelle

¹ Proto odtud nikam nekořespondovali, Sandová by se byla ani nemohla z „Rakouska“ obracetí na své přátele, proto o nich to léto není dokumentů?

mon sort semblait me destiner comme tant d'autres, mais pour le malheureux et chevaleresque pays des Tchèques, pour la patrie de Huss et de Ziska, pour le Bohmer-Wald, enfin pour le château des Géants, où je fus généreusement accueillie par la famille de Rudolstadt.“ (La Comtesse de Rudolstadt I. 113.) Sandová opravdu žila životem bohémským, znala jej, neměla však potom příliš ráda, nebyla vlastně proň určena, jen se tak zdálo . . . , nevykládá to vše také poněkud sobě jako milou reminiscenci? A když něco předtím Consuelo opravuje soud Stossův o Žižkovi, neboť ten o něm řekl, že to byl „veliký zločinec a velice zuřivý buřič“, praví: „Možná, pane; ale já jsem v Čechách bydlila, a slyšela jsem tam, že to byl velmi veliký muž; pamět jeho tam ještě tak žije, jako může žítí ve Francii pamět Ludvíka XIV., a pokládají ho tam za zachránce vlasti“ (ib. 95). Není to vlastně více obhajoba zamilovaného reka Sandové, neboť vzpomněla by benátská zpěvačka cikánská na Ludvíka XIV., když chce mluvit o dobrodinci otčiny, takže básnička poněkud se ztotožňuje s hrdinkou pozapomíná na její původ. povahu a možnosti? A jistě se vskutku s ní také ztotožňovala; jako Consuelo Albertovi, novému to vtělení Žižky, přinesla uklidnění po bludných cestách životem, tak Sandová jistě se měla za „consuelo“, což znamená španělsky vyjasnění, útěcha, pro Čechy.

Ostatně jako Consuelo si „dala často vypravovat příběhy Jana Žižky“ (I. 28), neučinila tak i Sandová? A baronka Amélie prý hledala guvernanku, totiž společnici, která by se stavěla, jako by ji učila hudbě, a která by ji vyvedla z nudy přísného a smutného života, jaký se vedl na Riesenburce (Comtesse I. 114). Proč tato „demoiselle de compagnie qui fît semblant de lui enseigner la musique“? Nepřišla ta myšlenka Sandové ponejvíce jen tím, že se ztotožňuje s Consuelou? To ostatně už za uveřejňování románu v Revue indépendante uznávali její přátelé (Karénine III. 362). A proč jí tu případně myšlenka na pohraniční potíže¹ s pasem? Nevy-

¹ Consuelo praví: J'ai déjà raconté à Madame de Kleist, lorsqu'elle m'a fait l'honneur de venir chez moi, pour la première fois, que j'avais été séparée de Porpora en arrivant de Bohême, à la frontière prussienne. J'ignore encore aujourd'hui si le passe-port de mon maître n'était pas en règle, ou si le roi avait devancé notre arrivée par un de ces ordres dont la rapidité tient

volává to vlastní svědomí, když ví, že by byla bez svého přítele nebyla měla „liberté d'aller en Bohême“? Proč utěšuje Consuelo svého druhu na cestě Šumavou k Vidni: „Une fois sur les terres de l'Empire, nous serons protégés par une police moins impuissante que celle de la Bohême“ (Consuelo. II. 266)? A přehá-li Anzoletta z Benátek¹ „do Prahy“ a jede „okolo Riesenburgu“, arci šumavského, není to proto, že si Sandová nedovede představit jiný vstup do Čech, než ten, kterým tam vjela s Chopinem či s někým jiným (ale za Chopinem), přijíždějíc od Francie? Neboť spojivši chopinskou svou epizodu českou s mussetovskou epizodou benátskou, neuvazuje o geografii, že se z „rakouských“ Benátek nejezdívá toliko přes Brenner, ale také okolo Alp². Splynula s Consuelou a jejím příběhem a tak prozrazuje sebe. A vlastně to přímo doznává slovy, když se líčí cesta Consuelina s mladým Haydnem přes český jih do Vídně: „Nous ne prétendons pas faire l'itinéraire du voyage de Consuelo et d'Haydn. *Peu familiarisé avec les sentiers du*

du prodige, pour interdire au Porpora l'entrée de ses États. La Comtesse. I. 144.

¹ ...en se dirigeant sur Prague, passa devant le château des Géants. Comtesse I. 125.

² Mluví-li však o cestě z Prahy do Vídně a o „převorství“, které je tu na cestě, je to analogické jako s Reichenau, o němž se možno domnívat, že by to byl onen Rychnov (Deutsch-Reichenau) na českém jihu (srov. Jules Chopin ve feuill. Gazette de Prague č. 33. 1924). Je ono „převorství“ Vyšší Brod? Zdá se tak. Consuelo s Haydnem od pramenů vltavských: „Ils avaient suivi, dès la source, la rive septentrionale de la Moldaw, parcequ'elle leur avait semblé la moins fréquentée et la plus pittoresque. Ils descendirent donc, pendant tout un jour, la gorge encaissée qui se prolonge en s'abaissant dans la même direction que le Danube; mais quand ils furent à la hauteur de Schenau, voyant la chaîne de montagnes s'abaisser vers la plaine, ils regretèrent de n'avoir pas suivi l'autre rive du fleuve, et par conséquent l'autre bras de la chaîne“ (II. 302). To se dá velmi dobře aplikovat na Šenavu na Šumavě (dnes při dráze Černý Kríž—Želnavá); odpovídá to tomuto místu polohou, výškou, okolím i vyznačeným rozhledem. Ale svědčí také, jak věc Sandová znala — vždy spíše z autopsie než jinak, ať tuto cestu konala v kterémkoli směru. Odtud se dále směrem jv. opravdu narazí na Vyšší Brod. Či by to byla napsala z doslechu? To je zhora nepodobné, a jistě i takovoto zmatené vědomosti geografické ukazují k přítomnosti Sandové v Čechách, protože takto nepíše se z doslechu a zeměpis Čech sotva k tomu do těch podrobností studovala.

Boehmer-Wald, nous donnerions peut-être des indications inexactes, si nous en suivions la trace dans les souvenirs confus qui nous les ont transmis.“ (Consuelo. II. 301/2). To je jasné doznání, sotva ty vzpomínky budou jenom vzpomínky cizí.

Kdo by tedy byl onen umělec, s nímž Consuelo chodí po Šumavě: *Durant les longues haltes qu'ils firent dans les beaux jours, sous les solitaires ombrages du Boehmer-Wald, nos jeunes artistes se révélèrent l'un à l'autre tout ce qu'ils possédaient d'intelligence et de génie*“ (ib. 298)? Umělec, jehož talent povzbuzuje? Necht si se hrdinka románu náhodou tak sešla s příštím mistrem Haydnem, teplo těchto reminiscencí ukazuje na skutečnost; jsou nejspíš ohlasem výletů vypravovatelčiných s Chopinem. I ona, bohémské-cigánské dítě světem povržené, kterýžto cit jistě byl v Sandové, oetla se tu v aristokratické společnosti, jejíž někteří členové ve svém revolučním citění byli, tak soudili, blíže všem životním vyděděncům. I ona má tu vzpomínky, na př. na cestu z Vídně do Drážďan, byť nikoli asi vlastní, nýbrž třeba sdělené nejspíše milencem, jehož úlohu pak v jejím díle o této věci přejme matka. I Sandová mohla patrně odpovědět jako Consuelo na otázku, viděla-li kdy bludičky (feux follets): „Beaucoup sur les lagunes de Venise . . . et souvent sur les petits lacs de Bohême.“

Jmenuje-li Sandová Domažlice, když vypravuje o Consuele, která prý tam povozem jela s baronkou Amélie, Tauss¹, ale jindy na místě, které nemůže být reminiscencí (Cons. II. 120) skutečností, stejně jako v knížce o Žižkovi podle Lenfanta je zve Tista (Tusta), není-li z toho zjevno, že první je reminiscence skutečnosti, ježto při líčení někým by si pak ztotožnila s městem, o němž píše Lenfant (sledovala by je na mapě?), kdežto nesledujíc historii také geograficky, nezná a nedbá totožnosti města, jež navštívila, a města Lenfantova, ač jí je pak povědoma? Doznání jejímu lze věřiti, byť jen uklouzlo náhodou.

¹ Tak psáno, patrně podle sluchu: „Consuelo avait pris, sur la gauche un chemin qu'elle connaissait, pour avoir accompagné deux fois en voiture la baronne Amélie à un château voisin de la petite ville de Tauss“ (II. 241), dvě ss patrně zase podle „české“ výslovnosti, Lenfant (I. 93) píše buď Tausch nebo raději Tista. Jen kde Sandová vypravuje o Anzolettě, čteme, že ta dospěla do „Tusta ou Tauss“. ² II. 354.

Ale právě proto v listě Flaubertovi Sandová už neví nic o dojmech, patrně prehavých, z cesty, z nichž vznikly české romány, neboť ideově zase už šla jinam. V době, kdy byla plna sociálně reformních myšlenek Lerouxových a slovanského mesianismu, i jala se v *Revue indépendante* tisknout „*Consuelo*“, píše své přítelkyni 26. května 1842: „Je pense que le vieux (t. Leroux) doit être content de moi“ (Karénine III. 361.); pak zapomínala. Jsme na téže půdě, jako bychom se vraceli, na níž nás postavil rozbor jejího listu. Nenacházíme nic, co by odporovalo naší domněnce, kdy asi a za jakých okolností Sandová přijela do Čech a do Prahy. Soubor svědeckví pro přítomnost Sandové v Čechách, ať jsou to její projevy, narážky, nebo mínění držící se v spisovatelských kruzích českých, nebo látkové, kulturní a politické momenty z jejích děl, ukazuje mi nezbytně k takové cestě.

Příloha 1.

Portréty Sandové, které mohou zajímat, jednak že by je byla mohla Světlá znát, jednak že jich nenásledovala, čtla-li je, jsou z doby blízké r. 1838; jsou-li všechny, nemohu, bohužel, říci.

H. Heine (Französische Zustände, Anhang. S. W. 1862. 11. 297) píše: George Sand, die grosse Schriftstellerin, ist zugleich eine schöne Frau. Sie ist sogar eine ausgezeichnete Schönheit. Wie der Genius, der sich in ihren Werken ausspricht, ist ihr Gesicht eher schön als interessant zu nennen; das Interessanteste ist immer eine graciöse oder geistreiche Abweichung vom Typus der Schönen, und die Züge von George Sand tragen eben das Gepräge einer griechischen Regelmässigkeit. Der Schnitt derselben ist jedoch nicht schroff und wird gemildert durch die Sentimentalität, die darüber wie ein schmerzlicher Schleier ausgegossen. Die Stirn ist nicht hoch, und gescheitelt. Fällt bis zur Schulter das köstliche, kastanienbraune Lockenhaar. Ihre Augen sind etwas matt, wenigstens sind sie nicht glänzend, und ihr Feuer mag wohl durch viele Thränen erloschen oder in ihre Werke übergegangen sein. . . . Der Autor von „Lelia“ hat stille, sanfte Augen, die weder an Sodoma noch an Gomorrha erinnern. Sie hat weder eine emancipierte Adlernase, noch ein witziges Stumpfnäschen; es ist eben eine ordinäre gerade Nase. Ihren Mund umspielt gewöhnlich ein gutmüthiges Lächeln, es ist aber nicht sehr anziehend; die etwas hängende Unterlippe verräth ermüdete Sinnlichkeit. Das Kinn ist vollfleischig, aber doch schön gemessen. Auch ihre Schultern sind schön, ja prächtig. Ebenfalls die Arme und die Hände, die sehr klein, wie ihre Füße. Die Reize des Busens mögen andere Zeitgenossen beschreiben; ich gestehe meine Inkompetenz. Ihr übriger Körperbau scheint etwas zu dick, wenigstens zu kurz zu sein. Nur der Kopf trägt den Stempel der Idealität, erinnert an

die edelsten Überbleibsel der griechischen Kunst. . . . Ja, George Sand ist schön wie die Venus von Milo¹; sie übertrifft sie sogar durch manche Eigenschaften: sie ist z. B. viel jünger. Die Physiognomen, welche behaupten, dass die Stimme des Menschen seinen Charakter am untrüglichsten ausspreche, würden sehr verlegen sein, wenn sie die ausserordentliche Innigkeit einer George Sand aus ihrer Stimme herauslauschen sollten. Letztere ist matt und welk, ohne Metall, jedoch sanft und angenehm. Die Natürlichkeit ihres Sprechens verleiht ihr einigen Reiz. Von Gesangsbegabnis ist bei ihr keine Spur; George Sand singt höchstens mit der Bravour einer schönen Grisette, die noch nicht gefrühstückt hat oder sonst nicht eben bei Stimme ist. Das Organ von George Sand ist eben so wenig glänzend wie das, was sie sagt. Sie hat durchaus nichts von dem sprudelnden Esprit ihrer Landsmänninnen, aber auch Nichts von ihrer Geschwätzigkeit. Dieser Schweigsamkeit liegt aber weder Bescheidenheit noch sympathisches Versenken in die Rede eines Andern zum Grunde. Sie ist einsilbig vielmehr aus Hochmuth, weil sie dich nicht werth hält, ihren Geist an dir zu vergeuden, oder aber aus Selbstsucht, weil sie das Beste deiner Rede in sich aufzunehmen trachtet, um es später in ihren Büchern zu verarbeiten. . . .

Sám článek o Sandové (Anhang) je datován (str. 282) v Paříži 30. dubna 1840, ale tato črta označena za „Spätere Notiz“ (1854), kdežto vydání Walzelovo (IX. 1910, 39, resp. 41/2) nijak ji časově neurčuje; pozdější vsuvky tu rozpoznává Karenin (s. u. III. 138).

Pro naše šetření je tento popis důležit, protože Heine u nás byl znám a oblíben a vůbec literatura německá dosti běžná (proto klademe dále ještě jiný popis německý); ale jinak je zřejmo, že tato neupřímná¹ kresba Heineova, chytře maskovaná, nemohla být ve všem vzorem toho, co jako slova Čejkova podává K. Světlá, zvláště nikoli pro kresbu osobnosti.

Jiný dopisovatel, *G. R. Depping*, napsal r. 1836 do „Morgenblatt für gebildete Stände“ ve svém pařížském listě (č. 37, str. 532)

¹ Srov. jeho listy H. Laubemu, zvláště dopis z 12. října 1850, otiskžený u Karenina III. 133.

tento popis Sandov: „In einer Skizze des *Cabinet de lecture* sei Madame Dudevant dargestellt worden am Arme Charles Didiers als kleine, zart geformte¹, dreissigjährige Frau, mit einem edlen sogenannten bourbonschen Gesichte; sie sei auf eine etwas auffallende Art, aber doch geschmackvoll, gekleidet gewesen, habe ein seidenes, sehr gebauschtes Kleid getragen, mit einer Mantille von grünem Samt und ausserordentlich breiten Spitzen. Ein schönes Juwel habe auf ihren Stirn gegläntzt. . . (A. Krautwurst, Die französische Literatur in Deppings Pariser Korrespondenznachrichten des Morgenblattes für gebildete Stände. II. 1830—1850. 1924. 33. Giessener Beiträge zur rom. Phil. XV.)

Není tu, jak vidno, tak souběžných a stejných rysů, jako podávají dopis Balzacův a Čejkovo líčení u Světlé; nemohl mít tento popis tedy rozhodujícího vlivu na Světlou.

Zato blízký je jejímu líčení popis, jež podal básník *Edouard Grenier* (1819—1901), který prvně² spatřil Sandovou r. 1840 a ve svých „*Souvenirs littéraires*“, jež vyšly nejprve v říjnu 1892 v *Revue bleue* a pak téhož roku v knize (Vincent, Berry 530 a 646), popisuje ji tak: „Elle avait trente-six ans à peine. Courte et replète de taille, vêtue simplement d'une robe noire montante, la tête attirait toute l'attention, et dans la tête les yeux. Ils étaient magnifiques, peut-être un peu rapprochés, grands, à larges paupières et noirs, mais nullement brillants; on eût dit du marbre dépoli on plutôt du velours, ce qui donnait au regard quelque chose d'étrange, de terne et même de froid. Ce ton mat de la prunelle était-il naturel, ou devait-on l'attribuer à son habitude d'écrire longtemps la nuit à la lumière? . . . Le front haut, encadré de cheveux noirs qui se divisaient en deux simples bandeaux, ces beaux yeux calmes, surmontés de fins sourcils, donnaient à sa physionomie un grand caractère de force et de noblesse que le bas de la figure ne contenait pas assez. En effet, le nez était un peu charnu, le dessin en était mou, sans belle ligne, vu de face surtout; la bouche manquait de finesse aussi; le menton petit, mais appuyé

¹ To odpovídá i náčrtku (tužkou) Mussetovu, o němž a o jehož reprodukci níže.

² L. Vincent, G. Sand et le Berry. 1919. 530; otiskuje i Karenin, s. u. III. 121

déjà sur un sousmenton trop apparent, ce qui donne de la lourdeur au bas du visage. Du reste, une extrême simplicité de parole, d'attitude et de geste, telle m'apparut Mme Sand, ce soir-là" (cit. Vincent, k. u., 530). Tohoto portrétu, který dává za pravdu kresbě Světlé, nemohla česká spisovatelka rovněž znáti, když psala své literární vzpomínky.

Podobně *Augusta Barbiera*, který si r. 1834 po obědě u Buloze, kde byla přítomna i Sandová, poznamenal dojem, jakým naň působila, neboť ty jeho „*Souvenirs personnels*“ (1883) vyšly až tři léta po prvním uveřejnění „Z literárního soukromí“; tu píše autor proslulých „*Iambů*“: „C'était, à cette époque, une petite femme brune de peau et de cheveux, aux yeux bombés et aux pupilles de jais, au nez aquilin et aux lèvres épaisses. Assez maigre et fluette de forme, sans appendices charnus ni devant ni derrière, bref, une apparence de jeune garçon habillé en femme, un être plutôt étrange que beau et agréable. Elle ne parle presque pas“ (cit. Vincent, k. u. 529).

Z ostatních podobizen literárních, dobově aspoň poněkud blízkých [Th. de Banville; baron Haussmann; Mme Juste Olivier a j., které rovněž cituje L. Vincent v díle *G. Sand et Berry*. 528—531, nebo z Pictetova líčení „*Une Course à Chamounix*“ (1838) u Karenina II. 233], ani jedna není tak podobna kresbě české, ač ovšem v některé drobnosti tu a tam jsou shodné¹; ne-

¹ Také popis, který načrtla *védovkyně Dino*, potom *védovkyně de Talleyrand et de Sagan*, ve své *Chronique* z let 1831—1832 (kterou uveřejnila r. 1909 kněžna Radziwiłłová) není shodný, ač časově blízký: „Elle est petite, brune, d'un extérieur insignifiant, entre trente et quarante ans, d'assez beaux yeux. Une coiffure prétentieuse et ce qu'on appelle en style de théâtre, classique. Elle a un ton sec, tranché, un jugement absolu sur les arts, auquel le buste de Napoléon et le Paris de Canova, le buste d'Alexandre par Thorwaldsen, et une copie de Raphaël par Annibal Carrache (que la belle dame a prise pour un original) ont fort prêté. Son langage est recherché. A tout prendre, peu de grâces: le reste de sa compagnie d'un commun achevé, de tournure au moins, car aucun n'a dit un mot“ (RHLF. 24. 1917. 34/5 Eugène d'Eichthal, *George Sand et le prin e de Talleyrand*). Nevím, zanechal-li *A. de Lamartine* ve svých různých vzpomínkách či črtách literárních, nebo básník *Ed. Turquet* někde portrét slavné spisovatelky, ačli by byly přišly k rukám Světlé; nejsou mi přístupny, stejně jako *Souvenirs de Charles Rollinat* citované u Karenina

byly patrně známy české autorce a vůbec nemohly na její zprávu o Čejkovi a Sandové míti podstatnějšího vlivu. Rovněž, co sama Sandová o svém vzhledu píše v „Histoire de ma vie“ (1879. II. 75, IV. 81/2), nemá ohlasem slova českého jejího cicerona, jak je sděluje Světlá, a pokud je u Sandové samotné shoda s Balzacem (l'air bête. II. 75), tím spíše jen potvrzuje, že se kresba Čejky-Světlé zakládá na jiné zkušenosti.

Stručnější popisy už tím méně mohly míti rozhodující vliv na portrét u Světlé; tak popis *Lisztův* (uvedený Niecksem II. 9) nebo *Mussetův* (ib. II. 12) nemají všech rysů, které čteme u Světlé, nemohly tedy podstatně, znala-li je, určití kresebná slova, jež vkládá v ústa Čejkova.

J. Neruda (m. u. II. 6. 1. 286) ji popisuje: „G. Sandová je paní v plném slova smyslu krásná, prostředně velká, v obličejí jejím vidíš mužskou rozhodnost a ženskou grácii zároveň. Oči její jsou velké a černé, ústa její plná duchaplnosti a smyslnosti. Pro nás má ještě zvláštní význam . . .;“ tak psal duchaplný feuilletonista Národních listů dne 14. června 1876. Byl-li i méně informován než Světlá, což neměl dar velké představitosti, aby čtenářům nebyl dovedl vyvolat živý obraz? Sotva protože by byl nechtěl; rozběh tu je a je příliš znatelné, z kterých popisů vychází. Patrně tedy kresba Světlé-Čejkova je opřena o bohatou realitu a nemáme vážného důvodu nevěřiti, že pamět Světlé nepodržela v celku slova (neopírala-li se i o zápis) nadšeného doktora a je nereprodukovala.

*

Nepočítajíc podobizny z dětství a z doby stáří, z let plnosti životní znám tyto podobizny Sandové: *Eug. Delacroix* (reprod. G. Lanson, Histoire ill. de la litt. française. 1923. II. 293; v mužském¹ šatě, šátek na krku). *Julien* (reprod. Desgranges, Histoire de la litt. fr. 6. 1920. 879 a F. Chopins Gesammelte Briefe,

(III. 38). Pro Lamartineův „*Cours familier de littérature*“ mi zatím potvrzuje p. C. Vaněk ze Strabourgu, že tam portrétu Sandové není.

¹ Mužský portrét z Musée Carnavalet, který otiskuje L. Vincent, Sand et le Berry po str. 248, svědčí podobou, že se i později Sandová oblékala za muže; její tvář tu má již unavený výraz.

B. Scharlitt. 1911. 208, a lépe Weissmann, Chopin. 1914, obr. 33; rovněž šátek na krku na uzel zavázaný). *Luigi Calamatta* (z r. 1836, reprod. v Petit de Julleville, Hist. de la langue et de la litt. fr. VII. 422 i Karénine II. v čele; s látkovou ozdobou kol hlavy). *Eug. Charpentier* (z jara r. 1838, srov. Karénine II. 457; je to portrét reprod. u Doumice, G. Sand. 1909, v čele knihy, či portrét u L. Vincent v čele knihy G. Sand et le Berry. 1919? Pro onen svědčí účes a ozdoba hlavy i vzhled podle stáří, tento se zdá starší, z mladší doby Sandové, a připomíná podobou portrét od J. Isabeye). *J. Isabey* (repr. Karénine. 1912. III, v čele, s krajkovým límcem). Impr. *B. Bincteau* (1840), Lith. *de Thierry père* (b. d.) a tištěný *portrét z r. 1842*, tyto tři v knize Vincentové (Sand et l'amour) tu častěji vzpomenuté; k těm lze přiřadit podobou, i spadá do doby blízké, pastel přisuzovaný *G. Courtoisovi* (pěkně reprod. u L. Vincent, G. Sand et le Berry, po str. 290). Konečně *Eug. Delacroix* (jiný portrét, v ženském šatě, s širokým kloboukem A. Weissmann, d. u. obr. 32) a *Musset* (reprod. tamže, obr. 31, lépe podle Pitonovy kopie u Vincent, G. Sand et le Berry, po str. 177). Starší Sandovou představuje portrét *Tony Faivre* (reprod. v Annales polit. et litt. 1904), kde je Sandová podobna poněkud portrétu z r. 1842; (ovšem pomíjíme) známou podobiznu *staré paní z Nohant* s pruhovanou pelerinou a velkými náušnicemi; nás se nijak nedotýká. Neznám, bohužel, portrétu *J. Coutura*, který prý nevystihuje krásu Sandové jako literární portrét Heinův, jak soudí Niecks (s. u. II. 12), poněvadž prý Heine, ač z paměti, nekreslil spisovatelky, jak vypadala r. 1854, nýbrž jak ji znával Chopin.

Ovšem litografie, o níž mluví K. Světlá, je ona litografie (Lasallová) podle obrazu E. Charpentiera (1811—1890); když jsem totiž vše toto dopsal, dostávám do ruky lit. dějiny francouzské od F. Strowského, kam podle oné litografie udělal obrázek G. Ripart (Histoire de la nation française. XIII. H. des lettres. 2.1923. 526), a ten úsudek onen potvrzuje.

Příloha 2.

Čejkův sloh. V Čejkově článku „Také věda stává se časem milosrdnější“ (ČCM. 32. 1858. 3) čteme hned krajem: „Zasmušilá mysl, vykrmená kalokrevnou špiží, nenávisnice jasného světla, sedíc v temném koutě s hustou pavučinou přes obě oči, mrští po vás šikmo jedovatým zrakem basiliska, vstoupí-li vám na srdce oblíbená myšlenka o pokroku běhů světských, o rozkvětu věd a umění, o zlahodnělosti drsných mravů bývalých, o nastávající vládě toužebně očekávané panovnice Lásky a Lidskosti. Nevídný tento nepřítel osupí se na vás a zvolá, že ve snách blouzníte odevzdávající se marným ideálům, nazve vás závrativou ovcí, která dokola tancujíc myslí, že ku předu utíká, a živou mocí nedopustí užití ani oblíbeného podobenství, dle něhožto dráhy a koleje plačtivého údolí světského, třebať by se neustále k starým směrům vraceti zdály, přece vždy jen, na způsob nebozezových závitků, k jádru dostižitelné blaženosti a dokonalosti se do-vrtávají.

Na důkaz svého kyselení přitaloubí se k vám s poprášeným foliantem, rozestře obrazy dějů, a okáže na jedné straně ukrutnost vraždy v samém ráji, hrůzu nekonečných válek a bojů, podvodů a neřestí u nejvzdělanějších plemen starodávných, krvavé zabíjení nemluvnátek judských, divoké přívaly pustých hord s mečem a bičem, hranice a mučírny k oslavě boží a zvelebení národnosti: a na druhém čerstvě popsaném ledva dosychajícím listu spatříte jásavý národ křesťansko-katolický, s urozenstvem na prvním místě, jak se v rozkoši potápí, když nesmrtelná duše lidská si hraje o život s divokým býkem; spatříte z kořene snahy národní vykvítající samovládu dýky a banditství; spatříte na černém moři plápolající koráby, zbožené zdi, a na nich křesťanské bratry, jak

s krvavým mečem v ústech, pěští v pěst se rvou a derou; spatříte v Indii tichomyslný, na bylinách vychovaný, od prvního národu evropského vycvičený lid při krvavé práci, že teskno jest poslechnouti zprávy očitých svědků o roztřepených lebkách, rozpáraných břichách, zprzněných pannách, odřených kožích a tomu podobném umučení. V Londýně travič, v Paříži kralovrah, jinde alespoň lupič a podvodník. Kam pohlédnete, závratné kolotání zlatochtivé lakotnosti bez práce a snažení. Pára — rychlá pošta prechajícím bankrotníkům; elektrovodný drát — udice na taškářské kassiry a důvěrníky, než v Hamburce na loď sednou; hebounká bavlna — vražedlné zboží; hadry — naše učenost a bohatství. Zle jest, zle. A jak jest, tak bylo, a tak bude až na věky!

Naše skromná mysl netroufá sobě přehlédnouti tyto vysoko vzdmulé vlny světového oceánu, aby výslovně řekla, odkud přicházejí a kam odplývají; ona raději se obrací k menším proudům a potokům“ atd.

Jinde tu mluví o literatuře (m. u. 130): „Mezi pěknými plody nejnovější literární doby vidí se nám býti pěknější Hálkův *Alfred*. Kritika vyčetla mu, že dal nad sebou vládnouti cizím vzorům velemocné ruky, že jiné následoval, a že teprv prodlením času k samostatné zletilosti proniknouti musí. Tato slova mohou býti pravdivá, avšak hřích není smrtelný. Mladé srdce miluje, a miluje vedlé ženy s horoucí vroucností také zpěvná ústa zasvěcených mužů, jichžto písněmi tajná struna tlukoucího srdce nejnadhlejší se rozechvívá. Tato atmosféra obklopí básníka fysickou silou, že jenom v ní svobodně a blaze dýchá, dokud se jeho samožitím obživná látka tohoto vzduchu nestráví. Posuzovatel musí se jen tázati, vidí-li skutečně na muži také samočinné, osobné, individuální žití, těží-li básník úrodně ze svěřeného úvěrku, anebo chodí-li jen do krámu na dluh...“ Čtete k tomu dále i jen prosté návštějí a ohlašující vybidnutí (Český překlad her Shakespearových, Č. Č. M. 31. 1858. 580), poznáte všude barvitý, výrazný a sytý sloh, často silně vzrušený, co chvilu hotový k amplifikacím, ba i nadsázkám.

Romantická vzrušenost tak poji sloh Čejkův i Světlé (srov. L. Čech, s. u. 113 a n.). Ovšem slohové zbarvení výbušné díky Čejkovy vyznačuje pregnantnost a lrtnost libující si i v silných,

denních obrazech, kdežto lyrický sentimentalismus slohu Světlé svádívá k mlžnosti a nevýraznosti. Zdá se mi, jako by se ve své zprávě byla autorka „Z literárního soukromí“ chtěla slohu Čejkovu přiblížit.

I je mi plně pochopitelné, že kdo prošel dílem Čejkovým, neměl s této strany zvláštní nedůvěry ke zprávě K. Světlé.

Příloha 3.

Psaní Sandové majoru Adolfo Pictetovi je jeden z nejzajímavějších jejích listů. Potvrzuje, co tu bylo řečeno o velké té spisovatelce, a podepírá naši domněnku.

Sandová v něm dobře rozpoznává *základ své povahy*: „Je crois à ce qu'il y a de bon en moi, parce que vous me le montrez, pour ainsi dire, paternellement, et, quant à ce qu'il y a d'absurde, j'en suis amusée et réjouie au dernier point, parce que, là, je vois ce que j'ai tant cherché en vain dans ce monde: la bienveillance, la justice, la raison et la bonté se donnant la main.“ (Correspondance II. 104/5.)

Spisovatelka právem *ukazuje na příčiny, jež ji dovedly k životu příliš romantickému*: „Croyez, cher major, que je n'étais pas par nature aussi folle que je le suis devenue par réaction. Si j'eusse eu, dans ma jeunesse, des amis éclairés et tendres à la fois, j'eusse fait quelque chose de bon; mais je n'ai trouvé que de fous ou des insensibles et, naturellement, j'ai préféré les premiers.“

Signalisuje sama *vnitřní obrat v sobě, jak v těch letech častěji*: „... je suis un peu plus vieille qu'il y a deux ans, et je crois que je suis en voie de me réconcilier, ou *de vouloir bien me réconcilier avec mes contraires*.“

Uznává svou vnitřní závislost, která se jeví hlavně v tom, že nemá intelektuální iniciativy: „Je ne crois pas que la nature de mon esprit me porte jamais à mordre assez à la philosophie pour prendre une initiative quelconque. Mais peut-être arriverai-je à comprendre plusieurs choses que je ne savais pas.“

A staví činnost rozumovou výše než všechnu tu činnost imaginativní a citovost, jež tolik určovaly její život: „Ce que j'admire, c'est que vous connaissiez tout ce que je connais, tandis que, moi,

je ne pourrai jamais qu'entrevoir ce que vous voyez clairement. — La pensée est donc bien supérieure au sentiment puisqu'elle le possède et n'en est pas possédée? C'est beau! mais je me console d'être à distance . . .“

Utěšuje se však, že bytí nebyla tak rozumově vyzbrojena k přesné analýze života, už ten drobet, co získává vedle své obraznosti, bude dobrý, *ale vice citu ji uchrání před dokonalým zkornatěním rozumovým*: „Malheureusement, ceci ne sert de rien hors du monde intellectuel, et la fatalité des bosses fait que la montagne de l'imagination, dominant toujours par son *antériorité d'occupation* les petites collines que le raisonnement essaye (!) d'élever alentour, je risque fort de n'acquérir de bon sens pratique que la dose nécessaire pour voir que je n'ai pas le sens commun; mais n'est ce pas déjà quelque chose? — Quand cela ne servirait qu'à me préserver de la morgue qui dessèche le coeur de mes confrères les poètes et à comprendre les amicales remontrances des esprits généreux! Ce serait un grand bonheur déjà, ce serait un sens de plus et un tourment de moins!“

Konečně mluví k závěru psaní *o svých plánech na léto*; proto list, ve vydání datovaný z Paříže, octobre 1838, nemůže být z toho měsíce, nýbrž s počátku léta, nejen podle následujícího obsahu dopisu, nýbrž i z toho důvodu, že tu Sandová děkuje A. Pictetovi za jeho knihu „Une course à Chamonix“ a ta vyšla nejspíše počátkem července 1838¹. Podle toho bylo by položení návštěvy Sandové v Čechách (do konce července?) na srpen r. 1838 (snad i počátek září); totiž poslední třetina červencová je termínem a quo, terminus ad quem je dán přípravami k cestě na Majorku a návratem z Čech, nejspíše a nejpozději na konec první poloviny září (23. října píše Sandová už z Lyonu). Datování listu Pictetovi z října jeví se jako snaha vydavatelova přeskočit českou epizodu Sandové, o níž tu mluvíme.

¹ Neboť 27. července děkuje za ni Comtesse d'Agoult dopisem z Lausanu; po vyjití Pictet ihned poslal knížku Lisztovi a jí (srov. Joseph Bovy, Une retraite romantique en Suisse. Genève. 1923. 111—119), stejně jako Sandová byla mezi prvními, kdož ji obdrželi (tak mi laskavě sdělil p. prof. B. Bouvier ze Ženevy). Sandová však byla rychlejší v odpovědi než kdo jiný, to se snadno dá předpokládati.

A ona píše dále¹ ženevskému majoru: „Vous seriez bien aimable de me donner de vos nouvelles ici, rue Grange-Batelière 7. *J'y serai encore une quinzaine et il est possible, probable même, que nous allions passer l'été en Suisse*“². La santé de mon fils est meilleure; mais les médecins lui ordonnent un clima frais en été et chaud en hiver. Nous serons donc bientôt à Genève et ensuite à Naples. Dites-moi dans quelle partie, bien sauvage et bien pittoresque de vos montagnes, je pourrais aller travailler; je voudrais un climat modéré pour Maurice, et pour moi des paysans parlant français. Les environs de Genève ne me paraissent pas assez *énergiques* comme paysage, et je voudrais fuir les *Anglais*, les buveurs d'eaux, les touristes, etc., etc. — Je voudrais encore vivre à bon marché, car j'ai gagné deux procès et je suis ruinée.“

Sandová tedy z jara 1838 hledala útulek v krajině nikoli horké, ale příjemné, mírného podnebí letního, a bylo by se ji zamlouvalo Švýcarsko, nikoli však teplé okolí ženevské. Poslala-li toho léta synka Maurice, o němž mluví, do Havru (viz str. 46), netýká se patrně švýcarský a pak jižní pobyt, jež tu projektuje, tolik jeho jako více Chopina (v létě svěží podnebí, v zimě teplé), jehož choroba za horkého léta v mírném vzduchu a za zimy na jihu se mohla léčiti. Nehodily se tedy místo Švýcar Čechy, které už Chopin znal?

Nadto vyhovují všem podmínkám Sandové, nejen po této stránce balneologicko-klimatické. Tu mohla žít v prostředí mluvčím francouzsky, byť to nebyli venkované, tu našla „divoké a pitoreskní“ hory (podle Consuely byla by i u pramenů Vltavy), tu nebylo cizinců (na venkově), s nimiž se nechtěla stýkat, tu ani nebylo draho, zvláště dosáhl-li Chopin (což bylo velmi snadné) pozvání do rodin šlechtických (čemuž svědčí výroky Sandové z Consuely), tu mohla dobře pracovat, ovládaly-li ji už tehdy „husitské“ myšlenky a připadlo-li jí už thema před cestou, pod vlivem jejích socialisticko-demokraticko-humanitních ideí, což není nepodobné, poněvadž právě roku 1838 se utužilo její přátelství

¹ Tato část listu je otištěna také u Karenina (II. 23) s označením: Paris. Printemps 1838.

² Podtrženo zde, nikoli pisatelkou.

s Lerouxem a ona ještě více přijala jeho názory (Vincent, G. Sand et le Berry 297 a n.). Či by ji byl teprve pobyt v Čechách přivedl na thema? Sotva, toliko je nejspíše uvedl v jiné koleje, rozšířil, zdvojlil, opřev její fantasi o myšlenky Cagliostrovy a Mesmerovy. Tak by byly vyrostly oba dva „české“ romány. Tak se uskutečnily její cestovní plány na léto 1838.

A po Čechách, místo Švýcar¹, přišla Majorka, místo Neapole, jak se asi splnil program toho léta a podzimu při nestálé a kolísavé Sandové.

¹ Právě-li L. Vincentová: „Pendant tout l'été de 1838, Aurore avait formé le projet de passer l'hiver avec ses enfants soit en Suisse, soit en Italie. Maurice avait besoin du climat du Midi“ (G. Sand et le Berry. 296), není to správné, jak z listu patrné. Projekt cesty do Švýcar se týká léta; tehdy někdy v červenci poslala synka Maurice s Mallefillem do Havru (Karénine III. 53), nemohla tedy k vůli němu hledat italské podnebí na léto. Nesprávně tedy také píše Karenin: „Au commencement d'octobre encore George Sand écrivait au major Pictet qu'elle projetait de passer quelques mois en Italie, mais bientôt le but du voyage fut changé“ (ib. 56), ač sám položil týž list (a jiného v Corr. II. nenf) na jaro (v. n.). Jen náš výklad a naše kombinace sem přináší jasno. A Vincentová praví: „Mais elle fut incapable de résister à la tentation de voyager avec Chopin. A cette époque, elle n'était pas plus raisonnable qu'en 1833, lors de son départ pour Venise“ (o. u. 293). To i úvahy Kareninovy, proč oba nemohli spolu zůstat v Paříži (III. 54), svědčí pro naše řešení a soud Vincentové, že intimita mezi nimi začala až v půli října 1838 (ib. 295), mu nijak neodporuje, naopak.

Příloha 4.

Výňatky ze Sandové. Ráz české krajiny: Consuelo I. (328/9): La vue qu'on découvrait de sa fenêtre était peu étendue, à cause des montagnes environnantes, mais extrêmement pittoresque. Un torrent coulait au fond d'une vallée étroite et sinueuse, doucement ondulée en prairies sur la base des collines inégales qui fermaient l'horizon, s'entr'ouvrant çà et là pour laisser apercevoir derrière elles d'autres gorges et d'autres montagnes plus escarpées et toutes couvertes de noirs sapins. La clarté de la lune à son déclin se glissait derrière les principaux plans de ce paysage triste et vigoureux, où tout était sombre, la verdure vivace, l'eau encaissée, les roches couvertes de mousse et de lierre.

Tandisque Consuelo comparait ce pays à tous ceux qu'elle avait parcourus dans son enfance, elle fut frappée d'une idée qui ne lui était pas encore venue; c'est que cette nature qu'elle avait sous les yeux n'avait pas un aspect nouveau pour elle, soit qu'elle eût traversé autrefois cette partie de la Bohême, soit qu'elle eût vu ailleurs des lieux très-analogues. „Nous avons tant voyagé, ma mère et moi, se disait-elle, qu'il n'y aurait rien d'étonnant à ce que je fusse déjà venue de ce côté-ci. J'ai un souvenir distinct de Dresde et de Vienne. Nous avons bien pu traverser la Bohême pour aller d'une de ces capitales à l'autre. Il serait étrange cependant que nous eussions reçu l'hospitalité dans quelque grange du château où me voici logée comme une demoiselle d'importance; ou bien que nous eussions gagné, en chantant, un morceau de pain à la porte de quelqu'une de ces cabanes où Zdenko tend la main et chante ses vieilles chansons; Zdenko l'artiste vagabond, qui est mon égal et mon confrère, bien qu'il n'y paraisse plus!“

En ce moment, ses regards se portèrent sur le Schreckenstein, dont on apercevait le sommet au-dessus d'une éminence plus

rapprochée, et il lui sembla que cette place sinistre était couronnée d'une lueur rougeâtre qui teignait faiblement l'azur transparent du ciel. Elle y porta toute son attention et vit cette clarté indéfinie augmenter, s'éteindre et reparaitre, jusqu'à ce qu'enfin elle devint si nette et si intense, qu'elle ne put l'attribuer à une illusion de ses sens.

(Consuelo II. 247): Le soleil, rouge et chaud, comme il est parfois dans ces courts étés de Bohême, montait gaiement dans le ciel....

(Consuelo III. 367): Le Porpora et Consuelo arrivèrent à Prague par un froid assez piquant, à la première heure de la nuit. La lune éclairait cette vieille cité, qui avait conservé dans son aspect le caractère religieux et guerrier de son histoire. Nos voyageurs y entrèrent par la porte appelée Rosthor, et traversant la partie qui est sur la vive droite de la Moldaw, ils arrivèrent sans encombre jusqu'à la moitié du pont....

Kališnická rovnost, v níž je takový akcent vlastenecký, takže Consuelo-Porporina brání se podle názoru Albertova, že nelze bnutí husitské ztotožňovati s německými¹ pikarty nebo münsterskými anabaptisty (Comtesse I. 118), což právě ukazuje, že v tom Sandová poznala patrně české procítění naší velké kulturní epochy.

(Consuelo II. 139): Un jour, l'église romaine qui avait rangé les peuples et les rois sous sa loi despotique et ambitieuse, voulut séparer le chrétien du prêtre, la nation du sacerdoce, le peuple du clergé. Elle mit le calice dans les mains de ses ministres, afin qu'ils pussent cacher la Divinité dans des tabernacles mystérieux; et par des interprétations absurdes ces prêtres érigèrent l'Eucharistie en un culte idolâtrique, auquel les citoyens n'eurent droit de participer que selon leur bon plaisir. Ils prirent les clefs des consciences dans le secret de la confession; et la coupe sainte, la coupe glorieuse où l'indigent allait désaltérer et retremper son âme, fut enfermée dans des coffres de cèdre et d'or, d'où elle ne sortait plus que pour approcher des lèvres du prêtre. Lui seul

¹ Jinak ovšem Sandová čtla též knihu pí de Stažlové „De l'Allemagne“ a její čtvrté části druhou kapitulu (Du protestantisme. IV. 181. éd. 1818) i se o ní opírala (srov. výše kap. VII., str. 60), proto jinde klade jména reformních stran českých a německých v jednu řadu.

était digne de boire le sang et les larmes du Christ. L'humble croyant devait s'agenouiller devant lui, et lécher sa main pour manger le pain des anges! Comprenez-vous maintenant pourquoi le peuple s'écria tout d'une voix: *La coupe! rendez — nous la coupe!* La coupe aux petits, la coupe aux enfants, aux femmes, aux pécheurs et aux aliénés! la coupe à tous les pauvres, à tous les infirmes de corps et d'esprit; tel fut le cri de révolte et de ralliement de toute la Bohême. Vous savez le reste, Consuelo; vous savez qu'à cette idée première, qui résumait dans un symbole religieux toute la joie, tous les nobles besoins d'un peuple fier et généreux, vinrent se rattacher, par suite de la persécution, et au sein d'une lutte terrible contre les nations environnantes, toutes les idées de liberté patriotique et d'honneur national. La conquête de la coupe entraîna les plus nobles conquêtes, et créa une société nouvelle. Et maintenant, si l'histoire interprétée par des juges ignorants ou sceptiques, vous dit que la fureur du sang et la soif de l'or allumèrent seules ces guerres funestes, soyez sûre que c'est un mensonge fait à Dieu et aux hommes. Il est bien vrai que les haines et les ambitions particulières vinrent souiller les exploits de nos pères; mais c'était le vieil esprit de domination et d'avidité qui rongeaient toujours les riches et les nobles. Eux seuls compromirent et trahirent dix fois la cause sainte. Le peuple, barbare mais sincère, fanatique mais inspiré, s'incarna dans des sectes dont les noms poétiques vous sont connus. Les Taborites, les Orébités, les Orphelins, les Frères de l'union, c'était là le peuple martyr de sa croyance, réfugié sur les montagnes, observant dans sa rigueur la loi de partage et d'égalité absolue, ayant foi à la vie éternelle de l'âme dans les habitants du monde terrestre, attendant la venue et le festin de Jésus-Christ, la résurrection de Jean Huss, de Jean Ziska, de Procope Rase et de tous ces chefs invincibles qui avaient prêché et servi la liberté. Cette croyance n'est point une fiction, selon moi, Consuelo. Notre rôle sur la terre n'est pas si court qu'on le suppose communément, et nos devoirs s'étendent au delà de la tombe."

Slovanské vlastenectví lidové. (Comtesse de Rudolstadt III. 118—119): „Zdenko doit vivre et mourir sur la terre des Slaves; il doit vivre et mourir en chantant la gloire des Slaves et leurs

malheurs dans la langue de ses pères. Adieu et partez! Si Albert ne m'avait pas défendu de répandre le sang humain, vous ne me le raviriez pas ainsi; mais il me maudirait encore si je levais la main sur vous, et j'aime mieux ne plus le voir que de le voir irrité contre moi. Tu m'entends, ô mon Podiebrad! s'écria-t-il... je t'obéis, et je m'en vais. Quand tu reviendras, tu retrouveras ton poêle allumé, les livres rangés, ton lit de feuilles renouvelé, et le tombeau de ta mère jonché de palmes toujours vertes. Si c'est dans la saison des fleurs, il y aura des fleurs sur elle et sur les os de nos martyrs, au bord de la source... Adieu, Cynabre!

Lze někomu vystihnouti tak pěkně ráz středohorské krajiny české, aniž ji viděl? Nebo ráz Prahy, kde i výraz svědčí, že je to líčení „de visu“?

Rozpory, tápání, nejistoty a očividně toliko fantasií upravená a vyrovnaná jednota názoru na husitství, směs, s jakou se stavějí v jednu řadu jevy a věci rozdílné, vedle tužeb, které z těch řádek mluví, a zase slovanského zaujetí, také i nadšení pro národního krále českého, to vše nemohla mít spisovatelka z četby, jak soudím, nýbrž odtud, že byla živým svědkem českých povzdechů a že v rozhovoru zapředeném s nějakým Čechem, z živého slova, gesta jej doprovázejícího, timbru hlasu a všeho toho, co mrtvému slovu dodává vroucí plastičnosti, která vlastně tlumočí vnitřní náplň duševní, jež otevřela ústa a s nimi i srdce, pochopila a procítila vlastenecké tužby české i jejich vztahy k minulosti, jež do ní ovšem Sandová ještě více promítla, rozřídující je celkem správně v různá společenská prostředí, jak je poznala ve své době, Tak tvořivala, tak i zde pod prchavými dojmy rozletěla se její obraznost a mohla kreslit živé věci podle živé intuice.

Příloha 5.

Fričova hra. Dozvěděl jsem se laskavostí mistra J. Holečka, že J. V. Frič dal kdysi sehráti netištěnou dosud hru, která mi také byla v rukopise neobyčejnou ochotou p. J. J. Friče, továrníka na Král. Vinohradech, zapůjčena milým prostřednictvím kol. F. Novotného.

Je to čtyřaktová veselohra, o níž jsem našel také zprávu ve Světozoru z 13. srpna 1880 (č. 33, roč. 14, str. 395), po jejím představení. Má titul: *Paní Sandová v Brandýse čili Jen žádnou frašku, pane Kopčeký.* Její autor, J. V. Frič, jen o něco později v několika sešitech (v č. 39. a n.) téhož ročníku „Světozora“ napsal článek „*Nešťastné lásky Sandové*“. Článek je vlastně dokonalou obranou přelétavých lásek Sandové, zvláště si dává pisatel záležet na tom, aby, veden jejím vlastním spiskem „*Elle et lui*“, prokázal, že rozpadem její lásky k Mussetovi vinen byl jen básník, a že vše, co se tvrdí (dnes víme, že právem) o její nevěře (s Pagellem), je výplod chorobné mysli jeho a pak dále šířená pomluva. Příliš zaujatá apologie „geniální ženy“, jak jí nechává Frič toto staré epitheton constans! A že apologii J. V. Frič psal, svědčí i autentická zpráva, že se pro posuzování Sandové, již bránil a ve všech jejích činech omlouval, dostal i do prudkého rozporu s chotí, jež arci jednání romantické spisovatelky odsuzovala.

A to je jedna stránka, k níž nutno vzítí zřetel, když máme na paměti, že Frič sepsal a dal provozovati jediný svůj pokus veseloherní v roce, kdy se Světlá jala uveřejňovati své paměti literární, v nichž vzpomněla i Sandové a Čejky.

A v témž „Světozoru“ (14. 1880) otiskl kritik F. Chalupa jubilejní článek o Světlé (*K. Světlá, Literární studie*. Str. 102 a n.). Dost věcně tu srovnává Světlou s Němcovou (123), dotkne se

i Sandové, působila prý svým vlivem na Světlou toliko v mladších pracích, registruje i vzpomínky „Z literárního soukromí“ (v č. z 22. dubna, str. 198) shledávaje, že obsahují mnoho zajímavého.

Je příznačné, v obou člancích žádný z autorů, ač k tomu byla příležitost, neozval se jasně, aby popřel rozhodně starou návštěvu Sandové v Čechách a „pověst“ o tom, že ji Čejka vodil po Praze.

Nieméně prudký apologet Frič svou hrou, zdá se, chtěl „legendu“ zsměšnit a tím ji popřít. Jeho hra, která chce být „veselohrou z opravdového našeho prostředí“, sahá pro látku do doby „předbřeznové“. „Pamětníci předbřeznových poměrů a též pozdější badatelé národního vzkříšení, bohdá, že za vděk vezmou tímto věrně pojatým, do všech podrobností pilně vypracovaným kulturním obrázkem dosti trudné doby, jejíž pákou a středem se jeví býti, ač obmezený a okolnostmi sklíčený, nieméně národně uvědomělý a originální (původní vzor — v rukop. škrtnuto) Staročech z první čtvrti našeho století, třebaže neotesaný, však veskrz poctivý a velezasloužilý“ Matěj Kopecký (z předmluvy datované z 8. září 1880).

Hra totiž jedná o tom, jak se zbrklý poněkud mladý pan Alfons¹ z Mrkvína (který se zve i odvozuje des Mérovingues) seznámí s cizí slečnou Jiřinkou, která se v Brandýse zastavila v hotelu a dala zapsat jako paní Georgette z Paříže (skladatel sám její jména zaměňuje), boje se, aby jeho stará ovdovělá sestra, kterou přes její znamenitě pokročilý věk posedlo vdavadlo, neprovedla svůj úmysl. Vešel totiž za tím cílem ve spojení se slavným Kopeckým, který rovněž bytuje v témž hostinci, kde je sousedem slečniným pan Vilém Čacký. A pan Alfons zvěděv, že je Jiřinka z Paříže, neznaje však ani jejího jména, ani čeho jiného, oslovuje ji francouzsky i pokládá za Sandovou, v čemž jej vše čím dále tím více utvrzuje. Pomocí těchto tří, ana Jiřinka v mužském úboru s Čackým jakožto svým „průvodcem po Čechách“ přijede na hrad mrkvínský, podaří se zestárlou ženu vyvést z pošetilých námluv, když se Kopecký uvázal sehrát něco odstrašujícího (Alfons

¹ Podle p. J. J. Friče je jím zobrazen p. Ferda Fingerhut, bratr Vojty Náprstka; už jméno Alfons má být proň patrně příznačné.

se ho doprošuje i jej varuje: „Probůh, jen ne žádnou frašku, pane Kopecký“, což přešlo i do podtitulu).

První výstup označen datem 17. dubna 1880, t. j. napsán byl nedlouho potom, kdy začaly vycházet (duben) v Ženských listech Světlé literární vzpomínky a s nimi pak (v září) i zmíněná kresba návštěvy Světlé s Němcovou u Čejky s jeho vzpomínkou na Sandovou v Čechách; hru dokončil však spisovatel až 24. června.

J. V. Frič, obránce Sandové, ale také ovšem její ctitel, který už r. 1850 napsal si erotickou báseň „Píseň Consuele“ (Sebr. sp. III. Různé básně. 1880. 43.) s refrénem vzatým z románu Sandové „Consuelo de mi alma“, byl nepochybně pamětní Světlé přiveden k napsání své hry. Věděl o tom, že v pamětech zmínka bude (snad od redaktorky, či že se o tom v literárních kruzích mluvilo) nebo prostě tuše to, chtěl už předem bojovat proti zprávě a ji potírat? Buď jak buď, v každém případě tedy svou hru buduje na tom, že Sandová v Čechách mohla být nebo byla. Jinak by jeho nadšený, počestný, až trochu i potrhlý pan Alfons nemohl přijít na tuto myšlenku. Ale že autor nechá vzniknouti toto domnění podle několika vnějších indicií u individuality rázu Alfonsova, tím chce právě asi předem „pověst“ zeslabit, zesměšňovat, přivést ad absurdum. Horlivý ochránce cti autorky „Consuelo“ patrně by byl veřejně protestoval proti „legendě“ o cestě Sandové do Čech, kdyby byl mohl. Čím spíše byl z těch, kdo znali tajemství tohoto pobytu, o němž se Světlá sdělila s přítelkyní dávno před napsáním (1863—1866), tím více byl nucen vystoupiti pouze takovou cestou, jakou jde jeho komedie; nemohl zprávy veřejně a jasně popřít, v zaujetí pro Sandovou tedy si zaprotestoval zesměšňováním, po otištění zprávy K. Světlé však mlčel.

Pan Alfons se sice diví napřed, setkav se s domnělou Sandovou, že nepřijela v kalhotách (II. 11), ale potom přece jen Jiřinka běře na se úlohu mužskou a v mužských šatech jako druh Vilémův jede na koni na návštěvu k paní z Mrkvína.

Spisovatel Alfonse sice přirovnává poněkud ironicky k Albertovi z Rudolstadt, avšak přece v něm ponechává velmi vážné rysy, tak zvláště, když Alfons usiluje dobře pohostiti vítanou cizinku, aby měla dobré ponětí o českém pohostinství; a nechává jej plně přesvědčena, že Jiřinka je George (Sand).

Představuje-li Jiřinka pana Viléma Čackého jako svého průvodce po Čechách, pravi-li se o ní (IV. 4): „Přijela v ženských šatech a teď tu zase dělá šviháka,“ konečně udává-li ona svou pařížskou adresu (Boulevard des Italiens 64, premier), může to být ryzi fantazie, ale může také být v tom kus ohlasu skutečnosti, na níž básník budoval, když chtěl stvořit typickou českou veselohru, opravdovou a pravdivou, a shledal pro ni vhodný námět z doby předbřeznové. Pro kosmopolitického Friče a jeho zálibu v liberální Evropě návštěva Sandové v Čechách byla arci jeden z nejvýznačnějších bodů předbřeznových. I když chtěl událost zastříti, nechtěl či nedovedl (a tedy nejspíš ani nemohl) ji popřítí zhola a přímo.

Byl by mužský šat v příchodu Sandové do Čech měl opravdu svou roli? Nelze to vylučovati; Consuelo na svých šesti útěcích tu prehájí s Haydnem z Riesenburgu, tu panu Hodicovi, který si z ní chtěl udělati primadonu a víc, utíká v mužských šatech a je jí za to snášeti ústrky a pronásledování. Byla by Sandová takto snad přišla s někým, aby Chopinovi ukázala svoji náklonnost? A pak s ním už nějak vstoupila ve styk s jeho známými a přáteli českými, takže tím se jeho zdrženlivá eudnost a mravní ohledy oblomily, čemuž by svědčil další vývoj jich známosti (od podzimku r. 1838)? Mohli bychom pomýšleti na nějakou možnost, jaká tu nesměle naznačena v kap. VI. (str. 50, pozn. 2.)? Byl by tu působil některý z Grzymalů (srov. Karénine III. 198/9), z nichž Vojtěch byl důvěrníkem útoku Sandové na Chopina? A bylo by se tak stalo už hned snad po prvním sblížení obou r. 1837? Aspoň časopis „Neue Zeitschrift für Musik“ (VII. 1837. č. 20, z 8. IX., str. 80) v oddíle „Vermischtes“ [Reisen] píše: „Moscheles und Chopin sind in unserer Nähe, ersterer unweit Hamburg, *letzterer in einem böhmischen Bad.*“ Či toho léta by tam byl jen Chopin před Sandovou unikl a teprve následujícího léta tu prodleli společně?

Tot vedlejší; i negativní důvody, jako ironie Fričova, ukazují k pobytu Sandové v Čechách.

Dodatky.

Ke str. 57 sluší připomenouti, že sice i Lenfant píše Béraune (149), ale jen někdy, nikoli však na místě, které se vztahuje k téže věci jako u Sandové a jež jí bylo poučením, takže důvody, pro něž tu dospěno závěru, že ona označuje přízvuk znajíc českou výslovnost slova, nejsou tím ztenčeny.

Ke str. 81—2 dodávám, že také „*Briefe aus Paris 1842*“ od K. Gutzkova (Gesammelte Werke XII, 1846), zvláště v 22. listě z 12. dubna 1842 o jeho návštěvě u Sandové (ib. str. 230) neobsahují podobizny, která by mohla být inspirátorkou Světlé, ač mají portrét (ib. 234), jakož nenajde se nic podobného v jeho „*Pariser Eindrücke, 1846*“ (ib. 385—478).

Ke str. 84 nutno dodat, že p. C. Vaněk nenašel literárního portrétu Sandové ani v Lamartineových *Oeuvres complètes* (1860—64, 41 sv.).

K celku třeba připomenouti, že kol. H. Jarník obětavě přečetl celou korekturu, zač mu srdečně děkuji, a že p. A. Dokoupil, knihovník semináře pro románskou filologii, sestavil ochotně seznam jmen; díky mu.

V přepisování cizích jmen, kde se skloňují, řídil jsem se, pokud možno, českou transkripcí (odtud Karenin v textě, místo pofranštělého Karénine v citátech, Sand neskloněné, ale Sandová atd., kde nutno slovo skloňovati).

Zkratky.

ČČH. (Český časopis historický).	RFP. (Revue française de Prague).
ČČM. (Časopis Musea král. Českého).	RHLF. (Revue d'histoire littéraire de la France).
ČMFL. (Časopis pro moderní filologii a literatury).	ZFSL. (Zeitschrift f. französische Sprache und Literatur).
OSN. (Ottáv Slovník naučný).	
RddM. Revue des deux mondes).	

Seznam jmen a věcí.

- Adam (Mme Juliette) 23.
 Aeneas Silvius 57 p. 1., 59.
 d'Agoult (Comtesse) 41, 42 p. 1., 50 p. 2.,
 90 p. 1.
 Albert (z Rudolstadt) 14, 15, 68, 71, 72,
 76, 94, 99.
 Ambros-Branberger 51.
 Andler Ch. 10 p. 2.
 André (abbé) 10 p. 1., 59 p. 1.
 Ankwicz (pražský arcibiskup) 48 p. 2.

 Bach 48.
 Ballabene (dům pražský) 49 p. 1.
 Balzac (Honoré) 32, 34, 82, 84.
 Banner (gen.) 63 p. 1.
 Banyville (Théod.) 83.
 Barbier (Auguste) 83.
 Beausobre 10, 17.
 Benátky 22 p. 1., 45, 52, 55, 65, 77, 78.
 Benedetto Luigi Foscolo 55 p. 2.
 Berlín 52, 56, 61, 62.
 Berlioz 43.
 Beroun 57, 58.
 Berry 62.
 Bincteau (B.) 85.
 Birch-Hirschfeld 55.
 Bouvier (Bernard) 90 p. 1.
 Bous (J.) 9 p. 1.
 Bovy (Jos.) 90 p. 1.
 Bowring 73 p. 1.
 Bráfová (Libuše) 6, 26.
 Brdlíková (J.) 31 p. 3.
 Brenner 77.
 Brod Vyšší 77 p. 2.
 Brodwood 42.
 Břežany 48 p. 2.
 Bulwer 49.

 Cagliostro 92.
 Cajthaml (Liberté) 66 p. 1.; 67 p. 2.;
 68 p. 2.
 Calamatta (L.) 35, 85.
 Calderon 49.
 Clary-Aldringen Jan 48.
 — Jan Marek Jirí 68, 69, 70.
 — Karel Josef 48, 69, 72.
 — Pavel 63 p. 1., 69.
 — Sidonie 48, 69.
 — Vojtěch Václav 69.
 — Josef de Clario 70 p. 1.
 — rod (vůbec) 39, 47, 49, 71.
 Clésinger 44 p. 1.
 Clèves (Princesse de), román Lafayettové
 25.
 Couture (J.) 85.
 Courtois (G.) 85.
 Czerny 51.

 Čech (Leandr) 29 p. 1., 30, 69 p. 1., 87.
 Čejka (dr. Jos.) 7, 8, 26, 27, 28, 29 p.,
 30—38, 51, 52, 74, 75, 81, 82, 84, 86,
 88, 97, 98, 99.
 Čelakovský (F. L.) 49 p. 1., 73 p.
 Čermáková-Sluková (A.) 28, 29 p. 1., 30,
 35.

 Dalmacie 40.
 Delacroix (Eug.) 19, 84, 85.
 Depping (G. R.) 81.
 Desmaizeaux 10 p. 2.
 Děčín 49.
 Dinocourt (P. T.) 56, 58.
 Dino (duchesse de) 83 p.
 Dobner (Gel.) 47.
 Dobrovský (J.) 73.

- Domažlice (Taus, Tusta, Tista atp.) 63, 65, 78.
 Dostojevský (F. M.) 31 p. 3.
 Doucha 37 p. 2., 51 p. 1., 52.
 Doumic (R.) 6, 25, 41, 54, 55, 71 p. 2., 85.
 Drážďany 40, 56, 61, 62.
 Dudevant (C) 25.
 Duchcov 17, 39, 66, 67.
 Dumont de Florgy 10 p. 1., 59 p. 1.

 Eckstein (baron d') 42.
 Eichhoff (F. G.) 73 p. 3.
 Evropa 9 p. 1., 100.

 Faivre (Tony) 85.
 Fingerhut (Ferda) 98 p. 1.
 Flaubert 22, 41, 56, 79.
 Francie 9 p. 1., 12, 14, 16, 31, 50, 56, 62, 76, 77.
 Frankfurt 41.
 Freppa (Mme) 44 p. 1.
 Frič (J. V.) 26, 28, 30, 49 p. 1., 68 p. 1., 97, 98, 99, 100.
 Fridrich II. (Velký) 64, 74.
 Furstenstein (Ctesse) 44 p. 1.

 Gainsborough (Ctesse) 44 p. 1.
 Galloux (M.) 44 p. 1.
 Gangler (Mme) 44 p. 1.
 Garat (Mme) 44 p. 1.
 Garcia (Mme) 44 p. 1.
 Gathy (M.) 44 p. 1.
 Genève (v. Ženéva) 44 p. 1.
 Glos (T.) 6.
 Goll (J.) 59 p. 2.
 Gordigiani Antonio 51.
 — Giovanni 26, 27 p. 1., 28, 51, 53.
 Goubaux (M.) 44 p. 1.
 Grenier (Ed.) 33, 82.
 Grote (Mme) 44 p. 1.
 Grzymala (Alb.) 21, 24 p. 2., 42, 44, 50, 52, 100.
 Gudín (M.) 44 p. 1.
 Guyau (J.-M.) 31, ib. p. 3.

 Hálek (V.) 36, 37, 38.
 Hanka (V.) 39, 72 p. 3.
 Hanska (Mme) 33.
 Havre (le) 46, 91, 92 p.
 Haussmann 83.
 Haydn 48, 77, 77 p. 2., 78, 100.
 Heine (H.) 33, 36, 38, 42, 74, 80, 81, 85.
 Helminger (a rodina) 49, 49 p. 1.
 Herder 10 p. 2.
 Hoblík (vrch u Loun) 69.
 Hodic (hrabě z) 61, 62, 63, 64, 100.
 Hoesick 43 p. 1.
 Holeček (Josef a Jeroným) 5, 97.
 Horák (Jiří) 73 p. 2.
 Hruška (J. O.) 58 p. 1.
 Hugo (V.) 41, 49.
 Huneker (J.) 23 p. 1., 40, 41, 43.
 Hus 11.
 Husité 14, 15, 67, 72.
 Hýsek (M.) 68 p. 1.

 Chalupa (F.) 97.
 Charpentier (Eug.) 35, 85.
 Chateaubriand 69.
 Chopin (F.) 19, 21, 24, 34, 39—52, 54, 55, 56, 60 p. 1., 63, 67, 69, 71, 72, 75, 77, 78, 85, 91, 100.
 — v Čechách 39—40;
 — a Sandová 41—47;
 — a jeho známosti o Čechách 47—52;
 — jeho povaha 41, 42, 44, 46.
 — jeho sláva 39, 40.
 Chopin (Jules)-Pichon 77 p. 2.
 Chotek (Jan Rudolf) 48, 49, 69.
 — Karel 39, 48, 61 p. 2., 62.
 Chotková Aloisie 48, 69.
 — Sidonie 70.
 Chudoba (F.) 6.

 Illyrie 40.
 Italie 15, 40, 55, 63.
 Isabey (J.) 85.

 Janko (J.) 71 p.
 Jaucourt 10 p. 2.

- Jędrzejewiczowa (L.) 44 p. 1.
 Jirásek (A.) 59.
 Julien (malíř) 84.
 Jungmann (J.) 37 p. 2., 73 p. 1.
- Karasowski 43 p. 1.
 Karel IV. 11 p. 1., 74 p.
 Karenin (Vlad., v citátech psáno franc.
 Karénine) 24 p. 2., 35, 43, 44, 45, 60
 p. 1., 71 p. 2., 73, 81, 82, 83 p. 1.,
 91 p., 92 p.
 Karlovy Vary 40.
 Karłowicz (M.) 39, 44, 49 p., 70 p. 2.
 Kleinwächter (L.) 49 a p.
 Klicpera (V. K.) 68 p.
 Kokořovec (F. H.) 70 p. 1.
 Kokořovská (B. T.) 68, 69.
 Kolář 63 p. 2.
 Kopecký (M.) 97, 98, 99.
 Kounic (hr.) 61 p., 66, 70 p. 1.
 Krantz A. 58.
 Krásnohorská (E.) 26, 28, 29, 75.
 Kraus (A.) 7, 8, 72 p.
 Krautwurst 82.
- Lamartine 55, 83 p., 84 p.
 Lamennais 42 p., 50, 60 p.
 Lanson (G.) 53, 54, 84.
 Lassale (litograf.) 35, 85.
 Laudon 67.
 Lauth (Mme) 6.
 Leger (L.) 6, 9.
 Leibnitz 10 p. 2.
 Leichtentritt (H.) 41, 43.
 Lempicki (L.) 39.
 Lenfant (historik) 10, 11, 15, 16, 17, 18,
 57, 58, 60, 66, 67, 78.
 Leroux (Pierre) 42 p., 44, 46 p., 50, 55,
 58, 60 p., 79, 92.
 Leroy (Joé) 23 p. 2.
 Ligne (Prince de) 48.
 Linde (Jos.) 70 p. 2.
 Liszt (F.) 19, 20, 41, 42, 51, 84, 90 p.
 Lomnický (Šimon) 72, 73 p. 1.
- Londýn 42.
 Ludvík Filip (král franc.) 69.
 Ludvík XIV. 76.
 Lukrecie (Sandová) 42.
- Máchal (J.) 8.
 Maigron (L.) 19 p. 1.
 Mallefille 24, 46, 92 p.
 Malý (J.) 37 p. 2.
 Marie-Aurore de Saxe 71 p. 1.
 Mariánské lázně 40.
 Marliani (Mme) 44.
 Majorjka (ostrov) 43, 45, 47, 50, 55, 90, 92.
 Martin (H.) 17, 58, 60, 64.
 Mendelssohn 42, 51.
 Mesmer 92.
 Mickiewicz (A.) 42 p., 52, 73.
 Michel (de Bourges), 23 p., 24, 25, 54.
 Mikovec (Fr.) 63 p.
 Minsterberga (Hynek z) 71.
 Míšenští 17, 67.
 Morava 40, 56, 61, 62.
 Moric Saský (maršal) 71 p.
 Moscheles 51, 100.
 Most 17, 39.
 Mostovská (hrab.) 40 p., 49.
 Motte-Fouqué (de la) 48.
 Mozart 48.
 Musset (A. de) 21, 22 p. 1., 23 p. 2.,
 24, 33, 34, 41, 44, 52, 55, 82, 84, 85, 97.
- Napoléon I., 48, 51, 72.
 Náprstek (Vojta) 98 p.
 Neapol 91, 92.
 Němcová (B.) 8, 26, 27, 31, 32, 33, 35,
 36, 75, 97, 99.
 Německo 49 p. 1.
 Nepomucký Jan 72.
 Neruda (Jan) 54, 55, 84.
 Niecks (F.) 40 p., 41 p., 43 p. 2., 45,
 54, 85
 Nohant (sídlo Sandové) 15, 43, 45, 62
 p. 1.
 Novák (Arne) 6, 7, 8, 35 p. 1.

- Nováková (Tereza) 29.
 Nourrit 42 p. 1.
 Olivier (Mme J. O.) 83.
 Osek 17, 65 p. 1., 66, 68 p. 2.
- Pagello 23 p. 2., 24, 34, 97.
 Pailleron (Mme) 6.
 Palacký 65 p. 1.
 Palaiseau 8.
 Pardubice 61, 62.
 Paříž 41, 43, 45, 46, 49, 62, 81, 90, 92, 98.
 Pečírka (F.) 52.
 Pekař (J.) 59 p. 2.
- Pictet (A.) 44, 46, 83, 89, 90.
 Planche (G.) 37.
 Podbrdsko (Podbrdí či Pod Brdy = Podwerther) 57, 58.
 Poděbrad (Jiří) 71, 72, 73.
 Podlipská (Žofie) 7, 8, 9, 11, 12, 13, 21, 22, 27, 30, 31, 32, 38, 65, 69 p. 1.
 Pozzi (J.) 5, 6, 7, 13, 74 p. 2.
 Praha 8, 26, 28, 30, 31, 38, 39, 40, 49, 51, 52, 61 p. 2., 62, 71, 74, 75, 77, 79, 96, 98.
 Pražák (Albert) 6.
 Prokop Veliký 15, 16, 18, 55, 57, 58, 60, 66, 67, 71.
 Proksch (J.) 50, 51.
 Prusko 15, 49.
 Příbil (Dr. Martin) 48 p. 2., 49 p. 1.
- Radziwilt 48 p. 1.
 Rajská (B.) 38.
 Reynaud (L.) 10 p. 2.
 Rieger (F. L.) 26, 28, 75.
 Riesenburk (= Osek, Rýžmburk) 65, 66, 72, 76, 77.
 Riesenberg (Rýžmberk) ib.
 Rizart (G.) 85.
 Rocolles (J. de) 10.
 Rokycany 8.
 Rollinat 24.
 Rudoltice, 61, 63 p. 2.
- Bychnov (= Reichenau na Šumavě) 77 p. 2.
 Řím 55.
- Sabina (K.) 37.
 Sainte-Beuve 20, 23 p. 2., 24, 37.
 Sand (George) a Čejka 35–38, 51–52.
 — a Gordigiani 51–52.
 — a Čechy 52–65, 70–72, 74–77.
 — a dopis Podlipské 9, 9 p., rozb. 10–13.
 — předmluva k Žižkovi 14, rozb. 14–15.
 — poznámka k němu 15, rozb. 15–17.
 — o její cestě do Čech, pověst 6, 7; vznik její 7, 8; kritika 5, 6.
 — topografické znalosti Čech 52–54, 65–67, 76–79.
 — a Chopin 39, 41; rozpory 41, 42; cesta 43–47, 49, 56, 63, 67, 69, 76–79.
 — a Claryové 68.
 — a Chotek 70.
 — a česká literatura 72–74.
 — a cestování 44–45, 90–92.
 — v Nohant 7, 9, 12, 15, 22, 43, 45, 62 p., 63, 85.
 — povaha 19–25, 89–91.
 — spisovatel 52–55.
 — způsob tvorby 55–57.
 — romány: Consuelo 8, 9, 11, 14, 15, 18, 27, 51 p., 52, 55, 56, 57 p. 3., 58, 59, 60, 63 p. 2., 66, 68, 69, 71, 72, 74, 75–79, 91, 93, 94, 100.
 — Comtesse de Rudolstadt 8, 9 p. 1., 14, 15, 18, 27, 55, 56, 60, 65, 66 p. 2., 67, 71, 76, 77 p., 95.
 — Le compagnon du tour de France, 32, 56.
 — Daniella 55.
 — Elle et lui 21, 97.
 — François le Champi 36.
 — Gabriel 14.
 — Histoire de ma vie 13 p., 17 p., 23, 42 p. 3., 43 p. 3., 46.
 — Jacques 36, 37, 55.
 — Indiana 37.

- Sand (George) La mare au diable 36, 37.
 — Lélia 23, 24, 25, 38.
 — Leone Leoni 20, 36, 37, 38.
 — Lettres d'un voyageur 30 p., 31 p. 54.
 — Lucrezia Floriani 54.
 — Mauprat 36.
 — Le Meunier d'Angibault 36, 56.
 — La petite Fadette 37.
 — Rose et Blanche 38.
 — Valvèdre 10 p.
 Sandeau 38.
 Saxe de (v. Marie Aurore a Moric).
 Sedláček (Aug.) 48, 65, 66, 68, 70, 71.
 Sèze (Aurélien de) 25.
 Schreckenstein (Střekov i Škarman šumavský) 66, 67, 68, 72.
 Schoëlcher (V.) 42 p. 1.
 Skarbek 39.
 Skrzynecki (gen.) 40.
 Sloup (na Litoměřicku) 68, 70.
 Sohr (v. Zárov).
 Souvestre 50.
 Spoelberch de Lovenjoul 37 p. 1., 43. p. 2.
 Střekov (v. Schreckenstein).
 Staël (Mme de) 94 p. 1.
 Stern Daniel (v. d'Agoult) 42.
 Strejc (Jiří) 72, 73.
 Sue (Eugène) 42 p. 1.
 Světlá (K.) 5—9, 25—35, 38, 49 p. 1.,
 51, 52, 75, 81, 82, 83 p. 1., 84, 85,
 87, 88, 97, 98, 99.
 — svědectví o Sandové 26, 27, 28, 75.
 — poměr k Sandové 30, 31.
 — rozbor a kritika svědectví 32—35.
 Šafařík (P. J.) 73.
 Škarman (v. Schreckenstein) 66, 67 p. 1.
 Štošovna (Barbora z Kounic) 70 p. 1.
 Šumava 63, 65, 66, 77, 78.
 Švýcarsy 42, 63, 91, 92.
 Tábor 56.
 Talleyrand (duchesse de) 83
 Tauss (v. Domažlice) 78.
 Teplice 17, 39, 40, 47, 48, 57, 63 p. 1.,
 67, 70, 71.
 Thierry (de Père) 85.
 Thun-Hohenstein 40 p. 1., 49.
 Tibal (A.) 10 p.
 Tieffrunck (Dr. J.) 48 p. 2.
 Toldo (P.) 21, 24 p. 2., 53 p. 1., 55, 56.
 Trenck (baron) 64, 67.
 Třebízský (V. B.) 59.
 Turquety 83 p.
 Ústí nad Labem 17, 57 p. 2., 66, 67.
 Varillas 10.
 Verrière (Mlle de) 71 p. 2.
 Viardot 50.
 Vídeň 39, 40, 49 p. 1., 52, 56, 61, 62,
 69, 77, 78.
 Vigny (A. de) 41
 Vincent (L.) 19 p. 1, 21, 23 p., 24, 25,
 41, 46 p. 1., 71 p. 2., 82, 83, 84 p. 1.,
 85, 92.
 Vočadlo (J.) 8.
 Volf (dr. J.) 49 p. 1.
 Vratislav 40.
 Vrchlický (J.) 31.
 Vyšehrad 58.
 Waldstein 49.
 Wanda 71.
 Wintr (Z.) 59.
 Wodzińska (Maria) 40.
 Wolfram (J.) 40.
 Wrbna (z) 39.
 Zárov (Sohr) 61 p. 1., 64.
 Ženěva 44, 90 p. 1., 91.
 Živný (V.) 39, 69.
 Žizka 10—18, 22, 55, 60, 65, 68, 71, 72
 76, 78.

Obsah.

	Strana
I.	
1. Nejnovější soud o návštěvě Sandové v Čechách. 2. Jeho závěry a důsledky. 3. Jak vznikla domnělá „legenda“ o té cestě	5
II.	
1. Zprávy o ní z péra samé Sandové, a to předně list z r. 1865; jeho rozbor. 2. Zpráva v předmluvě ke knize o Žižkovi (1843), její rozbor a vztah k poznámce při 2. vyd. knihy. 3. Závěry z těchto rozborův	8
III.	
1. Povaha Sandové vytvořená jejím životem. 2. Rozpory a nedůslednosti v jejím životě i díle. 3. Doklad k správnému cenění takových nedůsledností a rozporů	19
IV.	
1. Svědectví Karoliny Světlé v jejích literárních vzpomínkách, hodnota jeho a rozbor. 2. Věrohodnost tohoto svědectví. 3. Analýsa a ocenění jedné části tohoto projevu. 4. Rozbor a zhodnocení druhé jeho části; zaručená jeho věrohodnost ve věci. Výsledek rozborů obou svědectví o návštěvě Sandové v Čechách	25
V.	
1. Pobyt Sandové v Čechách spadá do doby jejího přátelství s Chopinem; Chopin a Čechy. 2. Ráz, povaha a vývoj přátelství obou uměleckých duší. 3. Jedině možná doba, kdy Sandová a Chopin mohli navštívit Čechy; důvody této domněnky	39
VI.	
1. Rozsah a povaha známostí Chopinových v Čechách umožňují tu cestu; analogie k jednotlivostem. Dílo Sandové ji předpokládá. 2. Charakteristika románové tvorby G. Sandové, zvláště opora o skutečnost. 3. Aplikace na oba české romány (Consuelo, La comtesse de Rudolstadt)	47

VII.

1. Doklady z jejích děl o její osobní informovanosti o českých věcech (z českých úst). 2. Rysy v díle, ukazující k inspiraci na místě.	
3. Další doklady, že dílo vzniklo pod dojmy z Čech, analogie, paralely a identifikace. 4. Vlastní, byť zakrytá doznání Sandové v obou dílech	57

Přílohy.

1. Literární i výtvarné portréty Sandové	80
2. Sloh Čekův	86
3. List Pietetovi	89
4. Několik míst z „Consuely“	93
5. Fričova hra	97
Dodatky	101
Zkratky	101
Seznam jmen a věcí	102

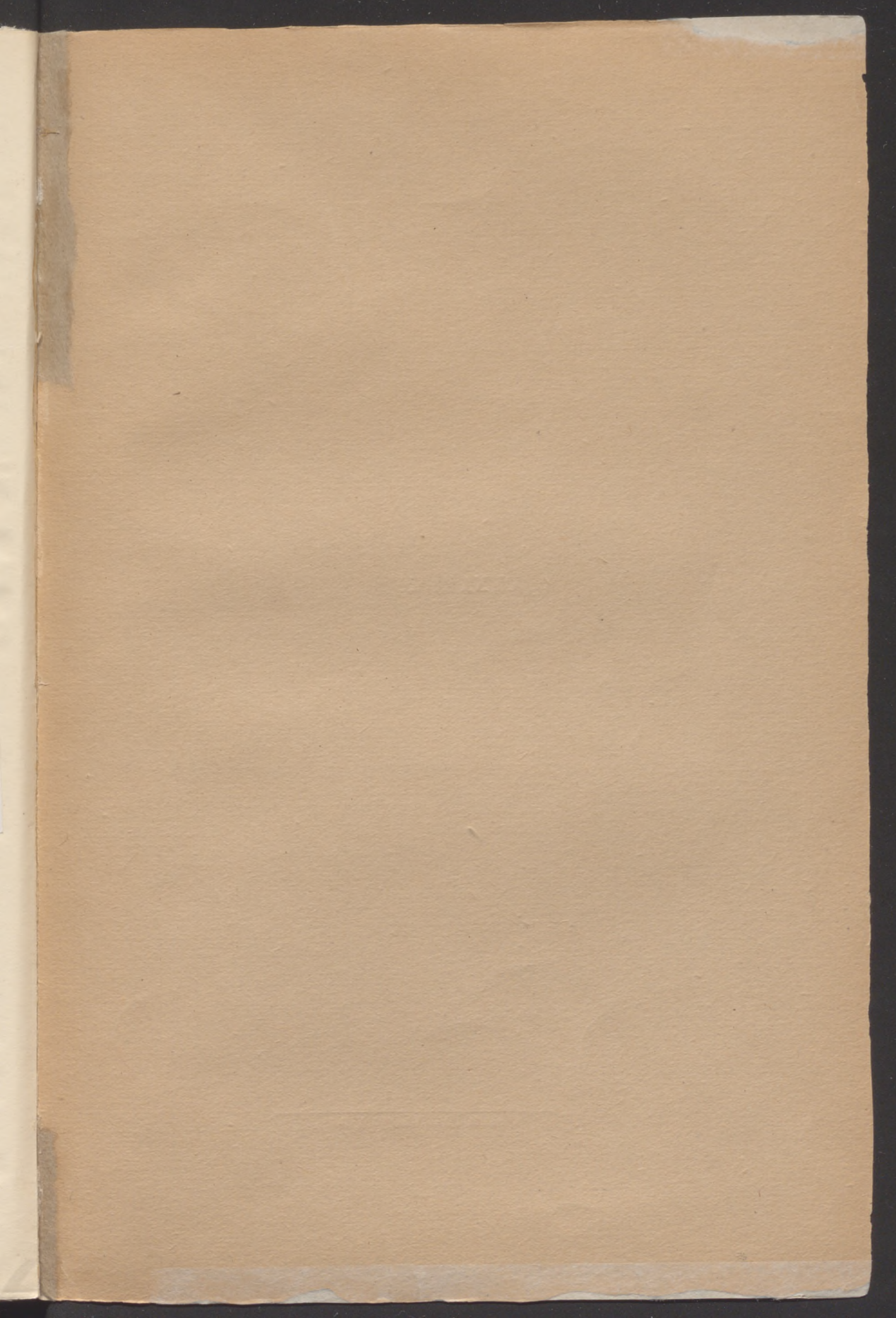
Biblioteka Główna UMK

300000180328

Mah. O. Sand

10.000

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

719531

CENA 14 Kč

TISKEM POLYGRAFIE V BRNĚ.